

KURASJE

NR.11

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16 /14
1172 Kbh. K.

FAGFORENING OG REFORMISME
KRISETEORI
MERVÆRDI OG PROFIT
STATSTEORI

KURASJE

TIDSSKRIFT. Abonnement kan tegnes for fire numre ad gangen, dvs. for nr. 5-8 og nr. 9-12, osv. Til abonnenter kan enkelt-numre leveres til reducerede priser, som modsvarer abonnementsprisen; det samme gælder ved større bestillinger. Som sædvanligt beder vi dig om at støtte tidsskriftet ved at give det vedlagte tidsskriftsindbetalingskort videre til interesserede kammerater.

BOGIMPORT. I vores boghandel kan du købe tysk og dansk marxistisk litteratur og andre udgivelser fra venstrefløjsforlag. Vores åbningstider er: mandag til fredag kl. 12-16.

FORLAG. Udover mindre skrifter har KURASJE i de forløbne år udgivet følgende bøger: **Introduktion til Kapitalens første bind; Morten Thing: Ideologier og litteratur; Paul Mattick: Krise og arbejdsløshed; Dieter Läßle: Staten og de almene produktionsbetingelser; Helmut Reichelt: Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx; Paul Mattick: Kriser og Kri- seteorier. En række bøger er planlagt udgivet i den nærmeste fremtid (se vores annoncer).** Bøgerne kan bestilles over vores girokonto: 7 16 60 44.

Redaktionen

TIDSSKRIFTET KURASJE

NR. 11

MAJ 1975

Tidsskriftets redaktion: Thomas Boje, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Leif Hansen, Finn Hansson, Birgitte Harder, Tyge Kjær, Preben Kårsholm, Susanne Possing, Peter Søndergård og Olaf Winsløw.

I øvrigt har Kirsten Amstrup og Ebbe Pedersen medvirket som oversætter ved dette nummer.

Nummeret er udsendt medio maj 1975.

INDHOLD

Leder	2
Kurt Aagaard Nielsen og Susanne Possing: Kommentarer til artiklen »Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde«	12
Redaktionskollektiv Gewerkschaften: Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde	25
Volkhard Brandes: Produktion og realisation. Akkumulationsbetingelserne i den nuværende kapitalisme	40
Hans-Jørgen Schanz: Skitse til en bestemmelse af overgangen fra II. til III. Kapitalbind	66
Peter Bundesen, Finn Dam Rasmussen og Henning Jørgensen: Kritik af Dieter Lämples statsformsbestemmelse	86
Ralf Pittelkow: Om den borgerlige stats væsen. En kritik af Flatow/Huisken	100

Leder

Vi har gjort lederen længere denne gang. Det skyldes ikke en trang til at fremkomme med en overordnet udgivelsespolitisk redegørelse endsige begave venstrefløjslitteraturen med endnu en »platform«. Det er derimod et forsøg på at skitsere *nogle* af den lange række af teoretiske og politiske problemer, som udviklingen af den marxske teori står overfor, ikke mindst i den nuværende situation.

Det afgørende problem kan formuleres således: hvordan skal den marxske teori udvikles for at nå et sådant niveau, at den overhovedet formår at blive bærende - på kort og langt sigt - for udviklingen af arbejderklassens taktik og strategi?

Denne formulering kan forekomme som en uproblematisk selvfølgelighed. Den hører da også med til alle ikke-reformistiske venstrefløjsorganisationers almindelige selvforståelse - omend det næppe synes at have nogen effekt på deres teoretiske arbejde. Problemstillingens kompleksitet kan måske bedst anskueliggøres ved at betone, at den nødvendigvis rejser endnu et problem, som principielt ikke kan diskuteres uafhængigt af svarene på den første problemstilling: Hvorledes forbinder den ikke-reformistiske bevægelse af intellektuelle marxister sig til arbejderklassen og dens kampe?

Den følgende opridsning af problemstillinger tager udgangspunkt i de to nævnte spørgsmål i og med, at vi forsøger at afgrænse det teoretiske arbejdes nødvendighed og indhold og fastslå en række af politiske konsekvenser af de mangeartede revisioner af den marxske teori. Derimod agter vi naturligvis ikke på nuværende tidspunkt at give et svar på spørgsmålene. Dertil er det teoretiske arbejde for uudviklet og antallet af historiske ugyldige svar - også indenfor det seneste årti - for overvældende.

Hvis den marxske teoris praktiske erkendelsesværdi som grundlag for taktikkens og strategiens udvikling skal sikres, må det teoretiske arbejde løsgøre sig fra den småborgerlige radikalitets forsøg på at gøre den marxske teori til et ideologikritisk apparatur. Dette er imidlertid ikke et spørgsmål om abstrakte erklæringer, men netop et spørgsmål om at det teoretiske arbejde må tage en sådan retning, at det muliggør en *konkret* forståelse af det borgerlige samfunds reale bevægelser. Og denne forståelse kan kun gøres konkret gennem en analyse af det borgerlige samfunds overflade de fra et standpunkt, der rækker ud over det kapitalistiske samfund. Det drejer sig her om en analyse der muliggør en forståelse og kritik af det kapitalistiske samfunds *historiske grænser* dvs. *både* produktionens og fordelings kapitalistiske karakter, *både* kapitalisternes og arbejderklassens fastlåsning i reвенukildebevidstheden eller sagt i paroleform

med brod mod de fleste venstrefløjsorganisationer og socialismeopfattelser: til kamp mod lønarbejdet - ikke blot mod lønarbejdets forskellige former. Kun et sådant standpunkt kan forhindre, at den politiske strategi og målformulering lader sig blænde af ændringer i fordelingen under fastholdelse af værdiproduktionen.

Paul Mattick siger dette således: »Marx' kritik af kapitalismen og dens økonomiske teorier er bestandig dobbelt: på den ene side stiller han sig på disse teories grundlag, for at påvise deres uholdbarhed i lyset af værditeorien, på den anden side stiller han sig uden for det kapitalistiske samfund for at eftervise dets begrænsede historiske karakter... Således kritiserer Marx ikke kapitalismen blot på grund af de mangelfuldheder, der er særegne for den, men også fra en anden endnu ikke eksisterende samfundsordens standpunkt, en samfundsorden, som først gennem overvindelsen af værdiproduktionen formår at tilpasse den samfundsmæssige produktion til de samfundsmæssige behov.« (Kriser og kriseteorier, Kurasje/Modtryk, 1974, p. 52).

Men hvordan harmonerer denne dobbelte kritiks nødvendighed og kravet om det teoretiske arbejdes evne til at gennemskue det borgerlige samfunds reale bevægelser med det teoretiske arbejdes faktiske udvikling. Umiddelbart fremstår mange af de teoretiske diskussioner, som er ført og føres af det ikke-reformistiske venstre, som rene akademiske diskussioner. Diskussionerne synes at formulere sig uden om den politiske strategis og taktiks problemstillinger, ofte som om erkendelsen var et mål i sig selv.

Det er efter vores mening ikke kun udtryk for en kollektiv forglemmelse eller fortrængning. (Og det er da slet ikke udtryk for et problem som kan ordnes med en tilslutning til eller opbygning af et revolutionært parti i den nuværende situation). Det er derimod snarere udtryk for de nuværende nødvendige begrænsninger i venstrefløjens teoretiske udvikling. Denne udvikling har i de sidste 10 år med begyndelsens eller »rekonstruktionens« nødvendighed været præget af tilegnelsen af de almene kapitalkategorier. (Vi tænker her ikke vare på Kapitalens første bind, på vareformsanalysen, på kapitalbegrebet, på værdilovens formulering, men også på kategorierne i de efterfølgende Kapitalbind). Det har været og må fortsat være en nødvendig tilegnelsesproces, som ikke mindst er gjort nødvendig af den historisk forekomne revision af Marx.

Udviklingen af de almene kapitalkategorier er den afgørende betingelse, minimumsgrundlaget for udviklingen af den politiske strategi og taktik for en revolutionær arbejderbevægelse. Men politikken springer ikke automatisk ud af de almene kategorier. Kort sagt minimumsgrundlaget sikrer ikke udformningen af en revolutionær strategi - eller sagt så selv folk med adgangskort til partier og dermed i deres egen selvforståelse til klassekampen kan forstå det: den grundlæggende tilegnelse af kapitalkategorierne er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for den afgørende fase i rekonstruktionen af den marxiske teori, hvor teorien får mulighed for at blive reelt bærende for formuleringen af den konkrete strategi og taktik: nemlig den fase hvor teorien udvikles frem mod det borgerlige samfunds overflade.

Dette betyder ikke, at diskussionen af taktiske og strategiske spørgsmål må afvente teoriens »færdiggørelse«. Men sagen kan formuleres omvendt: den vilkårlighed i den politiske stillingtagen, som har karakteriseret det ikke-reformistiske venstre i det sidste årti, er i sig selv en fed streg under nødvendigheden af en systematisk udvikling af teorien. Den taktiske diskussion i forbindelse med den aktuelle krise og arbejderklassens kampe har yderligere understreget denne nødvendighed.

Vi vil nu diskutere nogle sider af det teoretiske arbejde - ikke i almindelighed - men i relation til dette nummers fire emner: Forholdet mellem merværdi- og profitform formuleret kapitallogisk, statsteoridiskussionen, krisediskussionen og diskussionen af fagforeningernes funktion og betingelserne for socialistisk fagforeningsarbejde.

Kapitallogik og »kapitallogik«

Der synes indenfor det sidste års tid at være opstået en tendens til at formulere sig meget absolut i forhold til kapitallogikken. Det sker i form af en generel afstandtagen fra kapitallogikken under de mest forskelligartede henvisninger ligefra »vi har ikke tid - klassekampen kalder« til fornægtelse af de almene kategoriers nødvendighed.

Vi mener at denne strid enten er fiktiv eller blot et noget forvrøvlet udtryk for nogle andre modsætninger indenfor venstrefløjens end forholdet til analysen af kapitalismens bevægelseslove eller kapitalens indre logik. Striden er fiktiv for så vidt der ikke er enighed om, hvad der skal forstås mod begrebet kapitallogik, dvs. at afstandtagen fra eller stillingtagen til kapitallogik sker på vidt forskelligt herunder modstridende grundlag. Striden er forvrøvlet for så vidt problemet - som det ofte sker - formuleres som en kritik af, at der lægges for stor vægt på de almene bestemmelser. Kritikens absurditet viser sig i modspørgsmålet: i hvor stor udstrækning bør man da koncentrere sig om bestemmelsen af de almene kategorier? Et svar ville forudsætte at det var muligt at opstille almene tids- eller pensumgrænser for den nødvendige tilegnelse af kritikken af den politiske økonomi.

Striden om kapitallogikken er reelt et udtryk for kampen om fastholdelsen af den marxiske teoris revolutionære perspektiv. Kort sagt om revision eller ikke-revision af den marxiske teori. En stor del af de skarpeste kritikere af de sidste års rekonstruktionsforsøg afviser sammen med den såkaldte »den hegelianske idealisme« også centrale dele af den marxiske teori. Et eksempel vil vise dette: Marx beviste aldrig, at profittaten falder som følge af en stigning i kapitalens organiske sammensætning. Marx så i første omgang nemlig bort fra, at en stigning i den organiske sammensætning kan modvirkes af en samtidig stigende merværdirate, hvorved profittatens tendens bliver ubestemt. Profittatens faktiske tendens er dermed ikke længere en teoretisk bestemt sammenhæng, men udelukkende et empirisk problem.

Hvis og når profittaten falder empirisk skyldes det ifølge disse kritikere, en lønstigning ud over produktivitetsstigningen. Ud fra denne teoretiske revisionisme følger også en politisk reformisme. Tesen om lønkamp og

lønudvikling som årsag til profitratens fald er som revision helt i modstrid med Marxs akkumulationsbetragtning - og de faktiske forhold. For ham er kapitalens akkumulation den uafhængige variabel - bevægelsens udgangspunkt - og lønudviklingen den afhængige variabel. Her bruges ordet revisionisme ikke som skælsord, men som en tør konstatering af, at denne position reviderer f.eks. Kapitalens bind 1's 23. kapitel så grundigt, at der vendes om på årsag og virkning i krisens udvikling.

Af ombygningen følger endvidere, at kapitalforholdets reproduktion bestemmes entydigt af arbejderklassens subjektive vilje, dvs. at arbejderklassens organisationer gennem størrelsen af deres lønkrav afgør om dette reproduktionsforløb skal være krisefyldt eller ej. Kapitalismens kriser har ikke længere strukturelle årsager, men nu magtsociologiske årsager.

Det samme problem kan også undersøges på en anden måde. Arbejderklassens taktik i den nuværende krisesituation er umiddelbart et spørgsmål om *fordelingsforholdet* mellem ejerne af de forskellige produktionsfaktorer (arbejde, kapital og jord), hvor fordelingsformen er henholdsvis arbejds løn, profit, jordrente. Styrkeforholdet mellem klasserne afgør evt. forskydning i fordelingerne.

Men arbejds løn forudsætter lønarbejde, profit forudsætter kapital. »De specifikke fordelingsformer forudsætter altså at produktionsbetingelser har en bestemt samfundsmæssig karakter og bestemte sociale forhold mellem produktionsagerterne indbyrdes. Det bestemte fordelingsforhold er altså kun et *udtryk for det historisk specifikke produktionsforhold.*« (3:4, 1133 vores fremh.). Hvis arbejderklassens kamp kun undersøges udfra fordelingsforholdets synsvinkel, så medtænkes den anden side produktionsforholdet ikke, og resultatet bliver: Dels at kun fordelingsforholdene betragtes som historisk specifikke - og dermed kan ændres - mens produktionsforholdene betragtes som evige naturgivne forhold. Det er reformisme. Dels at man går glip af den ikke uvæsentlige pointe, at de specifikke produktionsforhold forhindrer vilkårlige ændringer af fordelingsforholdet. »Lad os nu tage profitten. Denne bestemte form for merværdi er en forudsætning for, at nydannelsen af produktionsmidler foregår i form af kapitalistisk produktion; dvs. en relation der behersker reproduktionen skønt det for den enkelte kapitalist ser ud som om han egentlig ville kunne fortære hele sin profit som indkomst. Imidlertid støder han her på skranker, der allerede møder ham i form af sikkerhedsog reservefunds, konkurrencens lov, osv., og som beviser for ham i praksis at profit ikke blot er en fordelingskategori for det individuelt konsumbare produkt« (3:4, 1133-34).

Men spørgsmålet bliver dernæst: hvordan medtænkes de historisk specifikke produktionsforhold? Produktionen må betragtes i ren form, den må altså abstraheres fra cirkulationen, og dermed fra dens fordelingsforhold; det indbefatter de almene kapitalkategorier. Først når bestemmelserne for produktionen er udviklet kan cirkulationen studeres. Og sluttelig kan produktion og cirkulation studeres som en helhed. (Det var ikke et udgiverteknisk fif, at Marx faktisk opdelte *Kapitalen* på denne måde). Beskæftigelsen med de almene kategorier er altså

nødvendig. Og den indsigt, som opnås må *bestandig* medreflekteres i helhedsstudier, i studiet af det borgerlige samfunds overflade.

Kapitallogik er altså en angivelse af efter hvilken systematik det borgerlige samfund overhovedet må studeres af grunde, som det borgerlige samfund selv reelt sætter.

På vejen fra betragtningen af produktionen i ren form mod det borgerlige samfunds overflade opstår en række overgangsproblemer mellem, hvad der kan betegnes som forskellige kapitallogiske niveauer, dvs. ved inddragelsen af kvalitativt nye bestemmelser. Hans-Jørgen Schanz' artikel arbejder med en af disse overgange; nemlig den overgang, hvor konkurrencen indføres i betragtningen, hvor følgelig enkeltkapitalerne begrebsliggøres og hvor produktionens stofflige side bliver betydende. Kort sagt: overgangen fra merværdiformen til profitformen. Merværdiraten opstilles som et forhold mellem merværdimasse og variabel kapital, profitraten som et forhold mellem merværdimassen og det totale udlæg altså såvel den konstante som den variable kapital. Det forhold, at merværdimassen sættes i forhold til forskellig masse kan ikke reduceres til et beregningsteknisk spørgsmål. Det må derimod forstås i sammenhæng med, at de enkeltkapitaler, som analysen i sit udgangspunkt abstraherede fra, nu indføres i betragtningen.

Hvis profitrate og merværdirate bliver til et fedt - som er den foretrukne position hos en række neomarxister - kan der i de videre studier af det borgerlige samfunds reale bevægelser drages fuldstændige vilkårlige konklusioner omkring f.eks. kriseårsag, krisevirkning, og arbejderklassens objektivt nødvendige taktik.

Det kan uddybes på følgende måde: Opfattes den forskellige formulering af merværdirate og profitrate ikke som en kvalitativ overgang, så er konsekvensen, at bestemmelserne i alle tre kapitalbind får samme abstraktionsstatus. Det betyder igen, at de modifikationer af værdilovens almene bestemmelser, som formuleres i det 3. kapitalbind ikke forstås som modifikationer, men som »selvmodsigelser«. Så kan det ikke undre, om nogen skulle begynde at tvivle på den politiske relevans af de almene kapitallogiske kategorier.

Selvom der altså er tale om relativt komplicerede spørgsmål, må det opfattes som et vigtigt teoretisk spørgsmål med klare politiske konsekvenser at undersøge overgangen til profitformen i 3. kapitalbind, og gennemanalysere denne overgangs konsekvenser.

Staten

De seneste års statsteoridiskussioner har været præget af statsforms- og statsfunktionsbestemmelser på et alment niveau, hvor »afledningsspørgsmålet« er blevet et centralt problem.

Til forståelsen af, at diskussionerne er begyndt der og vel stadig befinder sig der, er det vigtigt at se nærmere på den teoriehistoriske baggrund.

En af de mest udbredte og fastgroede illusioner om den borgerlige stat er staten som »sammenholdsfaktor«. Det er i virkeligheden en opfattelse som

strækker sig langt videre end de franske marxister, som eksplicit har formuleret den. Det er reformismens statsideologi, og det er det borgerlige samfunds billede af sig selv. Staten griber regulerende ind og modificerer det kapitalistiske samfunds almene bevægelseslove. Det afgørende er i sidste instant statens eller magtsystemets politiske kurs. Den politiske konsekvens er for så vidt klar nok: kampen må stå om statsmagten. Alle objektive bevægelseslove flimrer bort i magtsociologiske kategorier.

Hvis dette standpunkt - som i grove træk findes formuleret i positioner som: staten som en korporativistisk instans, i STAMOKAP-teoriene, staten opfattet som borgerskabets subjektive klassevilje, m.fl. - skulle overvindes og deres politiske konsekvenser bekæmpes, måtte den teoretiske opfattelse af staten reformuleres. I stedet for at opfatte staten som en instans der med det borgerlige samfunds udvikling i stigende grad modificerer og suspendere - ja kvalitativt ændrer - det kapitalistiske samfunds objektive bevægelseslove, måtte staten forstås som en instans, der fremstår og udvikler sig som et resultat af og moment i de indre modsigelser i den kapitalistiske produktionsmåde. Eller som Marx siger: »Kun den *politiske overtro* bilder sig endnu nu til dags ind, at det borgerlige liv må holdes sammen af staten, mens det omvendt i virkeligheden er staten der bliver holdt sammen af det borgerlige liv.« (Den Hellige Familie MEW 2, p. 128). Problemstillingerne var herefter, at finde det sted i kapitalssystematikken, hvor det er muligt mest præcist at formulere *de indre modsigelser* i den kapitalistiske produktionsmåde, som får den historiske størrelse - den borgerlige stat - til at vokse frem som en instans stående udenfor og over det borgerlige samfund.

Statsdiskussionerne har budt på en række forskellige løsningsforsøg på dette teoretiske problem. Vi skal ikke resumere disse forsøg her, men eksempelvis henviser til Flatow og Huiskens oversigt i Kurasje nr. 9 og til Bonnesen og Thøgers mere omfattende oversigt i »Om marxistisk statsteori«, København 1975.

De to artikler, som vi bringer i dette nummer, er netop en kritik af de løsningsforsøg som henholdsvis Läßle og Flatow/Huiskens har fremsat.

Et af de centrale problemer der på nuværende tidspunkt rejser sig i det teoretiske arbejde er, hvorledes dette arbejde og anstrengelserne med at bestemme den borgerlige stat så at sige undgår at blive styret af selve den fetish, som undersøgelsen drejer sig om at afdække. Dvs. hvorledes det undgås at det intense arbejde med statsanalysen befordrer den illusion, som selve diskussionen skulle være en kritik af, nemlig staten opfattet som det borgerlige samfunds garant eller »sammenholdsfaktor«. Positivt formuleret: hvorledes fastholdes statsdiskussionernes oprindelig klare politiske perspektiv, på den ene side kritikken af reformismens statsideologi og på den anden side analysen af mulighederne og grænserne for den borgerlige stats krisemanagement.

Det problem, som efter vores opfattelse nu presser sig på, må være den konkrete analyse af de specifikke statsfunktioner og hvordan disse statsfunktioner griber ind i formuleringen af den objektivt adækvate strategi og taktik. (For at

undgå en falsk debat om Kurasjes linie skal det endnu en gang understreges, at dette arbejde naturligvis må basere sig på, inddrage og videreudvikle de erfaringer som er indhøstet under den hidtige statsdiskussion).

Krisen

Det skulle være fremgået klart af det foregående, at det ikke blot er det borgerlige samfunds indre logik der bestemmer, hvilke teoretiske problemer som står i focus. Det gælder både som nævnt for debatten om staten og også for de punkter, som er blevet centrale i kriseanalysen. På den ene side er der spørgsmål som: Hvilke langsigtede virkninger får krisen? Hvilket opsving kommer der efter krisen - om overhovedet noget? dvs. spørgsmål, hvis besvarelse er helt afgørende for rammerne for den politiske kamps udvikling.

På den anden side må forståelsen af krisens teoretiske mulighed i og med selve den kapitalistiske produktion ikke drukne i bølgen af kriseindikatorer f.eks. faldet i detailomsætningen. Også den aktuelle krise er en profitabilitetskrisen. De analysemæssige og empiriske problemstillinger, der udspringer af denne opfattelse ligger centreret omkring disse faktorer og deres indbyrdes sammenhæng: inflation, verdensmarked, akkumulationsbetingelser og statslige krisereguleringsmuligheder.

Men hvorfor er de marxistiske kriseanalyser alt for ofte kun problemformuleringer og problemkataloger? Det er de bl.a. fordi krisediskussioner i lang tid har været abstrakt i den forstand at kriseteorien har abstraheret fra historiske, konkrete akkumulationsbetingelser. Netop den manglende systematik i afdækningen af det borgerlige samfund forhindrer forståelsen og har ført til unødvendige abstraktioner fra de reale bevægelser. Den cirkulationsfixerede krisebestemmelse hos *underkonsumtionsteoretikerne* har set sig tvunget til at abstrahere ikke alene fra de konkrete akkumulationsbetingelser, men også fra væsentlige metodiske sammenhænge. Den er f.eks. hos Mandel i sin første udformning formuleret direkte som »the business cycle«, hvor krisens årsag fremstilles som tidsforskellen mellem produktionens 2 sektorer. (Mandel har senere i Spätkapitalismus nuanceret dette standpunkt, men teorien er stadig gennemsyret af underkonsumtionsproblematikken.).

Abstraktionen gælder i endnu højere grad for den såkaldte neoricardianske opfattelse, der, som tidligere omtalt, ved totalt at se bort fra kapitalens bevægelseslove bytter om på årsag og virkning og placerer lønudviklingen som krisens årsag. (Der findes mange herlige varianter af denne krisebestemmelse, f.eks. at den danske krise især er fremkaldt af en bevidst forfejlet boligpolitik).

Men hvad enten krisebestemmelsen gennem heroiske abstraktioner munder ud i realisationskrise, underkonsumtionskrise eller profitklemme/løntrykskrise, så har heroismen samme udgangspunkt: en manglende forståelse af de konkrete akkumulationsbetingelsers betydning, begrebsligt og teoretisk sammenfattet i profitabilitetskrisen.

En anden begrænsning for kriseanalysens udvikling er, at sammenhængen mellem verdensmarked og krise ikke er nøjere udviklet - specielt ikke i den

danske debat. Verdensmarkedet har i en lang periode været opfattet og afgrænset i forhold til cirkulationen som blot og bar udenrigshandel. Men dette er udtryk for et spring i den nødvendige systematik i studiet af det borgerlige samfund. Verdensmarkedet må formuleres på et andet niveau - forudsat naturligvis at formålet er et andet end gymnastiske øvelser i udenrigshandelsstatistikken. Marx skelner eksempelvis i sine opbygningsplaner mellem bogen om udenrigshandel (bog V) og bogen om verdensmarkedet. (bog VI). Dette andet niveau er profitratens, hvor verdensmarkedet efter sine funktioner må formuleres som et særligt område af teorien om profitratens udligningstendens. Den nuværende krise er på en og samme tid verdensmarkedskrise og nationalstatslig krise. Krisens dobbeltform følger af kapitalens dobbelte eksistensmåde og betyder, at krisen aldrig kan begribes isoleret som enten verdensmarkeds- eller nationalstatslig krise.

I første omgang kan verdensmarkedet bestemmes som en bevægelsesform, hvori kapitalens iboende modsigelses kan bevæge sig, således at modsigelsernes udbrud for en tid forhindres. Kapitalens reproduktionsproblemer, der opstår som følge af de nationale valoriseringsvanskeligheder, kan opfanges af et marked der er større både i bredde og dybde. Denne tendens til reproduktion på et udvidet niveau er fælles for alle nationale kapitaler. De forskellige nationale kapitalers reproduktionskriser løses i første omgang, men senere optræder verdensmarkedet som et kriseforstærkende moment overfor de forskellige nationale kapitaler.

Verdensmarkedet vil fungere som en yderligere udfoldelse af den kapitalistiske produktionsmåde indtil kapitalens dobbelte eksistensform som tendentielt verdensmarkedskapital og real national totalkapital er ophævet selvom kapitaler efter sin tendens, ifølge sin indre logik, er verdensmarkedskapital, så er den på nuværende akkumulationstrin i overvejende grad begrænset af de nationalstatslige grænser. Her - på nationalstatsligt plan - er de udviklede værdilovsbestemmelser virksomme. Men i forhold til verdensmarkedet er kapitalens reale nationalstatslige eksistensform altså en modificerende faktor. Og hermed vil også tendensen til dannelsen af en gennemsnitlig profitrate blive en tendens, der ikke vil kunne blive fuldt ud virksom. En af årsagerne til dette skal findes i, at arbejderklassen længe endnu vil stå overfor kapitalen som national arbejderklasse - dvs. kun begrænset mobil ud over de nationale grænser og et kampberedskab som er specifikt nationalt. Arbejdsintensiteten vil dermed trods udligningstendenserne foreløbigt være nationalt forskellige.

Det er indenfor denne refleksionsramme Volkhard Brandes formulerer sig i sin artikel i dette nummer. Den er et forsøg på at fastholde det væsentlige grundlag for problemerne omkring verdensmarked, akkumulationsbetingelser og inflation.

Fagforeningerne.

Konjunkturafmatningen, arbejdsløsheden, og de sidste to kortvarige regeringers desperate spare- og indkomstpolitik har i sig selv aktualiseret problemerne med arbejderklassens organisation og dens muligheder for at fastholde reallønnen.

Men det er ikke blot disse brutale fænomener, som har tvungent den teoretiske og politiske diskussion til også at fokusere på fagforeningerne.

For det første har de partiopbyggende/-forberedende grupperingers opståen og udvikling i sig selv fremtvinget en afklaring af forholdet mellem Det revolutionære Parti og arbejderklassens faktiske reformisme og dens organisatoriske udtryk. Det må nødvendigvis - om ikke for andet så for at undgå at blive det rene selvmord - være en afklaring der går ud over den blotte undsigelse og afvisning af denne reformisme. Mens en del af den partiopbyggende venstrefløj sidder fast i sin afvisning af den »socialfascistiske« eller »reaktionære« fagforstening har en anden og større del tilsyneladende tilpasset sig fagbevægelsen som et nødvendigt onde. Disse gruppers focus på fabriksarbejde og celleopbygning på virksomhederne har medført en ureflekteret tilpasning af deres oprindelige forhold til fagbevægelsen og dens repræsentanter. I sig selv er en sådan taktisk tilpasning naturligvis ikke problematisk, men den manglende refleksion herunder den manglende diskussion af de strategiske perspektiver er det i højeste grad.

For det andet stiller den aktuelle krise ikke blot krav om en nærmere analyse af fagbevægelsens stilling, men også af den funktionsforvandling som fagforeningerne har undergået gennem de sidste årtier. Denne ændring, overførelsen af fagforeningsfunktioner i statsligt regi, har medført en uddynding af fagforeningernes funktioner. Samtidig er der foregået en udhuling af de tilbageblevne funktioner gennem socialpolitik og indkomspolitik, som også må inddrages i bestemmelsen af det indledende spørgsmål: mulighederne for at fastholde real-lønnen. Kort sagt: Hvilke sammenhænge er der mellem fagforeninger som sådan og udviklingen af den kapitalistiske produktion?

Som nævnt har den konkrete historiske udvikling modificeret og nuanceret venstrefløjens opfattelse af fagforeningerne. Men den grundlæggende opfattelse er stadig præget af den teoretiske og politiske debat, som begyndte omkring 1970. Som udtryk for denne linie kan tages Kurasje nr. 2/3, Borgs bog »Industriarbejde - arbejderbevidsthed« og nu som et forsinket lyn, udgivelsen af Ilja Weckselmanns speciale fra samme tidspunkt »Kontrol-klassekamp«.

Det var opfattelser som havde deres baggrund først og fremmest i strejkebevægelsen i 1969 og i højkonjunktorens fagforeningspolitik - afdæmpede men konstante lønstigninger under den socialdemokratiske velfærdsstats auspicier. Deres politiske udtryk kan sammenfattes i to begreber »fagforstening« og »mistillidsmanden«.

Teorihistorisk kan disse opfattelser nærmest placeres som ideologikriske. En i sig selv revolutionær arbejderklasse forhindres af en bureaukratisk, politisk, ideologisk magt, fagforsteningen, i at give udtryk for sine revolutionære overskridende krav. Reformismen bestemmes udenfor sin materielle sammenhæng som et politisk - ideologisk forrædderi mod arbejderklassen. En variant af dette tema findes hos Borg, der ligeledes entydigt bestemmer kooperationsformerne under den storindustrielle produktion som forhindringen i arbejderklassens artikulation af sine interesser. Disse positioner som mere eller mindre ligger bag de fleste venstregrupperingers programatiske arbejde, kom også til udtryk i Kurasje

nr. 9 i debatten mellem Kjeld Schmidt og Sigurd Jensen (se indledningen til artiklen om fagforeningerne).

Ud fra sådanne positioner fremtræder det revolutionære parti som en nødvendighed, som er stillet af selve den historiske udvikling - fortroppen i kampen mod det historiske forrædderi. Og ud fra sådanne positioner bliver også de intellektuelles rolle med historisk nødvendighed forbundet med det revolutionære parti og dermed med essensen af arbejderklassens kamp. Det er jo partiet som igennem sin teoretiske indsigt skal rive sløret bort fra øjnene af den bedragne og forrådte arbejderklasse.

Det partiopbyggende arbejde får en selvstændig begrundelse i og med kampen mod fagforsteningen. Men denne kamp må på forhånd blive en klods om benet på en revolutionær venstrefløjs politiske og teoretiske udvikling. Den går nemlig omhyggeligt uden om arbejdet med at forstå den reformistiske fagbevægelses funktion som et nødvendigt led i kapitalismens historiske udvikling.

Problemet må altså som nævnt stilles anderledes. Først en forståelse af reformismens (militant-KPistisk eller ej) materielle baggrund kan angive rammerne for en strategi i forhold til den organiserede arbejderklasse og til omstyrelsen af den kapitalistiske produktionsmåde. Det er i denne sammenhæng artiklen om fagforeningerne skal ses - i sammenhæng med en løbende debat på den vesttyske venstrefløj om mulighederne og grænserne for socialisters arbejde i fagforeningerne. Artiklens centrale opgave er at bestemme fagforeningerne ud fra kapitalens udvikling selv. Ud fra denne bestemmelse kan der naturligvis ikke - ligeså lidt som ud fra ovenstående kritiske bemærkninger - udledes en samlet politisk strategi for det revolutionære venstre. Artiklen og disse ledsagende kommentarer har tværtimod den opgave at rense grundlaget for en debat om en sådan strategi og at angive betingelserne for strategiens udarbejdelse.

Redaktionen

Kommentarer til artiklen »Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde«.

*Kurt Aagaard Nielsen
Susanne Possing.*

Lidt om artiklens historiske baggrund

Den seneste udvikling i kapitalismens krise har problematiseret den venstreintellektuelle bevægelses sædvanlige strategi-forståelse. Arbejdet er blevet »politiseret« og debatten om organiserings-problemet blevet skærpet. I denne situation kommer artiklen: »Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde«, af hvilken her bringes første del i dansk oversættelse, som et positivt bidrag til videreudvikling af diskussionen.

Generelt har man på den danske venstrefløj formuleret disse problemer alment som spørgsmål om at udvikle en revolutionær strategi overhovedet. Man har stillet problemet ud fra sin egen *selvforståelse* som revolutionært individ. Denne artikels fortjeneste består i, at den forsøger at stille *den intellektuelle venstrefløjs* 'politiske problemer' med udgangspunkt i *arbejderklassens* historisk specifikke aktionsmuligheder og organisationsformer. Herved gør forfatterne det muligt at overskride den formulering af de venstreintellektuelles politisk-organisatoriske problemer, som herhjemme bl.a. er kommet til udtryk i den fiktive modstilling af »kapitallogik og klassekamp«.¹

I denne kommentar, som vil diskutere fagforeningsartiklens væsentligste resultater, vil vi klargøre, hvorledes den bidrager til en sådan overskridelse. Vi behandler primært artiklen ud fra en *teoretisk* kritik af dens bestemmelser og konklusioner. Udgangspunkt og sigtepunkt for diskussionen er imidlertid problematikken om, hvordan man bestemmer grundlaget for de fælles teoretiske og politiske erfaringer, som udvikles blandt såvel intellektuelle som arbejdere på venstrefløjen. Netop af den grund er vi bevidste om begrænsningerne i en abstrakt kritik.

1. Se f.eks. Peter Madsens præsentation af og interview med Bernd Rabehl i *politisk revy*, nr. 256, 1974.

I betragtning af artiklens positive tendens til at stille »de politiske problemer« historisk-konkret og i forhold til sigtepunktet med vores kritik, skal det derfor understreges at en fortsat almen-teoretisk behandling af problemer, hvis løsning i kraft af deres materielle *specificitet* ikke kan *almengøres*, må afvises.

Vi vil derfor også her kort redegøre for den særlige sammenhæng, som artiklen er blevet til i, for herigennem at advare læseren mod at overføre artiklens konklusioner uformidlet på den danske virkelighed. Imidlertid har det været vanskeligt at foretage andet end en relativt teoretisk kritik over for den her foreliggende første almene del af artiklen.

For det første vil vi henvise til den historiske fremstilling i artiklens anden del, som vil blive bragt i Kurasje nr. 12. Forfatterne forsøger her at give ansatserne til en aktuel analyse af forholdet mellem fagbevægelse og kapitaludvikling i Vesttyskland. Analysen som helhed er udarbejdet som led i en specifik diskussion inden for »Sozialistisches Büro«² om mulighederne for, at den faglige kamp vil kunne udvikle revolutionære positioner. Det er derfor vigtigt at holde dette i baghovedet, når bestemmelsen her af den fagforeningsmæssige organisering vurderes.

For det andet bør det fremhæves, hvorledes den vesttyske kapitalismes specifikke udviklingsbetingelser har haft konsekvenser for, hvilken udgangssituation arbejderklassen henholdsvis de venstreintellektuelle har stået i. I denne forbindelse mener vi, man må skelne mellem betingelserne for den politiske organisering af arbejderklassen *respektive* den intellektuelle venstrebevægelse:

Arbejderklassens organiseringsproblem. Den tyske fagbevægelse er i særlig grad karakteriseret ved, at den er et resultat af den økonomiske udvikling efter 2. Verdenskrig og som sådan opviser historisk relativt nye træk. Allerede umiddelbart efter krigens afslutning befæstedes den nuværende opdeling i den tyske fagbevægelse mellem *bedriftsråd* og *fagforening*³. Denne struktur blev dels påtvunget fagbevægelsen af de allierede besættelsesmagter, dels realiseret frivilligt som resultat af svækkelsen af arbejderklassen efter krigen, hvilket medførte, at man generelt forlod de oprindelige socialistiske positioner. (sml. Thesen des SB, s. 12). Med »Das Betriebsverfassungsgesetz« (lovgivning vedrørende bedriftsorganiseringen) fra 1952 styrkedes denne mulighed for en spaltning i fagbevægelsen. På den ene side skulle bedriftsrådene fungere som *integrationsorganer* i forholdet mellem arbejdere og virksomhedsledelse, på den anden side var fagforeningerne underlagt et strengt pragmatisk krav om *interesserepræsentation*. (Disse to funktioner genfindes naturligvis også i den danske fagbevægelse, hvor de imidlertid ikke har været underlagt de samme udviklingsbetingelser som i Vesttyskland). For at illustrere konsekvenserne af disse særlige forhold, vil vi blot nævne, hvorledes fagforeningerne under »Wirtschaftswunder«-perioden

2. SB er en for danske forhold fremmed organisering af socialistiske studenter/akademikere og arbejdere. En god orientering om denne organisation fås i »Thesen des Sozialistischen Büros«, Offenbach, Februar 1975.

3. Jvf. *Jürgen Klein*, Hand in Hand gegen die Arbeiter, Verlag Association, 1974, s. 190f.

udadtil indskrænkede lønkampen til udelukkende at finde sted indenfor rammerne af generelle overenskomstforhandlinger. *Indadtil* i fagbevægelsen havde denne politik den funktion at begrænse medlemmernes indflydelse, eftersom de overenskomstmæssige resultater, som opnåedes, skabte en bred loyalitet blandt medlemmerne. Samtidig kunne fagforeningernes centralistiske organisationsstruktur udbygges. Denne tendens i fagbevægelsens udvikling understregedes nu yderligere gennem fagforeningernes karakteristiske bindinger: På den ene side måtte de repræsentere lønarbejdernes interesser som lønafhængige, og på den anden side måtte de - inden for rammerne af den »Konzertierte Aktion« - støtte den socialdemokratiske regerings økonomiske politik. Det er *disse* forhold, som udgør det materielle grundlag for den vesttyske fagbevægelses integration i kapitaludviklingen i form af et 'socialpartnerskab'.

Imidlertid forløb denne udvikling ikke uden gnidninger: Såvel i 50'erne som i 60'erne foretog mange bedriftsråd antikapitalistiske aktioner, som konsekvent blev undertrykt enten direkte gennem arbejdsretslige sanktioner eller indirekte på grund af SPDs harmoniseringspolitik. I 1969 indleder så Septemberstrejkerne⁴ den fase, hvor socialpartner-politikken for alvor kommer ud i en krise, og hvor modsætningsforholdet mellem fagforeningsledelse og medlemsbasis skærpes; fagforeningsledelsens repræsentationsmonopol accepteres ikke længere betingelsesløst af medlemmerne. Det er således på denne baggrund, at man må forstå artiklens kritik af eksempelvis de bureaukrati-teoretiske forklaringer på modsætningen mellem ledelse og basis i fagbevægelsen (artiklens s. 32). Forklaringen, som her går på, at denne modsætning kun er et organisatorisk-politisk udtryk for fagbevægelsens modsætningsfyldte integration i kapitalforholdet, ses herved ikke blot at være en logisk konsekvens af en almen afledning af fagforeningsorganiseringen. Det bliver klart, hvorledes modsætningen har udviklet sig historisk og således har udgjort det materielle grundlag for fagforeningsanalysen. (Jvf. artiklens første side, hvor forfatterne henviser til, hvorfor de har måttet konkretisere deres tidligere bestemmelse.)

De venstreintellektuelles organiseringsproblem. For at forstå pointen i artiklens *konklusioner* omkring spørgsmålet om mulighederne for socialistisk fagforeningsarbejde, er det nødvendigt at specificere subjektet/-erne i en sådan fagforeningsstrategi. Desværre foretager artiklens forfattere ikke selv reelt denne specificering. Det er imidlertid på dette punkt særlig vigtigt at skelne mellem arbejderklassens faktisk historisk udviklede organiseringsformer (her de fagforeningsmæssige) og de venstreintellektuelles forsøg på at handle politisk. Det drejer sig her om den umiddelbare adskillelse mellem de intellektuelle og arbejderklassen, som den kapitalistiske arbejdsdeling mellem hånds- og åndsarbejde sætter. Vi vil senere i denne kommentar gå nærmere ind på dette problem, og her blot begrænse os til at pege på specifikke træk i den vesttyske studenter- og

4. Se f.eks. *Eberhard Schmidt*, *Ordningsfaktor oder Gegenmacht, suhrkamp 1971*, og *M. Schumann, m.fl.*, *Am Beispiel der Septemberstreiks- Anfang der Rekonstruktionsperiode der Arbeiterklasse?*, Europäische Verlagsanstalt 1971.

venstrebevægelse, som kan begrunde artiklens manglende specificering af dette spørgsmål.

Vi har ovenfor kort berørt de særlige udviklingsbetingelser, som den fagligt organiserede *arbejderbevægelse* har fungeret under. Hvad angår den tyske *venstre- og studenterbevægelse* gør der sig imidlertid ligeledes særlige forhold gældende: Uden her at gå ind på de samfundsmæssige betingelser for dennes udvikling, er det ikke uden betydning at konstatere, at SB (som udgør den organisatoriske ramme, indenfor hvilken den foreliggende analyse er blevet til) udover flertallet af intellektuelle marxister også omfatter socialistiske arbejdere, som er fagligt organiserede i bedriftsråd på forskellige virksomheder. Indenfor SB har der således udfoldet sig omfattende diskussioner mellem arbejderne og de intellektuelle indbyrdes af, hvorledes man teoretisk og praktisk kunne støtte de revolutionære kræfter i striden mellem bedriftsråd og fagforeningsledelse. (sml. Thesen. , s. 22) Eftersom den tyske venstrebevægelse således faktisk opviser reelle forbindelser mellem socialistiske arbejdere og intellektuelle, bliver det også af denne grund forståeligt, hvorfor forfatterne til nedenstående artikel konkluderer relativt generelt på spørgsmålet om strategien overfor fagforeningerne. »Kommunister og socialister« må søge at realisere deres strategi ved at besætte fagforeningsposterne med venstreorienterede folk. Kravet om den her nævnte skelnen mellem arbejdere og intellektuelle har altså øjensynligt ikke samme *nødvendige* relevans, som det klart har i den danske virkelighed.

Et eksempel fra den danske venstrefløjsdebat

Inden vi tager hul på diskussionen af den teoretiske del af artiklen, vil vi nu kort karakterisere diskussionen om arbejderklassens organiseringsbetingelser, som den har været ført på den danske venstrefløj, for dermed at kunne præcisere de landvindinger og problemer som artikler leverer.

I Kurasje nr. 9 har to karakteristiske synspunkter været præsenteret i form af fortsættelsen af en diskussion mellem Vilhelm Borg og Kjeld Schmidt⁵ - nu videreført mellem Sigurd Jensen og sidstnævnte. Vi vil ikke her forsøge at argumentere for eller imod den eller den anden position, men kort forsøge at karakterisere det udgangspunkt, hvorpå den har været ført og - som en slags henvisning til artiklen - antyde en kritik af dette grundlag. Vi mener at begge positioner har udgangspunkt i et begreb om en *i sit udgangspunkt revolutionær arbejderklasse*, der som følge af særlige historiske omstændigheder imidlertid er blevet hæmmet

5. *Sigurd Jensen*. Politisk uddannelse: dens samfundsmæssige betingelser og dens muligheder og grænser for en politisering af arbejderbevidstheden, Kurasje nr. 9, s. 4-37 og *Kjeld Schmidt*: Den moderne storindustri og arbejderbevægelsens krise. Antikritik, Kurasje nr. 9 s. 37-53.

af reformismen. Det problem, der således stiller sig for de to forfattere, (og for store dele af venstrefløjen) er *dels* at forklare denne 'amputering' og *dels* at diskutere en strategi for hvordan arbejderklassen mest adækvat frigør sig fra dette historiske reformistiske greb.

For Borg og Jensen må forklaringerne på arbejderklassens afmagt findes i »arbejdernes indskrænkede erfaringshorisont under den store industris fremmedbestemte eller hierarkiske kooperationsform« (Kurasje nr. 9, s. 24). På trods af forsikringer imod den »teknologiske determinisme«⁶ efterlades der (som bl.a. påvist af K. Schmidt) i sidste instans ikke andre forklaringer på arbejderklassens »resignation og afmagtsfølelse efter 1. verdenskrig« (s. 21) end »den begrænsede erfaringsbasis under storindustriel kooperation«.

Dette indhold i positionen træder tydeligt frem når Borg og Jensen skal undersøge den automatiserede produktions kooperationsform. Jensen anfører: »Lad os nu til sidst se på hvor vidt automatiseringen i industrien skaber forudsætningerne for at *overvinde den resignerede bevidsthed* om en uforanderlig tilstand.« (s. 29) For det første fremtræder det her klart, at sådanne forudsætninger ikke har eksisteret i storindustrien. Jensen fokuserer nu på den »autonome aktivitet«, som »under automationen åbner muligheden for at de strejkende erkender eller indser, at de sociale fænomener som de *førhen* har anset for at være uforanderlige lovmæssigheder [...] er [...] i princippet foranderlige forhold.« (s. 32) Nu bliver billedet tydeligt af arbejderklassen som en i *sit udgangspunkt revolutionær* klasse, der af specifikke periodiske arbejdsprocesforhold har været fremmedgjort. Under den begyndende automation bliver denne arbejderklasse kun tilbageholdt eller undertrykt i sin revolutionære potens af »fagforeningernes konfliktforebyggende virksomhed overfor den daglige klassekamp i virksomhederne, som en konsekvens af den centrale klassekonflikts institutionalisering i dette århundrede« (s. 27)⁷. Med andre ord: arbejdsprocessen (produktionsprocessens stoffige side) sætter forudsætningerne for om den »revolutionære arbejderklasse« resignerer eller ej. Når dette historisk specifikke undertrykkelsesmoment (fremmedgørelsesmoment) ikke er tilstrækkeligt til at forklare den manglende udfoldelse af den revolutionære potens, trækkes de specifikke subjektive organisationsforklaringer ind.

Den teoretiske svigt i denne position består i, at udbytningsforholdet overhovedet ses som et subjektivt *enkeltpolitikantisk* udbytningsforhold (hierarkiseringen af arbejdsprocessen). Der ses bort fra produktionsprocessen som enhed af arbejds- og valoriseringsproces og dermed fra, at det undertrykkende konstituerende (periodicerende) element er kapitalen som *samfundsmæssigt værdiforhold* (uddybes i behandlingen af artiklen).

For Schmidt stiller spørgsmålet sig som nævnt også som 'forklaringer på reformismens sejrsgang efter 1. verdenskrig'. Schmidt afviser Jensens position

6. »Dette betyder selvfølgelig ikke at arbejdernes adfærd og bevidsthed udelukkende og entydigt bestemmes af arbejdet i den strukturelle kooperation.«, Kurasje nr. 9, s. 24.

7. Her er vi i Kurasje nr. 9 næsten tilbage i fagforsteningstesens: I. Wechselmann og K. Schmidt: Fagforsteningen. Se også Kurasje nr. 2-3.

som objektivistisk. I stedet hævder Schmidt, at kapitalens subjektive politiske udspil i form af den »Tayloristiske offensiv« (s. 15) overfor arbejderklassen, og organisationernes forrædderi (s. 52)⁷ er den egentlige forklaringsbasis. »Styrkeforholdet mellem klasserne« (kapitalens offensiv og arbejderklassens reformistiske svækkelse) bliver dermed det afgørende for, om de revolutionære og altid latente kræfter i arbejderklassen kommer til udfoldelse. Også Schmidt gør herved reformismen til et 'degenerationsproblem', der forklares historisk under henvisning til klassernes politiske styrkeforhold. Strategien bliver dermed entydigt udviklingen af en revolutionær organisering, der kan råde bod på dette for arbejderklassen »ufordelagtige« styrkeforhold og opbygge en effektiv modmagt - altså en partiorganisatorisk modstrategi.

Schmidt reducerer herved forholdet mellem lønarbejde og kapital til et forhold mellem rene klassesubjekter, hvorved kapitalforholdet som objektivt værdiforhold forsvinder fra historiens horisont.

Vi skal ikke her uddybe denne kritik nærmere, men nøjes med at præcisere, at vi generelt mener, at udgangspunktet for begge positioner hviler på abstraktioner i forhold til arbejderklassens faktiske historiske udvikling. De tager udgangspunkt i en 'genuin' revolutionær arbejderklasse, hvis degeneration er affødt af historisk specifikke (residual-) forhold. Dette bliver således deres eneste begrundelse for reformismen. Med dette udgangspunkt i arbejderklassen som en fremmedgjort eller voldført klasse udtrykker de 2 forfattere snarere de venstreintellektuelles politiske organiseringsproblem og forbindelsesproblem end arbejderklassens eget organiseringsproblem. Diskussionen er herved kommet til at dreje sig om, hvordan de venstreintellektuelle fører deres revolutionære bevidsthed ind i arbejderklassen - enten som hos Borg/Jensen igennem en elitær arbejderoplysning, eller som hos Schmidt igennem en avantgardistisk organisationsløsning.

Ingen af positionerne diskuterer arbejderklassens *faktiske* historiske interessekamp og således heller ikke de *begrænsninger* og illusioner, som *kapitalen* sætter for en revolutionær radikalisering og gennemskuen af de mystificerede overfladeformer, henholdsvis de *muligheder* kapitalen leverer for en sådan radikalisering.

Vi vil nu igennem diskussionen af artiklen argumentere for, at udgangspunktet for den diskussion, der er formuleret ovenfor, må være kapitalforholdet. Da kapitalforholdets historiske udvikling i sig indbefatter arbejderklassens udvikling, må arbejderklassens reproduktionskamp ses som et led heri, og kan ikke betragtes som et isoleret subjektivt erfaringsfelt. Derfor er der her lagt op til en afgørende skelnen mellem, om politiske erfaringer vurderes isoleret i forhold til arbejderklassens specifikke erfaringer, eller om de vurderes med udgangspunkt i *kapitalens* historiske udviklingsproces. Med disse pointeringer mener vi selvfølgelig ikke, at de venstreintellektuelles organiserings og forbindelsesproblem er løst. En af forudsætningerne for at diskutere dette er imidlertid, at problemet om arbejderklassens historiske organisering betingelser er korrekt stillet. Vi vender i slutningen tilbage til dette spørgsmål.

Kritisk præsentation af artiklen

Eftersom den foreliggende analyse er udarbejdet som led i en politisk diskussion blandt tyske venstregrupper vurdering af de tyske fagforeninger i forbindelse med spørgsmålet om en socialistisk fagforeningspolitik, vil vi også her først og fremmest vurdere artiklen ud fra spørgsmålet, om forfatterne faktisk når videre end de opfattelser af fagforeningsspørgsmålet, som de kritiserer. (Se artiklen s. 25-28).

Redaktionskollektivet tager afstand fra fortolkninger af klassekampen, som reducerer de teoretiske og politiske problemer ved sådanne fortolkninger til almengørelser af og modelbygninger over hidtidigt indhøstede kamperfaringer, og påpeger med rette disse forkortede analysers begrænsede konsekvenser: strategien udvikles ikke historisk specifikt, og bliver derfor *udvendig* i forhold til arbejderklassens faktiske situation. Betragtes klassekampen som i overvejende grad, begrænset af styrkeforholdet mellem klasserne, vil en fagforeningspolitik, som baseres herpå, altid kun reproducere klasseforholdet og endda muligvis virke hæmmende på en revolutionær udvikling.

Denne artikels bidrag til en videreudvikling og overskridelse af de hidtidige analyser af arbejderbevægelsens bevidsthed og udviklingsproces falder indenfor 2 områder:

For det første giver dens *bestemmelse af fagforeningerne* som element i kapitaludviklingen det almene grundlag, som fremstiller muligheden for at forstå, hvorledes fagforeningerne *kan* udvikle sig til *rene kapitalistiske* fagforeninger. Dermed bliver teorierne om arbejderklassens 'degenerations-problem' endeligt distanceret. Vi vil nedenfor søge at påvise, hvorledes artiklen altså ikke fremstiller den almene bestemmelse af fagforeningernes *nødvendighed*. Det er vores opfattelse, at artiklen indeholder en alvorlig uklarhed på dette spørgsmål. På den ene side taler forfatterne om arbejdernes *tvang* til at slutte sig sammen i fagforeninger, på den anden side afviser de at give bestemmelsen en almen begrebslogisk status. Gengen en diskussion af fagforeningernes historisk-logiske udviklingsbetingelser vil vi forsøge at påvise en tendens hos forfatterne til at forblive fikseret i den almene afledning.

For det andet implicerer forfatterens udgangspunkt i kapitalens anatomi *et materialistisk begreb om reformismen* i arbejderbevægelsen. Idet forfatterne tager udgangspunkt »i klassebevægelsen⁸ selv« (artiklen s. 27), forskyder de det felt, indenfor hvilket undersøgelsen af arbejderbevægelsens økonomiske og politiske kampe og betingelserne herfor må føres, fra klassekampens subjektive fremtrædelse (som må ses som det materielle grundlag for de kritiserede forestillinger) til det *samfundsmæssige* forhold mellem lønarbejde og kapital, dvs. til en betragtning af arbejderbevægelsens udvikling som et element i *kapitalens* udviklingsproces. Det betyder, at deres begreb om reformismen ikke udvikles på

8. Hvad dette begreb implicerer for forfatterne fremgår af artiklens s. x-x. Den her antydede bestemmelse lider under samme teoretiske uklarhed, som vi senere vil vise gælder for resten af artiklen.

basis af en isoleret betragtning på arbejderklassen. Derimod forstås denne reformisme som en nødvendig bevidsthedsform hos arbejderklassen, sådan som den kan bestemmes strukturelt i forbindelse med overfladeformerne i det borgerlige samfund. Dette er en teoretisk landvinding, der vil kunne udvikle og kvalificere analyserne af udviklingen i arbejderklassens kamp- og organiseringsformer.

Det må nu være væsentligt på baggrund af artiklens eget udgangspunkt at undersøge, hvorvidt forfatterne selv lever op til kravet om at »gå ud fra analysen af klasse modsætningens udviklingsniveau såvel som dens -retning« (s. 27). Forfatterne fastholder overfor de tidligere refererede historisk løsevne analyser, at »det borgerlige samfunds anatomi, der er afdækket i den marxske teori, må være det teoretiske grundlag...« (s. 27).

Heri kan vi principielt kun erklære os enige. Imidlertid mener vi, som nævnt, at der i artiklen er en tendens til at fikserer fagforeningernes *konstitutionsproces* i en abstrakt-almene bestemmelse, hvilket ikke blot får konsekvenser for deres politiske konklusioner vedrørende mulighederne for socialistisk fagforeningsarbejde (se dette afsnits afslutning); men det fastlåser endvidere analysen i *en reproduktion af adskillelsen mellem den almene bestemmelse og den historiske analyse*. (Jvf. her de almene bestemmelser i artiklens 1. del overfor den historiske fremstilling af det aktuelle forhold mellem lønarbejde/kapital og fagforeningspolitik i BRD i artiklens 2. del.).

Vender vi os nu mod den strukturelle bestemmelse af den fagforeningsmæssige organisering af arbejderklassen, fremgår det eksplicit, at forfatterne mener at have konkretiseret den begrebslige bestemmelse af fagforeningerne, i forhold til deres bidrag i Prokla 2. I sidstnævnte artikel udvikles fagforeningernes modsætningsfulde bestemthed som det forhold, at arbejderne organiserer på den ene side er integreret i det kapitalistiske lønsystem, og på den anden side som organisationer for lønarbejdets modsætning til kapitalen »samtidig skal frisætte klassekampens potenser« (se også artiklens note 1). I nærværende artikel foretages nu en uddybning af denne bestemmelse: som refereret analyseres her nærmere først konkurrencen mellem de enkeltstående isolerede arbejdere indbyrdes. Denne konkurrence fremtvinger arbejderne sammenslutning for at ophæve de skranker for den individuelle reproduktion, som arbejderne isolerede stilling overfor kapitalen sætter. Denne tvang bestemmes overhovedet med henvisning til kapitalen som *koncentreret samfundsmæssig magt* (s. 29): *Kapitalisten* er i besiddelse af produktionsmidlerne, *arbejderne* af deres arbejdskraft i vareform, hvorfor kapitalisten gennem sin tilegnelse af den særlige brugsværdi arbejdskraft har muligheden for at udplyndre arbejderne efter de af ham satte betingelser. Som konkurrencemiddel heroverfor har arbejderne kun deres *antal*. På grundlag heraf bestemmes nu fagforeningernes funktion som den at sikre arbejderne en ækvivalent for salget af deres arbejdskraft (en »retfærdig arbejdspris«). Denne funktion, som er strukturelt forbundet med bytteforholdets fordrejede overfladeformer (ækvivalentbyttets skin), er det materielle grundlag for den fagforeningsmæssige reformisme. Fagforeningsbestemmelsen konkretiseres imidlertid herefter yderligere: (afs. 1. 5) nu betragtes

ikke blot de *enkelstående* arbejders indbyrdes konkurrence, men endvidere de *forskellige arbejderlags* forsøg på at forbedre deres salgsbetingelser over for kapitalen gennem deres afsondring fra andre arbejdere. Dette forklares som en konsekvens af, at enkeltkapitalerne i deres konkurrence opnår forskellige 'positioner', hvilket skaber grundlag for en differentiering mellem forskellige arbejderlag i arbejderklassen. (F.eks. kvalificerede over for ukvalificerede arbejdere). Eksistensen af disse gruppers sammenslutning i standsmæssige fagforeninger må således forstås som en organisatorisk reproduktion af den af kapitalen skabte differentiering af arbejderklassen.

Men hvilken form for konkretisering er der nu her tale om? Når udgangspunktet tages i det udfoldede bytteforhold mellem kapital og arbejde, må en bestemmelse af fagforeningerne, som vil prætere at være funderet i kapitalens (eller værdilovens) modsigelsesfulde udfoldelsesproces, også medreflektere de bevægelser, som netop *opløser* bytteforholdets skin (det skin, at arbejderen fremtræder som ligestillet produktionsfaktor ved siden af faktorerne kapital og jord). Hvad er det nemlig, som gør ækvivalentudvekslingen til *realt* skin? Her kan det ikke være tilstrækkeligt abstrakt at henvise til, at »kapitalen fremstiller koncentreret samfundsmæssig magt« (s. 29) som det afgørende væsensforhold. Artiklen opnår ved dens almene *formlogiske* tilgang kun at sammenknytte kapitalens cirkulations- og produktionsfære *formelt*. Således analyseres arbejderens indbyrdes konkurrerende uformidlet til de modsigelser i kapitalens udvikling, som er grundlaget for denne konkurrence. Konkurrencen analyseres herved uafhængigt af den særlige beskaffenhed, som arbejdskraften har, når den underlægges kapitalen. De former, som arbejderens indbyrdes konkurrence antager på samfundets overflade - begrundet i cirkulationsaktens løsrivelse fra produktionsprocessen -, kan *ikke i sig selv* danne grundlag for bestemmelsen af fagforenings-sammenslutningens *nødvendighed* (allerhøjest af dennes *mulighed*). Det synes imidlertid at være tilfældet i artiklen. For os at se hænger det sammen med, at forfatterne ikke medreflekterer de skranker i den historiske udviklingsproces, som kapitalen forsøger at overvinde gennem ændringer i produktionsbetingelserne for dens fortsatte akkumulation. Dette må indføres for at afdække den *reale gennembrydning af cirkulationssfærens skin af lige ækvivalentbytte til fordel for den virkelig eksisterende ulighed*.

Inddragelsen heraf ville eksempelvis implicere en fremstilling af de tendenser, som *nødvendiggør*, at kapitalen udvikler grupper af arbejdere med særlige kvalifikationer. Når det således flod postuleres, at enkeltkapitalernes konkurrence medfører en differentiering i arbejderklassen (s. 32), mener vi ligeledes, at de almene bestemmelser, som analysen opererer med, begrænser holdbarheden i dens resultater. Således ser forfatterne på det omtalte sted bort fra kapitalens almene historiske tendens til en samtidig *homogenisering* og *ensliggørelse* af arbejderne. Denne pointe er væsentlig at indføre, når fagforeningsorganisationernes *historisk særlige* fremtrædelsesformer skal analyseres, og mulighederne for en forvandling af disse »til instrumenter for den almene klassekamp mod kapitalen« (s. 34) skal diskuteres.

Denne mangel i afledningen, som derfor ikke tager form af en dobbeltbestemmelse, mener vi er udtryk for, at der ses bort fra det *modsætningsfyldte* i kapitalens udviklingsproces. Den ensidigt formelle betragtning på ækvivalentudvekslingen implicerer således en tendens til, at den underlæggelsesproces, hvorigennem kapitalen tilegner sig merarbejdet, bortnegligeres. Derved udelukkes det forhold, at kapitalen historisk gennem denne proces, som et led i dens samfundsmæssiggørende tendens, sætter arbejdet stadig mere abstrakt. Tidligere (i note 1) har forfatterne anført, at fagforeningerne som organisatorisk sammenslutning af arbejdernes modsætning til kapitalen angiver *muligheden* for eksistensen af overskridende elementer i denne organisering. Den refererede ensidighed i forfatternes bestemmelse af fagforeningernes udvikling kommer her til udtryk i, at denne mulighed falder bort i løbet af analysen. Af denne grund bliver deres konklusion om at gøre fagforeningerne til 'bevægelsesform for klassekampen' også postulatorisk og fremtræder som en påhæftet *politisk* strategi uden *reel* forbindelse til den *økonomiske* bestemmelse af fagforeningernes funktion. Som følge af fagforeningernes integration i det kapitalistiske system, konkluderes det altså, at kommunisters og socialisters strategi overfor fagforeningerne må »dreje sig om at give udviklingen af klassemodsigelsen og af klassekampen en bevægelsesform i fagforeningen, at udvikle fagforeningsorganisationerne til instrumenter i klassekampen, overhovedet at organisere arbejdernes klassemodstand formidlet over fagforeningen.« (s. 35). Omend det advares mod, at denne strategi gøres til genstand for illusioner om, at det skulle være muligt at forandre fagforeningerne til revolutionære organisationer, ligger der dog i strategiens uklare formulering en mulighed for, at den tages til indtægt for kravet om at forvandle fagforeningerne til autonome kamp- organisationer (hvilket forfatterne selv kritiserer »express« - redaktionskollektivet for. Se 2. del og artiklens note 3.) Begrundelsen for konklusionen savnes i analysen, hvorfor formuleringen i note 1 om de overskridende elementer i fagforeningsdannelsen fremstår rent postulatitv.

Med andre ord: konsekvenserne af at ville forsøge sig med konkrete politiske udsagn på baggrund af abstrakt-almene bestemmelser, viser sig i artiklen som en uklarhed i diskussionen af betingelserne for at overskride den strukturelt bestemte fagforeningsreformisme. Ganske vist holder artiklen fast ved, at udgangspunktet også for denne diskussion må være kapitalbevægelsen: »Dermed finder den reformistiske bevidsthed dog også en skranke i tilspidsningen af konflikterne i akkumulationsprocessen i den skærpede udbytning gennem kapitalen (arbejdsløshed, løntryk...) og i undertrykkelsen gennem det statslige repressionsapparat.« (s. 38). Heri antydes, at fagforeningernes begrænsning er *kapitalbevægelsens* grænser og kriseskranker, som derved bliver det grundlag, hvorpå en overskridelse af den rent fagforeningsmæssige kamp kan finde sted. Hvordan kan fagforeningerne så samtidig være »bevægelsesform for *klassekampen*«?

Tilsyneladende ender forfatterne i en abstrakt bestemmelse af betingelserne for arbejderklassens politiske emancipation ved at udelade diskussionen om forholdet mellem fagforeningsorganisering og partiorganisering. Det er ganske vist

korrekt, at dette spørgsmål ikke lader sig diskutere alment - og dermed falder uden for fremstillingsrammen - men konklusionen bliver indskrænket til, at fagforeningerne i krisen, som anført, tvinges til at satse på at opretholde lønarbejdet som lønarbejde »inden for det kapitalistiske samfund«.

Den eneste strategiske konklusion, der således kan trækkes umiddelbart, er den, at arbejderklassen igennem sin reproduktionskamp - som denne betinges af kapitalens bevægelse - således *er i stand til* at udvikle revolutionære organiseringer. Den politiske strategiske pointe, som gør artiklen frugtbar, ligger altså mere i udgangspunktet for diskussionen af reformismen end det ligger i selve de politiske konklusioner. Når forfatterne imidlertid ikke kommer meget længere, mener vi, det også her hænger sammen med den måde, som forfatterne nærmer sig de almene bestemmelser på (ved at adskille dem skarpt fra de historiske elementer, der ligger i dem).

Til sidst vil vi kort problematisere den uklare position, som forfatterne foretager deres politiske diskussion (med »express«-folkene) ud fra. Forfatterne anvender som nævnt ingen andre præciseringer end »kommunisters og socialisters opgaver i forhold til fagforeningerne...« (vores understregning). I forhold til denne politiske diskussion savnes der således klarhed over, hvad der er *socialisters basis* for at operere politisk i forhold til fagforeningerne. Dette rejser spørgsmålet om de venstreintellektuelles udgangspunkt for at forholde sig til arbejderklassens aktuelle kamp.

Relevansen af dette spørgsmål er måske særlig tydelig i forhold til den danske revolutionære venstrefløj, (den venstreintellektuelle), der som tidligere nævnt ikke har skelnet imellem dens eget forbindelsesproblem og arbejderklassens organiseringsproblem. Dette resulterer i, at der efterlades et tomrum, hvor de intellektuelle socialister eksisterer uden andet end en rent organisatorisk basis. Som ovenfor anført stiller situationen i »Sozialistisches Büro« måske de tyske venstreintellektuelle anderledes end de danske.

De venstreintellektuelles forbindelsesproblem har hidtil i DK været »løst« ved selvforståelser som f.eks. »de intellektuelle må stille sig på arbejderklassens revolutionære standpunkt« og »problemet er de revolutionære gruppers *forankringsbestrebelse*«. Her kommer det til udtryk, hvorledes man har opereret med et helt *udvendigt* forhold mellem de intellektuelle og arbejderklassen. Dette *udvendige* forhold reproduceres tendentielt i de danske primærorganisationer som et *udvendigt* forhold mellem revolutionær partiorganisation og arbejderklassens egen subjektive konstituering.

Overfor denne selvforståelse af de intellektuelle som slet og ret politisk revolutionære subjekter, mener vi at en historisk bestemmelse af de intellektuelles samfundsmæssige placering er påkrævet. Med udviklingen i den samfundsmæssige arbejdsdeling har de intellektuelle udskildt sig som åndsarbejdere, der i forhold til arbejderklassen har optrådt på borgerskabets side. Dette klassetilhørsforhold har været begrundet i deres objektive stilling i den samfundsmæssige klassedeling.

Aktuelt er der ved at ske udviklinger i dette tilhørsforhold. Bl.a. krisen i uddannelsessystemet og videnskaberne har efterladt begyndende organiserede bevægelser⁹ af socialistisk tilsnit iblandt studenterne og begyndende organiserede politiske opgør med de borgerlige videnskaber, som de intellektuelle har været og er bærere af.

Men det er vigtigt at forstå dette som en *politisk subjektiv* overskridelse af de objektive funktioner hos de intellektuelle, idet deres adskillelse fra arbejderklassen, som følge af den fundamentale adskillelse af hånds- og åndsarbejdet, stadig består. Denne adskillelse betyder på den ene side, at de intellektuelles samfundsmæssige placering ikke i sig selv nærmer sig en med arbejderklassen solidarisk placering, og på den anden side at 'forbindelsesproblemet' mellem venstreintellektuelle og arbejderklassen således fortsat består.

Hvordan kan den nuværende socialistiske bevægelse blandt de intellektuelle da forholde sig til arbejderklassens aktuelle kamp (uden at basere sig på et fiktivt begreb om en nutidig revolutionær arbejderklasse)? Spørgsmålet må bl.a. besvares med udgangspunkt i det særlige samfundsmæssige radikaliseringsgrundlag som eksisterer for *bevægelsen* blandt de intellektuelle, nemlig afsløringen af deres egne samfundsmæssige funktioner overfor arbejderklassen (bærere af den borgerlige videnskab) som '*bevarende*' i det borgerlige samfund. Denne afsløring rækker videre end en ren teoretisk kritik og indbefatter de praktiske udtryk for videnskaberne. Dette praktiske udtryk er imidlertid videnskaberne som anvendelige i det borgerlige samfunds reproduktion. Hermed knytter de venstreintellektuelles radikaliseringsgrundlag *indholdsmæssigt* an til arbejderklassens reproduktionskamp, og opgøret med/afsløringen af, 'åndsarbejderfunktionerne' kan i sit sigte udvikles parallelt med den faktiske udvikling i arbejderklassens kampformer.

De venstreintellektuelle kan således, på trods af en objektiv adskillelse fra arbejderklassens kamp, forholde sig konkret indholdsmæssigt til denne. Formidlingen ligger i det nævnte forhold, nemlig at deres specifikke funktioner står i et indre forhold til den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces. Hermed gives der imidlertid ikke længere *almene* løsninger på 'forbindelsesproblemet', men derimod 'løsninger' der må udvikles specifikt omkring de særlige samfundsmæssige funktioner, som forskellige grupper af intellektuelle er bærere af.

Vi mener således, at forbindelsesproblemet ikke kan forklares alene med henvisninger til 'et lavt udviklingsniveau i klassekampen' eller - som en anden variant - 'det for lavt udviklede teoretisk videnskabelige niveau blandt de venstreintellektuelle' og de strategier som følger heraf. Derimod må vi hævde at de socialistiske intellektuelle må forholde sig til arbejderklassens faktiske kamp og udviklingsretning på grundlag af en erkendelse af de særlige indre sammenhænge, der består imellem de intellektuelles samfundsmæssige funktion og arbejderklassens reproduktionsbetingelser.

9. Dette står i modsætning til de individuelle intellektuelle socialister, som altid har eksisteret blandt kapitalismens åndsarbejdere.

Afslutning

Den diskussion, vi her har ført omkring fagforenings-artiklen, er som nævnt stærkt begrænset af denne 1. del's almene karakter. Ikke desto mindre har vi fundet det rimeligt at fremdrage dens væsentligste fortjenester, for så vidt de *kan* bidrage til en frugtbar videreudvikling.

Artiklens centrale pointe ligger således i dens udgangspunkt for kritikken af reformismen i arbejderbevægelsen; nemlig et udgangspunkt i Marx' kategorielle fremstilling af det kapitalistiske samfunds anatomi. Reformismen bestemmes her som et i det borgerlige samfunds overflade materielt funderet element - og ikke blot som et politisk og teoretisk forfald. Hermed leveres et tiltrængt teoretisk grundlag for en materialistisk forståelse af »arbejderbevægelses historie« og en problematisering af dette emneområde som et *isoleret* arbejdsfelt.

Vi har imidlertid kritiseret denne teoretiske fortjeneste for stadig at operere med en sådan forståelse af den kategorielle fremstilling, som tendentielt amputerer forbindelsen til en historisk fremstilling. Artiklens fremstilling af kapitalens logik som grundlag for fagforenings- og reformisme-bestemmelsen har en tendens til at udradere det kritisk historiske element i kategorierne. Således står produktion (kapitalen som koncentreret samfundsmæssig magt) og cirkulation (de ækvivalente køb og salg af arbejdskraft) som rene *formkategorier* overfor hinanden, og ikke som historisk *reale sfærer*; der antager ganske særlige fremtrædelsesformer i deres underordning under kapitalen. Herved opstår der en tendens til at det kritiske aspekt i Marx' fremstilling falder væk, og, det bliver derfor, som vi har forsøgt at vise, vanskeligt at knytte den i sit udgangspunkt 'rigtige' reformisme-bestemmelse an til diskussionen af udviklingsbetingelserne for overskridende, revolutionære positioner i arbejderbevægelsen.

Proletarische Front. Gruppe Westdeutscher Kommunisten: *Imperialismen i dag*. 304 sider. 45 kroner. PF-GWK forsøger at vise, hvordan den nuværende overakkumulationskrise i de imperialistiske centre markerer afslutningen på 3. fase i arbejdets reelle subsumtion (dvs. underordningens form) under kapitalen. Men krisen i forholdet mellem centre og periferi er derimod karakteriseret ved afslutningen på en imperialistisk fase, hvor det såkaldte »ulige bytte« har været dominerende princip, og hvor det eneste imperialistiske svar i dag er oprettelsen af en række relativt selvstændige, nye akkumulationscenter.

Forlaget MODTRYK

Anholtsgade 4, 8000 Århus C.

Postgiro 52 164 78 . Telefon (06) 12 79 12

BETINGELSER FOR SOCIALISTISK FAGFORENINGSARBEJDE*

(»Tesar om fagforeningen«, forandret og udvidet udgave af et oplæg til det »Sozialistische Büros« møde om fagforeningsspørgsmålet, Frankfurt februar 1974).

Redaktionskollektiv Gewerkschaften**

De følgende teser blev forfattet af Redaktionskollektiv Gewerkschaften til Sozialistisches Büros arbejdsmøde i februar 1974 om spørgsmål vedr. fagforeningsarbejde. Vi har deri forsøgt at sammenfatte væsentlige resultater af vores hidtidige analyser og at forholde dem til centrale problemer i de aktuelle opgør mellem lønarbejde og kapital. Vi forudsætter i det følgende især den almene sammenhæng mellem kapitalbevægelse og fagforeningsmæssig lønkamp, der blev udarbejdet i tesarne til fagforeningsanalysen¹. Da vi ville oparbejde de aktuelle problemer i arbejderbevægelsen, var det derudover netop nødvendigt at differentiere det begrebslige niveau, da konkurrencen mellem arbejderne netop i de sidste opgør (om det så var i de spontane eller i de af fagforeningen ledede kampe) var en afgørende hæmsko for arbejderbevægelsens udvikling. Vi anser det derfor også for en tungtvejende fejl i vurderingen af de sidste opgør mellem arbejde og kapital, når der fra en bevægelse, der i forhold til tidligere kampe er kvantitativt udvidet og til dels indholdsmæssigt forandret, sluttes til at den er vokset i bredde, dybde og modenhed (kvasi lineært)², og når årsagerne til de

* Artiklen er oversat til dansk fra »Bedingung sozialistischen Gewerkschaftsarbeit«. Probleme des Klassenkampfes nr. 13, side 51-65.

** her: Hajo Funke, Siegfried Heimann, Jürgen Hoffmann, Dieter Läßle, Thomas Mitscherlich, Christel Neussiss og Bodo Zeuner.

1. Sammenlign med »Thesen zur Gewerkschaftsanalyse« i PROKLA nr 2/1972, s. 87, i hvilke vi alment har udviklet fagforeningernes *modsætningsfyldte bestemthed*, der består deri, at de som lønarbejdernes organisation er integreret i lønsystemet og at de som organisationer for lønarbejdets modsætning til kapitalen samtidig skal frisætte klassekampens potenser.
2. Som eksempel kan Steinhaus' artikel fremdrages her (Kurt Steinhaus: »Zur Entwicklung des Kampfes und des Bewusstseins der Arbeiterklasse in der BRD 1973«, i Marxistische Blätter, nr. 1/1974) i hvilken opsplitningen af aktionerne og de erfarede nederlag ikke reflekteres; den tidlige opsplitning af kampene og neutraliseringen af de kampsterke virksomheder i stålindustrien vurderes snarere positivt. Dermed skal det ikke undervurderes, at artiklen anskueliggør fremadrivende momenter.

stedfundne nederlag ikke længere betragtes, eller når sydebukkerne for kampenes slåen fejl gennem kortslutninger findes i fagforeningsapparatet henholdsvis fagforeningsledelsen³.

For det andet blev arbejdernes problemer i de sidste år i meget højere grad end før erfaret som *totalsamfundsmæssige*, om det så var i trykket på reallønnen (formidlet over inflationen) eller om det var gennem dannelsen af en industriel reservearmé. Vi kan ikke her gå nærmere ind på de forandrede betingelser i akkumulationsprocessen, der har resulteret i disse problemer ved reproduktionen af arbejdskraften, men henviser til den artikel om den vesttyske kapitalers akkumulation, der er trykt i samme hefte (den fortsætter i PROKLA 16), og som lå til grund for vores teser.

Denne henvisning til klassebevægelsen og til arbejderklassens historisk udviklede problemer i begyndelsen af 70'erne skulle tjene til at udarbejde elementer af en socialistisk fagforeningspolitik, der på den ene side går ud fra den marxiske analyse af det borgerlige samfund og på den anden side knytter an til arbejdernes og fagforeningsbevægelsens konkrete problemer. Ud fra denne intention måtte vi i anden del af vores teser diskutere med forhåndenværende forestillinger om en venstreorienteret fagforeningspolitik, således som de især repræsenteres af grupper der arbejder sammen med Sozialistischen Büro (f.eks. redaktionskollektivet »express«), men som også - som følge af et traditionelt venstreorienteret fagforeningsarbejde i 50'erne og 60'erne - forfølges af mange venstreorienterede fagforeningskadre. Således er forestillinger om en venstreorienteret »bedriftsnær tarifpolitik«, venstreorienteret »tillidsmandsarbejde«, »bedriftsnært uddannelsesarbejde« og om »forvandlingen af fagforeningerne til autonome fagforeningsorganisationer« ikke tilstrækkeligt relateret til klassebevægelsen og dels modelagtigt proppet ned over den, dels historisk overleveret og formår derfor kun ufuldkomment at udtrykke socialisters arbejde i fagforeninger, hvis de da ikke bliver til hæmsko for klassebevægelsen. På den anden side er sådanne opfattelser såvel et historisk resultat af en specifik periode i kapital- og fagforeningsudviklingen i BRD, som et resultat af de i kapitalforholdet satte modsigelser og af mystifikationen af udbytningsforholdene. Vores kritik vil derfor ikke forholde sig abstrakt til en bedre model for fagforeningspolitik, men vil tværtimod - eksemplarisk ved den bedriftsnære tarifpolitik - udarbejde hvilke begrænsede tilknytningspunkter denne model for fagforeningspolitik opviser og hvilke bevægelser - stillet op imod forfatterens intentioner - de kan udtrykke henholdsvis kan befordre.

Det skulle allerede af disse korte overvejelser være blevet klart, at de her fremlagte teser ikke fremstiller *den almene teoretiske* afledning af fagforenings-

3. Således i redaktionskollektiv »express«s brochure »Spontane Streiks 1973. Krise der Gewerkschaftspolitik«, F.a.M. 1974. Forfatterne når således heller ikke i deres politiske konklusioner ud over igen at anbefale deres gamle recepter for venstreorienteret fagforeningsarbejde til de socialistiske fagforeningsfolk: bedriftsnær tarifpolitik, bedriftsnær uddannelsesarbejde, venstreorienteret tillidsmandsarbejde og kravet om forvandlingen af fagforeningerne til autonome klasseorganisationer!

spørgsmålet, som så gennem opfattelser som de repræsenteres af »express«s redaktion kan vendes vilkårligt henholdsvis udfyldes *praktisk*, men at det drejer sig om principielle politiske spørgsmål, om en politisk kontrovers, der ikke bør adskilles fra de diskuterendes metodiske forudsætninger.

Indledning

Spørgsmålet om hvorledes socialister skal forholde sig til fagforeningerne må gå ud fra det mere principielle spørgsmål om, hvorledes de skal *forholde sig til klassebevægelsen selv*.

Udgangspunkter skal altså være:

- bestemmelsen af modsigelsen mellem lønarbejde og kapital på basis af den marxske teori;
- denne modsigelses konkrete historiske fremtrædelsesformer, dens udviklingsgrad og den udviklingsretning man kan forvente;
- nødvendigheden af arbejdernes organisation i fagforeninger mod kapitalen;
- fagforeningernes dobbeltkarakter som interesserepræsentation indenfor det borgerlige samfund og som organisation, der fører den åbne klassekamp mod kapitalen;
- den fagforeningsmæssige organisations historiske tilstand, og spørgsmålet om hvorvidt dens opgaver varetages.

Disse spørgsmål kan *ikke alene besvares gennem almengørelse af de umiddelbare erfaringer*. Lige så afgørende vigtigt det er i enhver vurdering af klassekampens stilling, af udviklingen af arbejderklassens organisationer, af klassemodstanderens operationer, af klassernes magtforhold og af arbejderklassens indre tilstand nøjagtigt at rekonstruere den virkelige udviklingsgang, der er formidlet over den historiske erfaring, så er en analyse af forholdene, der forsøger at eftertegne det borgerlige samfunds opløsningsproces for at gribe fremadrivende ind i den og udvikle et nyt samfunds alternativer dog kun mulig på grundlag af den videnskabelige socialisme. Det borgerlige samfunds anatomi, der er afdækket i den marxske teori, må være det teoretiske grundlag med hvilket den historiske udviklingsgangs indre bevægelseslove og udviklingsretninger afsløres. En forståelse af klassebevægelsen og af dens historiske mål er dermed det grundlag, på hvilket en varig og rigtig politisk praksis må udvikles. Som erfaringerne (netop gjort af grupper der står i sammenhæng med »Sozialistische Büro) viser, er en addition af de erfaringer, der er gjort i de praktiske opgør med den herskende samfundsorden ikke tilstrækkelig til at sikre målsætningen og de skridt, der skal tages for at nå målet. På den anden side hjælper den blotte reception af den marxske teori alene lige så lidt videre.

- Det ville være forkert at gå ud fra, at det praktiske opgør med klassemodstanderen først skal tages når analysen af klasseforholdene ligger færdig på bordet.

Der må snarere gås ud fra, at analysen skal udvikles af de praktiske kampes sammenhæng.

- Det ville være forkert voluntaristisk at springe over den for tiden eksisterende usikkerhed med hensyn til den politiske linje, de praktiske kampe skal følge, gennem en overtagelse af historiske fortolkninger af klassekampen, således som det for tiden gøres over alt i de forskellige kommunistiske cirkler, der er udgået af studenterrevolten. Dette fører på den ene side til afskæring af erfaring, på den anden til restriktion af den socialistiske teori. Desuden skal sådanne forkortede fortolkningsmønstre, - der selv er resultatet af en venstrebevægelse, der først påny er ved at udfolde sig - kritiseres, fordi de abstraktioner fra den virkelige historiske gang der fuldføres i disse mønstre fører til, at der påtrykkes virkeligheden et falsk billede af den, hvilket med nødvendighed må føre til fejl, der kan modvirke udviklingen af klassekampen. Afvisningen af dogmatiseringer følger altså ikke et borgerligt ideal om tilsyneladende fordomsfri videnskab, men kun nødvendighederne af klasseopgøret selv.
- Ethvert forsøg på at udvikle politiske forestillinger om den praktiske handling i opgørsprocessen inden for venstrebevægelsen og mod klassemodstanderen må gå ud fra, at forklaringen af de virkelige forhold, på grundlag af hvilke handlingsperspektiverne udvikles, må være knyttet til de virkelige erfaringer og de erfarede opgaver på en sådan måde, at den *kan kontrolleres af de handlende selv*. Deri er på den anden side impliceret, at den teoretiske forklaring af de virkelige forhold ikke leveres som et færdigt produkt af teoretikerne i form af umiddelbar praktisk handlingsanvisning.

1. Hvorfor organiserer arbejderne sig i fagforeningerne?

1.1

Arbejdernes fagforeningsmæssige organisation er det nødvendige resultat af den kendsgerning, at *lønarbejde og kapital* står over for hinanden som udbyttet og udbytende klasse. Dette udsagn, der til at begynde med synes banalt, er vigtigt. Fordi det indeholder at enhver analyse af fagforeningsorganisationernes historiske tilstand skal gå ud fra *analysen af klasse modsætningens udviklingsniveau såvel som dens udviklingsretning*. Først på dette grundlag kan spørgsmålet stilles om på hvilken måde fagforeningens konkrete organisatoriske og politiske tilstand beforder udviklingen af klassekampene og hvor vidt den hæmmer den. På denne baggrund må politiske positioner til fagforeningsspørgsmålet tilbagevises som falske, når de som *udgangspunkt* for deres strategi overfor og indenfor fagforeningsorganisationerne f.eks. bygger på, at fagforeningsapparatets organisatoriske selvstændiggørelse overfor fagforeningsbasis er en historisk fæstnet reformisme eller endda det blotte »forrædderi af arbejderklassens interesse gennem fagforeningsbureaukratiet«.

1.2

At arbejderne slutter sig sammen i fagforeninger er resultatet af at de som individuelle varesælgere ikke kan konkurrere med kapitalen⁴. »Varen arbejdskraft har store ulemper fremfor andre varer. For kapitalisten drejer det sig ved konkurrencen med arbejderne kun om profitten, for arbejderne om eksistensen.« (Marx). Kapitalisten er besidder af produktionsmidler, ham tilhører det produkt arbejderen producerer. I sin akkumulation producerer kapitalen med nødvendighed en industriel reservearmé, hvis tryk på de beskæftigede virker i forskellig grad i løbet af akkumulationsprocessens faser. Bortset fra bestemte kvalificerede arbejderlags stilling i usædvanlige akkumulationsfaser er arbejderne som udbyder af varen arbejdskraft stadigt dårligere stillet overfor kapitalisterne som de efterspørgende. Udbuddet af arbejdskraften *tvinger arbejderne som enkelte varesælgere ud i en konkurrence med hinanden* gennem hvilken det lykkes kapitalen at begrænse arbejdslønnen. Kapitalisten kan erstatte arbejdskraften gennem maskineri og således sætte maskineriet ind som konkurrencemiddel mod arbejderne. Med indtrædelsen i produktionsfæren underkaster arbejderen sig fuldstændigt kapitalen, fordi som køber af varen arbejdskraft tilhører brugen heraf i løbet af produktionsprocessen kapitalisten. Dermed er der givet ham mulighed for at udplyndre arbejdskraften efter de af ham satte betingelser.

Alt i alt er kapitalen koncentreret samfundsmæssig magt. Arbejdernes eneste magt her overfor er deres antal. For overhovedet at kunne konkurrere som varesælgere med kapitalen, må arbejderne slutte sig sammen, dvs. søge den indbyrdes konkurrence ophævet.

Gennem tvangen til at reproducere sig som individ er arbejderne sat i konkurrence med hinanden. Denne arbejdnernes konkurrence med hinanden finder sted på følgende niveauer:

4. For at undgå misforståelser følger her det citat hos Marx vi forholder os til: »*Arbejdslønnen* er, som vi har set, en bestemt vares *pris*, arbejdskraftens. Arbejdslønnen bestemmes altså af de samme love som bestemmer prisen for enhver anden vare. Spørgsmålet bliver altså, *hvordan bestemmes en vares pris? Hvorigennem bestemmes en vares pris?* Gennem konkurrencen mellem købere og sælgere, gennem forholdet mellem efterspørgsel og tilførsel, mellem udbud og behov. Konkurrencen, som bestemmer en vares pris, er *tresidig*. Den samme vare bliver udbudt af forskellige sælgere... Der finder altså en *konkurrence* sted *mellem sælgerne*, der *trykker prisen ned* på de varer, som de udbyder. Men der finder også en *konkurrence* sted *mellem køberne*, og den får på sin side prisen på de udbudte varer til at *stige*. Der finder endelig en *konkurrence* sted *mellem køberne og sælgerne*; de første vil købe så billigt som muligt, de andre sælge så dyrt som muligt. Resultatet af denne konkurrence mellem købere og sælgere afhænger af, hvordan det forholder sig med de to andre sider i konkurrencen, dvs. om konkurrencen er stærkest inden for købernes hær eller indenfor sælgernes hær. Industrien fører to hærmasser i marken mod hinanden, hvoraf hver atter leverer et slag indenfor sine egne rækker mellem sine egne tropper. Den hærmasse sejrer over modstanderen, som har det mindste slagsmål mellem sine egne tropper indbyrdes.« (Karl Marx, Lohnarbeit und Kapital, MEW bd 6, Berlin (DDR) 1968, s. 402). Vi forholder os altså her til konkurrencen, *som den behersker produktionsagenternes (arbejder, kapitalist) sædvanlige bevidsthed*.

- For det første kan den ene *arbejder sælge sig billigere* end den anden, hvorved han medvirker til den almene sænkning af levestandarden.
- For det andet kan han ved en *merydelse i produktionsprocessen* forsøge at konkurrere med de andre arbejdere.

I begge tilfælde fører arbejdernes konkurrence som sælgere til forringelse af deres situation.

- For det tredje kan enkelte arbejdere forsøge at konkurrere med kapitalen ved at tildele deres arbejdskraft en *særlig kvalifikation* og dermed søge at formindske trykket fra de andre arbejders konkurrence. Men da kapitalen i løbet af den proces, der forandrer det tekniske og organisatoriske grundlag for dens produktion, efterspørger skiftende kvalifikationer, så er en arbejders særlige kvalifikationer ikke noget varigt sikret konkurrencemiddel.

I hvert tilfælde kommer arbejdernes konkurrence med hinanden kapitalen til gode. Den *fagforeningsmæssige sammenslutning* har for arbejderne den funktion, at begrænse formerne for deres gensidige konkurrence og at sætte kapitalen under tryk gennem nægtelse af arbejdsydelse. Den er *forudsætning for, at arbejderne overhovedet kan sælge deres arbejdskraft til dens værdi*, for at de kan reproducere sig som *samfundsmæssige* individer og ikke trykkes ned til eksistensminimum. En endelig ophævelse af konkurrencen er derimod ikke mulig gennem fagforeningsorganisationen.

1.3

Danner arbejderne nu fagforeningsmæssige sammenslutninger for overhovedet at kunne konkurrere med kapitalen, så betyder det ikke nødvendigvis at de også som samfundsmæssig klasse begriber deres antagonistiske modsætning til kapitalen. Den fagforeningsmæssige organisation ophæver den *enkelte* arbejders svaghed som varesælger overfor kapitalen. Først med den skabes de betingelser, hvorunder arbejderne som varebesiddere (arbejdskraft) og varesælgere kan opnå en ækvalent (»retfærdig løn«) for salget af deres arbejdskraft. Forholdet mellem lønarbejde og kapital fremtræder også i historiske faser, hvor arbejderklassen endnu ikke har dannet nogen fagforeningsmæssig organisation, eller hvor denne undertrykkes politisk, som et rent herredømmeforhold. *Den fagforeningsmæssige organisation er som regel den første forudsætning for, at ækvalentbyttets skin, der består i at arbejde og kapital træder over for hinanden som ligeberettede byttepartnere, overhovedet kan dannes.* Lønnen som »retfærdig arbejdspris« bliver som regel først historisk virksom under disse betingelser. (Undtagelsen fra reglen dér, - f.eks. USA - hvor reservearméens mekanisme på grund af særlige historiske betingelser ikke fungerer i bestemte faser af udviklingen).

B bliver således nødvendigheden af fagforeningsmæssig organisation påtvunget arbejderne, så behøver de ikke dermed umiddelbart at begribe, at deres organisations historiske mål ikke er nået med konkurrencen med kapitalen, og at de som samfundsmæssig klasse må organisere sig til omvæltning af det kapitalistiske samfund. De gode resultater, som fagforeningerne som arbejdernes sammenslutninger især i faser med prosperierende kapitalakkumulation har kunnet

sætte igennem med hensyn til bedring af livs- og arbejdsbetingelserne, befordrer *hos arbejderne fuldstændigt den forestilling at deres fagforeningsmæssige sammenslutning, men også deres repræsentation i det borgerlige parlament er tilstrækkelig til varigt at kunne sikre og forbedre deres stilling inden for de bestående samfundsmæssige forhold over for kapitalen. Denne illusion forstærkes gennem lønnens fremtræden som arbejdets pris*, hvori udbytningsforholdet, tilægnelsen af ubetalt arbejde gennem kapitalen, skjules. Arbejdet selv fremtræder så ved siden af kapitalen og jorden som ligeværdig naturlig produktionsfaktor. *De samfundsmæssige betingelser fremtræder som naturlige betingelser.* (Kapital = produktionsmidler, lønarbejde = arbejde overhovedet). Fagforeningen fremtræder som et middel til at sætte arbejderens stilling som »ligestillet produktionsagent« igennem ved siden af »produktionsagenterne kapital og jord«. (Sammenlign f.eks. fagforeningskravet om ligeberettigelse af kapital og arbejde i medbestemmelsesudkastene.)

Den fagforeningsmæssige aktion stræber så efter den proportionalt retfærdige fordeling af det af »produktionsfaktorerne arbejde, jord og kapital« producerede produkt mellem besidderne af disse forskellige produktionsfaktorer. (Sammenlign lønpolitikken m.v. orientering efter produktivitetstilvækst.). *Arbejdet som produktionsfaktor fremtræder som indkomstkilde, som arbejderens specifikke egendom, der - formidlet over fagforeningen - sælges til kapitalen. Retfærdig indkomstfordeling mellem produktionsfaktorerne fremtræder som den fagforeningsmæssige sammenslutnings mål.* At kapitalens rigdom i akkumulationens historiske proces formeres umådeligt over for arbejderklassens andel i den voksende rigdom bliver ganske vist først virkeligt til et problem, når kapitalen begynder sine angreb på arbejderklassens livssituation. Så længe det ikke er tilfældet, fremtræder denne ulige fordeling af den voksende samfundsmæssige rigdom mellem lønarbejde og kapital som en fuldstændig tilfældig og foranderlig tilstand. (Sammenlign strategier som: omfordelingens lønpolitik, ejendomsdannelse på arbejderhånd).

1.4

Men deri er indeholdt, at arbejderne i faser, hvor kapitalens akkumulationsevne aftager, nødvendigvis i første omgang vil begribe forringelsen henholdsvis begrænsningen af forbedringen af deres livsbetingelser som *resultat af deres fagforeningsmæssige organisations mangler og fejl, eller også af deres politiske repræsentations (f.eks. socialdemokratiet) forkerte politik.* For går de ud fra, at deres *sammenslutning* er betingelsen for den varige forbedring af deres eksistens over for kapitalen, *så må en forringelse også i første omgang føres tilbage til deres sammenslutningsformer.* Således er genoptagelsen af klassekampene i Vesteuropa siden midten af 60'erne overalt karakteriseret ved overordentligt hårde opgør mellem kampberedte arbejdere og traditionelle fagforeningsorganisationer. Her udvikles modsigelserne i arbejderne organisationer først i kampen mod kapitalen, modsigelser der således kun forklares utilstrækkeligt i deres fremtrædelse som modsigelser mellem fagforeningsbasis og apparat henholdsvis bureaukrati.

Siden arbejderklassen står i et *antagonistisk forhold* til kapitalen, og siden forsøget på begrænsning af arbejdernes indbyrdes konkurrence i fagforeningsorganisationen ikke varigt sikrer deres eksistens, muliggør dette konkurrence over for kapitalen. Dette er som *massebevidsthed* først resultatet af tilspidsede opgør og af erfaringen af *grænserne* for den organiserede kamp for sikring og forbedring af livsbetingelserne inden for den kapitalistiske produktionsmåde. (Hvorvidt denne bevidsthed kan formidles som politisk gennem proletarietets organisationer, og af disse også repræsenteres i faser med kapitalvækst, det vil vi ikke gå ind på her).

Revolutionær bevidsthed og revolutionære organisationer udvikles under den udfoldede kapitalismes betingelser *først i det processerende opgør med reformismen, som netop fremstiller en nødvendig bevidsthedsog organisationsform i arbejderklassen inden for det borgerlige samfund, og som - det viser de kommunistiske partiers historie efter 2. Verdenskrig - de af arbejderklassens organisationer, der oprindeligt begreb sig som revolutionære, ikke simpelt kan unddrage sig, for så vidt relevante dele af arbejderne er organiseret i dem.*

1.5

Arbejderklassen optræder ikke principielt som en enhed i sin konkurrence med kapitalen, og i sit forsøg på gennem den fagforeningsmæssige organisation overhovedet at gennemføre denne konkurrence. Kapitalen producerer for det første adskillelsen mellem legemligt og åndeligt arbejde, den producerer arbejdsdelingen og dermed forskellige arbejdsfunktioner inden for produktionsprocessen (delingen mellem kvalificerede og ukvalificerede arbejdere). Videre delegerer kapitalen bestemte af dens funktioner ud til dele af lønarbejderne (opsyn og kontrol). I den totale samfundsmæssige reproduktionsproces ydes produktivt og uproduktivt arbejde. Kapitalen agerer som konkurrerende enkeltkapital inden for de enkelte brancher, og kapitalernes konkurrence foregår på den ene side inden for de enkelte brancher, på den anden side mellem dem. Enkeltkapitalernes forskellige positioner i konkurrencen inkluderer forskellige positioner for de beskæftigede arbejdere.

Kapitalen producerer altså arbejderklassen som i sig selv differencieret, en differenciering, der også i første omgang slår naturgroet ned i de fagforeningsmæssige organisationer. Dette er en væsentlig forklaring på fagforeningsorganisationernes forskellige historiske fremtrædelsesformer. Således er der f.eks. stadig forsøg fra kvalificerede arbejdere på at forbedre deres salgsbetingelser over for kapitalen, idet de i selve deres sammenslutning afsondrer sig over for de andre arbejderes konkurrence. (Vi tænker i det følgende på bestemte organisationsformer i USA). Her bliver arbejdsudbuddet altså »kunstigt« formindsket gennem denne form for fagforeningsmæssig organisering. Gennem arbejdsmarkedskontrol af arbejdere med bestemte kvalifikationer skal der ydes modstand mod kapitalens forsøg på at indsætte konkurrencen blandt arbejderne som middel til lønsenkning og forhøjelse

af arbejdsydelsen. Derfor er den fagforeningsmæssige organisation her et middel til at organisere konkurrencen med kapitalen gennem forsøget på at udelukke konkurrencen blandt arbejderne i den form, at dele af lønarbejderne afgrænser sig fra massen af de andre lønarbejdere. Disse organisationer (hvortil hører alle *standsmæssige fagforeningsorganisationer*, som de eksemplarisk er dannet i USA) er så også tilbøjelige til at slå ind på forhandlingsvejen med kapitalen, da magtpositionen over for kapitalen ikke kan afgøres gennem nægtelsen af arbejdsydelsen, men gennem afsondring fra arbejderklassen. (Ganske vist bliver der med kapitalens vekslende behov for arbejdskraft med bestemte kvalifikationer stadig sat spørgsmålstejn ved disse organisationsformer). Derfor kan fagforeningerne heller ikke i denne form fungere som klasseorganisationer, men fortsætter snarere organisatorisk den naturgroede splittelse i arbejderklassen; de er så ikke længere klassens organ mod kapitalen, men repræsenterer privilegerede arbejderlag overfor kapitalen - på de andre arbejdes bekostning.

Fagforeningsmæssig organisation betyder ikke nødvendigvis forening af alle arbejdere overfor kapitalen, *konkurrencen kan reproduceres mellem forskellige fagforeningsorganisationer og inden for samme i en form hvor dele af arbejderne søger at afsondre sig monopolistisk fra andre dele af arbejderne*. (Ud fra dette synspunkt skulle forholdet mellem faglærte og ufaglærte arbejdere i BRD-fagforeningerne diskuteres). Monopol som konkurrenceform indenfor arbejderklassen (selv om det kun er forbigående) er altså den form gennem hvilken arbejdere med en bestemt kvalifikation søger at konkurrere med kapitalen. Sådanne monopoldannelser reagerer på den lov, der siger, at jo lettere arbejderens overgang er fra en produktionsgren til en anden, fra en arbejdsfunktion til en anden, jo større er konkurrencen blandt dem.

Men også når en fagforeningsorganisation er dannet som alle arbejdes organisation, forbliver den i første omgang den *ationale arbejderklassens organisation*, og søger altså at standse den forringelse af arbejderklassens situation der sættes igennem ved forøgelsen af konkurrencen mellem arbejderne, ved f.eks. at forsøge at sætte sig imod tilstrømning af udenlandske arbejdere eller kapitalens flyden bort (produktionsoverflytning, kapitaleksport).

Lad os fastholde: Fagforeningsorganisation implicerer arbejdes indsigt i, at de ikke enkeltvis kan konkurrere med kapitalen, men betyder ikke nødvendigvis deres forening til klasse, dvs. alle arbejdes, også de ubeskæftigedes bevidste enhed. Sådanne former for fagforeningsmæssig organisation er selv snarere resultatet af en politisk bevidstgørelsesproces, i hvilken arbejderne blev påtvunget den indsigt, at de som klasse står overfor kapitalen med historisk uforsonlige modsigelser. (Sammenlign socialdemokratiske og kommunistiske fagforeninger opståen).

Men deraf følger også, at de fagforeningsorganisationer, i hvilke arbejdes forskellige lag i det mindste formelt er forenet, som altså ikke søger at hævde sig i konkurrencen med kapitalen gennem klasseopsplitning, på dette punkt er mere åbne for at forvandle sig til instrumenter for den almene klassekamp mod

kapitalen, end sådanne historiske organisationsformer, som blot reproducerer konkurrencen med kapitalen som konkurrence indenfor arbejderklassen (altså alle standsmæssige organisationsformer, organisationer med closed-shop principet, som f.eks. i USA).

1.6

Forholder arbejderne sig til fagforeningerne som deres organisatoriske middel til at konkurrere med kapitalen, så er fagforeningens selvforståelse som apparat desto mere bestemt gennem dette. *Kernen i den fagforeningsmæssige reformisme er netop forestillingen om at det er tilstrækkeligt med organisationen til at aftvinge kapitalen sikringen af arbejderens eksistensbetingelser og en andel af den voksende samfundsmæssige rigdom.* Netop ved at fastholde organisationen som et sådant apparat til at sætte interesser igennem med, og netop ved den forestilling, at arbejderinteresserne før eller senere lader sig sætte igennem gennem organisationen, udvikles modsigelsen mellem arbejdere og historisk dannet fagforeningsorganisation i faser, hvor den kapitalistiske produktions almene love *sætter sig igennem som krisemæssig udvikling i arbejderklassens situation og kapitalens valorisering.* Mens arbejderens modstand mod en nedsættelse af deres livsbetingelser - mer eller mindre uforstået - viser hen til lønarbejdets og kapitalens antagonistiske karakter og gør det synligt, at den samfundsmæssige rigdoms udvikling fuldføres i modsætning til de samfundsmæssige individers udvikling, så vil fagforeningsorganisationen, for så vidt den begriber sig selv som et udviklet organisatorisk instrument for konkurrencen mellem lønarbejde og kapital *indenfor* det kapitalistiske samfund, stadig søge at organisere interesseudligningen og dermed sætte sig i modsætning til arbejderens beredskab til at optage kampen mod kapitalen om forsvaret af deres livsbetingelser (f.eks. idet den tror at kunne sikre arbejdspladserne gennem en tilbageholdende lønpolitik). Så længe arbejderne ikke selv ud fra kampen mod kapitalen har dannet bevidstheden om revolutionær konsekvens, vil en politik med forsøg på klasseforsoning fra fagforeningsapparatets side desuden kunne støtte sig på arbejderens endnu uudviklede og/eller diffuse bevidsthed om deres historiske opgave. Heller ikke den udviklede bevidsthed om uforsonligheden mellem arbejder og kapitalinteresser betyder at fagforeningen simpelthen kunne være en revolutionær organisation. Så længe det ikke er lykkedes arbejderklassen at overtage den samfundsmæssige magt fuldstændigt, *forbliver fagforeningens objektive funktion, at sælge varen arbejdskraft, bestående.*

Derudfra kan man i første omgang groft bestemme, at den fremtrædende modsigelse mellem arbejdere og et historisk opbygget fagforeningsapparat som en historisk fremtrædelse *skal udledes af det almene forhold mellem lønarbejde og kapital*, og at den altså ikke simpelt kan bestemmes ved organisationslogiske (bureaukrati-tese) eller moralske (klasseforræderi) argumenter. For det andet bliver det tydeligt, at det absolut kan være et mål at forandre fagforeningerne progressivt, og at kæmpe for at besætte magtpositionen med venstrefløjfolk. Ganske vist bør denne ændring ikke føre til illusionen om, at

man nu har forvandlet fagforeningen til en revolutionær organisation. Heller ikke sådanne personelle forandringer vil kunne forandre fagforeningens funktion, at være arbejdernes middel i konkurrencen med kapitalen, og som sådant udgøre en nødvendighed for arbejderne for at de overhovedet kan yde kapitalen modstand. *Fagforeningen skal kunne slutte overenskomster med kapitalen, i hvilke arbejdskraftens salgsbetingelser fastholdes, så længe varen arbejds-kraft sælges. Den skal altså være i stand til at slutte overenskomst med kapitalen. Fagforeningens apparatets integration er et resultat af denne objektive funktion, og ikke kun resultatet af forkerte organisationsformer (manglende demokrati, individers moralske forfald).* Kommunisters og socialisters strategi over for fagforeningen kan snarere kun dreje sig om at give udviklingen af klassemodsigelsen og af klassekampen i fagforeningen en bevægelsesform, for at udvikle fagforeningsorganisationerne selv til instrumenter i klassekampen, og for overhovedet at organisere arbejdernes klassemodstand formidlet over fagforeningen. Så længe den herskende klasse ikke er styrtet og produktionsforholdene ikke er forvandlet, vakler denne modstand stadig mellem de gennem klasseantagonismen fremviste *kampe og kompromisser med kapitalen. Inden for det kapitalistiske samfund kan denne vaklen kun ophæves af kapitalen (henholdsvis den borgerlige stat) i kapitalens forstand nemlig gennem den terroristiske undertrykkelse af arbejderklassen og ødelæggelsen af dens organisationer.*

1.7

Til analysen af arbejdernes reformistiske bevidsthed og af arbejderklassens reformistiske organisationer er det i alle tilfælde ikke tilstrækkeligt med fremstillingen af de med kapitalforholdet satte fordrejelser af de virkelige (udbytnings-) forhold, den nødvendigt satte konkurrence blandt arbejderne og arbejdernes historisk dannede organisationsformer. I endnu højere grad er den instans, som vi antydede ovenfor som den herskende klasses instans til ødelæggelse af arbejderorganisationerne (under bestemte historiske betingelser) selv udgangspunkt for illusioner: *Staten*. Arbejderen er ikke kun varesælger og objekt for udbytningen, han er også netop som »deltager« i, handlende i cirkulationen *statsborger*, fri og lige deltager i bytteakten. Vi vil her kort forsøge at skitsere denne sammenhæng, da der af denne resulterer flere illusioner om arbejdernes situation og forandringen af denne i det borgerlige samfund, og som bliver vigtige nedenfor ved analysen af SPDs og fagforeningernes forhold⁵.

5. Vi forholder os i de følgende overvejelser til den i følge vores mening mest fremskredne afledning af statens funktioner af Bernhard Blanke, Ulrich Jürgens, Hans Kastendiek »Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staats«, Referat auf der Tagung der deutschen Vereinigung für politische Wissenschaft i Hamburg fra 1. til 4. oktober 1973; referatet vil udkomme i et særnummer af Politischen Vierteljahresschrift samt i PROKLA 14/15, 1974.

Hvis man vil fremstille mulighederne og grænserne for statslig handlen og kilden til illusoriske forestillinger over for staten adækvat, så skal staten afledes i dens funktioner af det borgerlige samfunds anatomi. Med udviklingen af vareudbyttet er udviklingen af den instans, der garanterer byttets ydre betingelser og - forsynet med sanktionsmidler - som en ydre tvang over for deltagerne i bytteprocessen gør disse generelle normer gældende, også sat. Denne statsfunktion, der her kun er nævnt kort, gennemgår en afgørende forandring i sit indhold, når penge udvikles til kapital og arbejdet til lønarbejde: Uden at den behøver særlige »nye« funktioner, garanterer staten så ikke længere kun byttets betingelser, men i denne funktion netop også udbytningens betingelser, for så vidt dette bytte fra nu af indleder anvendelsen og udbytningen af lønarbejderen i produktionsprocessen. *Dermed er staten samtidig defineret som klassestat, netop fordi den forholder sig udvendigt over for lønarbejde og kapital som en garant for betingelserne for byttet af varen arbejdskraft med kapitalen.* Staten skal, netop for at være klassemagt, være garant for betingelserne for lønarbejdets bytte med kapitalen *over for kapitalen.* Vi har her i kim afledet såvel »klassestaten« som »socialstaten« af statens funktion som ydre tvang over for de byttende: På den ene side garanterer staten udbytningsprocessen for så vidt den garanterer byttets basis - privatejendommen (her: *kapitalejendommen*) - og sætter den dermed følgende underkastelse af arbejderen under kapitalen igennem over for arbejderne, om nødvendigt med vold. *På den anden side garanterer den også arbejderne »ejendom«, arbejdskraften, for så vidt den optræder på markedet som vare, og sætter dermed skranker for kapitalens hæmningsløse udbytning af arbejderne.*

Omvendt forholder arbejderen sig som sælger af en vare til cirkulations sfæren, »frihedens« og »lighedens« sfære, og forholder sig i denne funktion som en fri statsborger til staten. Efter indtræden i produktionsprocessen ophører frihedens og lighedens sfære, og kapitalens herredømme begynder. *Såvel dannelsen af arbejderen som »fri« lønarbejder som af arbejderen som statsborger er ganske vist resultatet af klassekampe, i løbet af hvilke arbejderne også tilkæmper sig anerkendelse af deres koalition gennem kapitalen og staten.* Hvis denne proces nu udmunder i institutionaliseringen af klasse modsætningen, i at relationerne mellem kapital og lønarbejde institutionaliseres »retsligt«, så »integreres« arbejderne organisationer ganske vist i det kapitalistiske system; men denne integration er *ikke* udtryk for en, hvordan den end ser ud, *kvalitativ* forvandling af forholdet mellem lønarbejde og kapital (og af fagforeningernes rolle deri), men resultat af anerkendelsen af arbejderne og deres organisationer som *varesælgere*, for så vidt altså funktionelt i forhold til den kapitalistiske produktionsproces! *At dette varebytte samtidig indleder udbytningen af arbejderen i produktionsprocessen, sætter jo netop den konflikt i arbejderne organisationer og mellem fagforeninger, kapital og stat, der under bestemte historiske tilspidsninger igen opbryder integrationen eller i det mindste lader den revne.*

Bliver den illusion, at staten skulle stå over samfundet, og at den gennem et passende tryk (enten gennem fagforeninger eller gennem politiske partier) skulle kunne tvinges til at handle således, at arbejderne situation forandres princi-

pielt, bliver denne illusion befordret gennem anerkendelsen af arbejderens som varesælger og dermed gennem den statslige garanti af hans salgsbetingelser, så får denne forestilling et tilsyneladende reelt perspektiv, når det som følge af klasseopgør lykkes arbejderne, at blive anerkendt som *frie, lige statsborgere, der er udstyret med alle politiske rettigheder*. Dermed er der sat den modsigelse, der eksisterer i enhver borgerlig forfatning med almindelig valgret og som består i, at »der er givet de organiserede lønarbejdere den politiske magt uden den samfundsmæssige magt, og at den samfundsmæssige magt er overladt kapitalejerne, men uden politisk garanti«⁶. Godt nok er der gennem arbejderklassens deltagelse i den politiske magt sat principielt nye forhold for klassekampen, selv når den bevæger sig i så uudviklede former som opgøret om fordelingen af socialproduktet udtrykker det; men netop sådanne mulige delsejre lader den statslige politiks betingethed af kapitalens reproduktionslove forsvinde fra synsfeltet. Gennemførelsen af disse love sikres gennem statens funktion, at garantere byttes basis, privatejendommen, og *det var jo netop arbejderpartierne, der trådte an under parolen at tvinge staten til at gøre garantien for byttes ydre betingelser gældende også for varen arbejdskraft - over for kapitalen!* Ved slutningen af denne proces står ikke opnåelsen af den samfundsmæssige magt gennem staten, men det borgerlige reformparti, der nu kun formår at se sin funktion i den videre uddifferentiering af disse arbejderklassens »cirkulationsrettigheder« (der også omfatter betingelserne for anvendelsen af arbejdskraften).

Arbejdernes reformistiske forestillinger med hensyn til staten lader sig således begrunde materialistisk ud fra den kapitalistiske stats væsen, *blot forudsætter denne reformisme åbenbart, at staten ikke er tvunget til, at gribe åbent ind i arbejderklassens reproduktionsbetingelser til fordel for bevarelsen af privatejendommen, og dermed til fordel for kapitalens reproduktion*: om det så sker indirekte gennem statens økonomiske politik (statsinterventionisme, indkomspolitik) eller direkte gennem en utilsløret repression af arbejderklassen og dens organisationer (som det mest åbenlyst er tilfældet i fascismen). Graden af dette indgreb til fordel for bevarelsen af den kapitalistiske produktionsmåde (hvis garant den er) kan ikke bestemmes på dette almene niveau, men afhænger af merværdiproduktionens konkrete betingelser, af kapitalens akkumulation og af klassekampens konkrete udvikling. *Dermed finder den reformistiske bevidsthed dog også en skranke i tilspidningen af konflikterne i akkumulationsprocessen, i den skærpede udbytning gennem kapitalen (arbejdsløshed, løntryk, arbejds-*

6. Wolfgang Müller: »Der Pluralismus - die Staatstheorie des Reformismus, i: G. Doeker/W. Steffani (udg.): »Klassenjustiz und Pluralismus«, Festschrift für E. Fraenkel, Hamburg 1973, s. 415. I denne artikel bliver den fagforeningsmæssige reformisme, eksemplificeret ved Naphtali og Sinzheimer, udviklet anskueligt i dens illusion, at den kan forandre betingelserne for byttet lønarbejde-kapital over den borgerlige stat. Forudsætningen for den fagforeningsmæssige reformismes delvise succes (i Weimarepublikken) var, betegnende nok, en fase med relativt prosperierende kapitalakkumulation og det forudgående klassekompromis efter 1918. Ved de første krisetegn blev delsucceserne da også taget tilbage gennem den borgerlige stat.

intensivering, enkeltkapitalisternes åbne despoti) og i undertrykkelsen gennem det statslige repressionsapparat. På denne baggrund skal muligheden for opløsningen af »arbejdsfællesskabsforestillinger« eller den mulige opsigelse af et samarbejde stat/kapital - fagforening ses.

1.8

I forholdet mellem lønarbejde og kapital er der også sat de betingelser, der henviser arbejderne til at gøre fagforeningerne til den åbne klassekamps instrumenter. Hvis arbejdernes konkurrence med kapitalen formidlet af fagforeningsorganisationerne, i faser med voksende kapitalakkumulation, af og til antager borgerlige former (reduktion til forhandling, ren repræsentantfremføring af arbejdernes interesser, repræsentativ handlen) så tvinger kapitalens forsøg på at kompensere for dens voksende valoriseringsvanskeligheder og et stadigt snævrere spillerum for akkumulationen gennem et tryk på arbejdslønnen og et tiltagende tryk på arbejdsydelsen arbejderne til at yde modstand mod denne tendens. Deres livsinteresser geråder nu i åben konflikt med kapitalens valoriseringsinteresser. Det der fremtrådte som forskellig (men forsonlig) interesse, kan nu igen antage form af åben klassekamp. Dette bliver for det første tydeligt deri, at kapitalen fra at være »socialpartner og forhandlingspartner« afslører sig som den organiserede bærer af klassekamp ovenfra og samtidig søger at sætte den borgerlige stat (politi osv.) ind som magtmiddel. Modstanderen bliver dermed synlig som klassemodstander. - Hvis fagforeningsorganisationen over for dette endnu holder fast ved en klasseforsoningspolitik, så er arbejderne i første omgang henvist til en åben afgørelse af klassekampen med kapitalen, på det grundlag kapitalen selv fremstiller gennem foreningen af arbejderne i virksomheden. På dette bedriftsmæssige niveau kan de yde modstand i spontane kampe. Kapitalens organiserede magt vil dog lade enhver aktion, der kun forholder sig til virksomheden, blive perspektivløs i det lange løb og lade den ende i unødige nederlag.

Arbejderne er altså tvunget til nu igen at tilegne sig organisationens fagforeningsmæssige former, også selvom de har selvstændiggjort sig over for dem, til udkæmpning af modsætningen til kapitalen i form af åben klassekamp.

Heller ikke dette betyder at erkendelsen af nødvendigheden af omvæltningen af det kapitalistiske samfund dermed automatisk sættes. Udkæmpningen af disse klassekampe kan endnu være forbundet med den illusion, at man kan forbedre arbejderklassens situation skridtvist og varigt over for kapitalen gennem en massiv indsætning af alle kampmidler uden at ophæve den kapitalistiske produktionsmåde. På den anden side er det klart, at fagforeningernes udvikling til kamporganisationer kalder den borgerlige stat som den politiske undertrykkelses maskineri på scenen, jo mindre de kæmpende arbejderes interesser og kapitalens akkumulationsnødvendigheder er forenelige med hinanden. Også kampe der er begyndt og føres under reformistiske fortegn henviser således til deres revolutionære konsekvens.

Fagforeningsorganisationen forvandler sig altså ikke i første linje til klassekampsorganisation fordi fagforeningsapparatet skal legitimere sig som instrument for arbejdernes interesserepræsentation (det kan f.eks. sige at en lønsenkning er nødvendig for arbejdernes interesse i at bevare arbejdspladserne), men til grund for denne proces må ligge arbejdernes erkendelse af nødvendigheden af tilegnelsen af organisationen som instrument for klassekampen, altså den erkendelse, at det er dem, der organiserer sig i organisationen og handler i den.

FAGTRYK

FAGTRYK er publikations-aktivitet for Fagkritisk Front på Århus Universitet. Mange steder på fag og læreanstalter og i projekt/skolingsgrupper produceres der småtekster og arbejdspapirer, som der også andre steder er behov for. En formidling er nødvendig. Det er i denne sammenhæng, fagtryk skal bruges til at kvalificere fagkritikken. Arbejdet består dels i at skaffe informationer om fagkritisk relevant materiale, dels i at formidle hovedsagligt den slags ufærdige arbejdspapirer, som har en tidsaktuel relevans og som ofte må mangfoldiggøres i små-oplag, der ikke produceres af venstrefløjforlagene. Arbejdet vil derfor blive koordineret med forlag og tidskrifter i størst muligt omfang.

De eksisterende privatiserede distributions-former for fagkritisk materiale må overskrides. Det kan du bidrage til ved at sende forslag/kritikker/egne opgaver eller arbejdspapirer osv. til *FAGTRYK fra fagkritisk front, postbox 1120, 8200 Århus N.* Ved at sende 2 kr. i frimærker til samme adresse kan vi tilsende en liste over papirer, vi kan distribuere til fagkritisk arbejdende.

Produktion og realisation. Den nuværende kapitalismes akkumulationsbetingelser.*

Volkhard Brandes

Udgangspunktet for denne artikel er en påvisning af, at kapitalismens reale udvikling kun kan forstås ved at se på profit*produktions* betingelser, og ikke ved at sætte relisationsvanskelighederne i centrum.

Kun ved at tage udgangspunkt i produktionen kan 'det økonomiske mirakel' - den kapitalistiske ekspansion - efter anden verdenskrig forklares, og kun på denne måde kan den nuværende krise og dens symptom: den verdensomspændende inflation forstås.

1. De kapitalistiske produktionsforholds internationalisering

»Bourgeoisiet har ved at udnytte verdensmarkedet gjort produktionen og forbruget i alle lande kosmopolitisk. Til de reaktionæres store sorg har de slået den

* Oversættelse af *Volkhard Brandes*: Produktion und Realisation. Akkumulationsbedingungen des gegenwärtigen Kapitalismus; i: *Handbuch 1*, Perspektiven des Kapitalismus, Frankfurt am Main/Köln 1974, s. 209-240.

nationale grund bort under fødderne på industrien. De ældgamle nationale industrier er blevet tilintetgjort, og tilintetgørelsen fortsættes dag for dag.«¹ Dette skrev Marx og Engels for mere end 125 år siden, da internationaliseringen af kapitalforholdene fremskyndedes voldsomt gennem dannelsen af verdensmarkedet og gennem underkastelsen af alle dele af jorden under kapitalens valoriseringsbehov. Verdensmarkedets geografiske konstitueringsproces afsluttedes ved udgangen af det 19. århundrede. Siden da har alle jordens områder udgjort en del af verdensmarkedet. Ikke engang Rusland kunne efter revolutionens sejr i 1917 unddrage sig dets indflydelse: revolutionens undergang var afgørende betinget af det kapitalistiske verdensmarkeds indflydelse på det isolerede og tilbagestående land.

Efter årtier med dybe kriser, som kulminerede i de to verdenskrige og den hidtil alvorligste økonomiske verdenskrise, fulgte med ekspansionen efter 1945 en ny fase i de kapitalistiske produktionsforholds internationalisering. Denne udvikling har, også på grund af de reale historiske begivenheder, sat spørgsmålstegn ved den af Rosa Luxemburg opstillede tese om, at kapitalismen ville bryde sammen i det øjeblik, »hvor den samlede menneskehed i realiteten udelukkende består af kapitalister og lønproletarer, og hvor yderligere udvidelse, altså akkumulation, netop derfor bliver umulig.«² Efter 1945 viste det sig påny, at kapitalismen, for at kunne opretholdes, krævede bestemte interne akkumulationsbetingelser, men ikke inddragelse af prækapitalistiske markeder.

Tiden efter Anden Verdenskrig har i lige så høj grad været kendetegnet af de imperialistiske magters kamp om at sikre deres markeder i »den tredje verden«^{2a} som af, at de imperialistiske staters gensidige økonomiske sammenføjning er tiltaget overordentlig stærkt. I voksende målestok koncentredes industriel produktion, handel og kapitaleksport i de få kapitalistiske industristater, som beherskede verdensmarkedet. Derimod har de underudviklede landes betydning, hvad angår deres funktion som råstofleverandører og afsætningsmarkeder, været relativt aftagende.³ Således faldt eksempelvis deres andel af verdensudførslen mellem 1953

1. Karl Marx/Friedrich Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*, i: *Werke*, Bd. 4, Berlin 1969, s. 466. Dansk: Karl Marx/Friedrich Engels, *Det kommunistiske manifest*, Forlaget Tiden, Kbh. 1970, s. 18.
2. Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals: Eine Antikritik*, Leipzig 1921. (Reprint: Frankfurt/M., 1966) s. 21; sml. Rosa Luxemburg, *Einführung in de Nationalökonomie*, uden stedsangivelse, 1925 (Reprint), s. 292 f. Luxemburgs sammenbrudsteori - hvis teoretiske grundlag vi ikke her kan gå ind på - er ofte blevet kritiseret, bl.a. af Henryk Grossmann, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, Leipzig 1929 (Reprint: Frankfurt/M. 1970), s. 436 ff. Luxemburgs fejltagelse ændrer intet ved hendes betydning som en af de første, der har undersøgt kapitalismen som verdenssystem.
- 2a. Her drejer det sig om områder, der allerede er underlagt kapitalismen, ikke om inddragelse af prækapitalistisk organiserede territorier.
3. Denne tese er idag på ingen måde uomstridt. Således repræsenterer eksempelvis Otto Kreye (udg.), *Multinationale Konzerne: Entwicklungstendenzen im kapitalistischen System*, München 1974, s. 7f., den opfattelse, at økonomiens internationalisering vil føre til »partiel de-industrialisering« af de udviklede kapitalistiske lande og vil åbne »elementer af partiel uafhængighed« for de underudviklede lande. Bill Warren, »Imperialism and Capitalist Industrialization«, *New Left Review*, Nr. 81, sept./okt. 1973, s. 4, forsøger at påvise »at de imperialistiske landes politik og

og 1972 fra 25,5% til 16,8%⁴. En af de centrale teser i Lenins imperialismeteorier - forvandlingen af de imperialistiske landes bourgeoisier til en klasse, som i stigende omfang, - formidlet af kapitaleksporten, lever af udbytning af de underudviklede lande, når der indtræder industriel stagnation i metropolerne⁵ - er ikke blevet bekræftet: deres magt beror i dag, endog endnu stærkere end tidligere, på udbytningen af arbejderklassen i metropolerne. Også realiseringen af profitterne foregår i højere grad end tidligere i metropolerne selv i stedet for ved handelen med de svagt udviklede markeder i »den tredje verden«. De perspektiver, som Lenin opridsede: det imperialistiske bourgeoisie »fuldstændige isolering fra produktionen«, dets forvandling til et »rentier-lag«, som »lever af arbejdet i nogle oversøiske lande og kolonier«, er ikke blevet til virkelighed.⁶

Hvad er årsagerne til, at såvel Rosa Luxemburgs som Lenins imperialismeteorier i nogle centrale spørgsmål er blevet gendrevet af kapitalismens reale udvikling? Begge teorier sætter kapitalismens *realiseringsvanskeligheder* i centrum; *profitproduktionens* betingelser, som er den marxiske akkumulations- og kriseteoris centrale udgangspunkt, bliver imidlertid i begge forholdsmæssigt forsømt: begge tilkender spørgsmålet, om kapitalismen er i stand til at opretholde *produktionsbetingelser*, som garanterer en tilstrækkelig høj profitrate, en mindre betydning end spørgsmålet om realiseringsbetingelserne.⁷ Her må nu kritikken sætte ind.

Den kapitalistiske ekspansion gennem erobring af områder, der endnu ikke var inddraget i verdensmarkedet, var - som også Luxemburg og Lenin fastslår -

deres totale anslag på den tredje verden i virkeligheden gavner deres industrialisering; og at de afhængighedsbånd, der binder den tredje verden til de imperialistiske lande, er blevet, og bliver løsnet bemærkelsesværdigt...«

4. United Nations, *Statistical Yearbook 1971*, s. 383; *Der Fischer Weltalmanach 1974*, Frankfurt/M., s. 336. Den verdensomspændende råstofhause 1973/74 kan dog i perioder talmæssigt forskyde dette forhold noget til fordel for de underudviklede lande; det vil dog næppe ændre noget ved deres reale situation, da profitstigningerne hovedsageligt kommer de multinationale koncerner tilgode, og dermed i realiteten betyder yderligere styrkelse af det imperialistiske bourgeoisie magt. Men også den del af profitten, der falder i hænderne på de underudviklede landes »nationale« bourgeoisie, vil i imperialismens tidsalder udelukke en selvstændig kapitalistisk udvikling i disse lande og vil endnu mindre være et skridt på vejen til »opbygning af socialismen«. Eksemplet med råstofprisstigningerne viser eksemplarisk, hvor problematisk det, i betragtning af den bestående internationale kapitalsammenføjning, allerede er blevet at anvende nationalt eller sektoralt opdelt statistikker.
5. W. I. Lenin, *Der Imperialismus als höchste Stadium des Kapitalismus*, i: *Werke*, Bd. 22, Berlin 1971, s. 281 ff., 305.
6. *Ibid.*, s. 281.
7. De positioner, som Luxemburg og Lenin formulerede kort før henholdsvis under Første Verdenskrig, er historisk forståelige for så vidt som det i sin tid var realiseringsvanskelighederne, der var den umiddelbare anledning til den voldsomme skærpelse af den imperialistiske konkurrence, som udmundede i verdenskrigen. Dermed er det dyberegående spørgsmål om ændringerne i kapitalens produktions- og akkumulationsbetingelser, som udtrykkes i sådanne realiseringsvanskeligheder, imidlertid endnu ikke besvaret. Luxemburg afviser udtrykkeligt ethvert forsøg på at søge krisens årsager i produktionsbetingelserne; at ville vente på kapitalismens sammenbrud som følge af profitratens tendentielle fald, der er udtryk for ændrede *produktionsbetingelser*, var for hende at udskyde revolutionen i det uendelige.

allerede afsluttet før Første Verdenskrig. Begge verdenskrige var de imperialistiske landes forsøg på i denne situation at gennemtvunge en nyopdeling af markederne med våbenmagt. En anden mulighed, som de nationale kapitaler har for at styrke deres position i verdensmarkedskonkurrencen, består i at forbedre profitproduktionens betingelser inden for deres egne grænser for dermed at skabe forudsætningerne for et vellykket fremstød på verdensmarkedet ved hjælp af konkurrencedygtige produkter, en udvidelse af handelsvolumenet og en forstærket kapitaleksport. Dermed skaber de *nationale* kapitaler tendentielt også betingelserne for deres egen ophævelse: de nationale grænser, som form for de skranker, der forhindrer verdenskapitalens fri mobilitet, begynder at spille en mindre rolle; kampen om markederne finder ikke i så høj grad som tidligere sted i form af åben, væbnet konfrontation, da ingen imperialistisk magt i dag ønsker at på begynde en ny verdenskrig med dens uoverskuelige konsekvenser (omend denne tendens på ingen måde er forsvundet og i krisetider igen kan blive den fremherskende form for interimperialistiske konfrontationer); den interimperialistiske konkurrence manifesterer sig i stigende omfang også i nationalstatsoverskridende former for konfrontation mellem kapitalforbund, der opererer på verdensplan; internationale konkurrencekampe smelter sammen med nationale konflikter; tit og ofte fremkalder den »internationaliserede« kapital i egne profitmaksimeringsinteresser »nationale« afværgemekanismer⁸ osv.

Den tendentielle overvindelse af den kapitalistiske produktions nationale skranker betyder altså på ingen måde, at de verdensomfattende spændinger mildnes, eller at de borgerlige produktionsforhold harmoniseres. I bedste fald nedbryder den gamle modsætninger for at erstatte dem med nye. I tider med relativ prosperitet kan disse modsigelser være mindre synlige for i krisetider at fremtræde så meget stærkere.

2. Produktion og realisation

Tiden efter Anden Verdenskrig bragte efter den foregående epoke med dybe kriser i kapitalismen et stærkt og relativt langvarigt økonomisk opsving i de kapitalistiske industristater. Igen og igen tog marxistiske prognoser fejl, når de forudsagde denne prosperitetsfases snarlige afslutning. Men hvor lå deres fejltagelser?

I sidste ende må svaret på spørgsmålet om kapitalismens perspektiver søges inden for *produktions-* og ikke inden for *realisationssfæren*, også selv om krisen viser sig i form af realiseringsvanskeligheder. Produktionsfæren er den uafhængige, realisationssfæren den afhængige variabel. Dette skal kort

8. Som mange andre udviklingstendenser, er denne på ingen måde ny. Der findes eksempler allerede hos Lenin, op. cit., s. 295 og Nikolaj Bucharin, *Imperialismus und Weltwirtschaft*, Frankfurt/M, 1969, s. 80. f.

begrundes her. Ifølge Marx er realisationen ganske vist begrænset af konsumtionen på basis af antagonistiske distributionsforhold, »som reducerer konsumtionen hos samfundets store masse til et minimum, der kun er foranderligt indenfor mere eller mindre snævre grænser«;⁹ på den anden side er den også begrænset af »akkumulationsdriften, driften til at forøge kapitalen og til at producere merværdi i stadig udvidet målestok«.¹⁰ Den afgørende forudsætning for produktionsprocessens opretholdelse er imidlertid realisation af *en bestemt profitrate, hvis højde bestemmes allerede i produktionsfæren*: for det første gennem merværdiraten, dvs. gennem arbejdskraftens udbytningsgrad, gennem forholdet mellem betalt og ubetalt arbejde; men for det andet - og det er for Marx udslagsgivende - gennem forholdet mellem »det tilegnede merarbejde sammenlignet med den masse af genstandsgjort arbejde, som sættes i bevægelse af det levende arbejde«¹¹, dvs. forholdet mellem den producerede merværdi og den anvendte totalkapital, hvor denne er sammensat af en variabel og en konstant bestanddel, hvorved den variable kapital omfatter arbejdskraften, den konstante kapital derimod maskiner, råstoffer osv. Den kapitalistiske produktionsmåde er karakteriseret ved en stadig omvæltning af produktionsmetoderne, stadig forhøjelse af produktiviteten og forøgelsen af den konstante kapitalbestanddel i forhold til den variable, dvs. det tilsatte menneskelige arbejdes andel aftager relativt i forhold til den indskudte faste kapital. Det betyder imidlertid, at der må anvendes en stadig større kapital for at modvirke faldet i den profitrate, som beregnes af kapitalisten på den totalkapital, han har indskudt, og som imidlertid i virkeligheden kun bliver fremstillet gennem det *relativt* aftagende levende arbejde, som han tilegner sig ubetalt.

Stillet overfor denne kendsgerning kom Marx frem til den opfattelse, at *profitratens faldende tendens*, som følger af den organiske sammensætning af kapitalen, som forandres, dvs. den stærkere vækst i den konstante kapital i forhold til den merværdiproducerende variable kapital, på trods af bestemte modgående tendenser (billiggørelse af den konstante kapital, nedsættelse af varen arbejdskrafts værdi, udenrigshandel osv.) er den historisk stærkeste tendens: »Massen af anvendt levende arbejde aftager til stadighed i forhold til den masse af genstandsgjort arbejde, som det sætter i bevægelse, dvs. massen af produktivt konsumerede produktionsmidler. Derfor må også den del af dette levende arbejde, der er ubetalt og som derfor genstandsgør sig i merværdi, stå i et stadigt aftagende forhold til den anvendte totalkapitals værdiomfang. Dette forhold mellem merværdimassen og den anvendte totalkapitals værdi udgør imidlertid profitraten, som derfor bestandig må falde.«¹²

9. *Das Kapital*, Bd. 3, i *Werke*, Bd. 25, Berlin 1970, s. 254. Dansk: *Kapitalen*, Rhodos, Kbh. 1972, Bd. 3:2 s. 322. I oversættelsen er foretaget enkelte rettelser i forhold til Rhodosudg.

10. *Ibid.*

11. *Ibid.*, s. 226/3:2, s. 288.

12. *Ibid.*, s. 223/3:2, s. 284.

Da der er sat bestemte fysiske og sociale grænser for en forlængelse af arbejdsdagen, som har til formål at forøge den absolutte merværdi, må kapitalisten forsøge at forbedre sin profitrate, først og fremmest gennem en forhøjelse af produktiviteten, dvs. en forøgelse af den relative merværdi. Men for så vidt som produktivitetsstigningen beror på kapitalinvestering implicerer den, at der ved næste omslagscyklus *endnu hurtigere* må sættes *endnu mere kapital* i bevægelse *for at opnå den samme profitrate*.

Her viser der sig to tendenser hos Marx, som tilsyneladende modsiger hinanden. På den ene side går han ud fra, at kapitalismen geråder i krise på grund af en alt for *lav profitrate*. På den anden side taler han imidlertid på et af de mest kendte steder i Kapitalen om, at akkumulationstempoet, gennem *profitmassens* vækst, forhøjes så meget og produktionsmængden tiltager i en sådan grad, at krisen til sidst manifesterer sig som resultat af stigende *realiseringsvanskeligheder*: »Betingelserne for den umiddelbare udbytning og for dens realisation er ikke identiske. [...] De første er kun begrænset af samfundets produktivkraft, de andre [...] af samfundets konsumtionskraft. Denne sidste er imidlertid hverken bestemt af produktivkraftens absolutte størrelse eller af konsumtionskraftens absolutte størrelse; men af konsumtionskraften på basis af antagonistiske distributionsforhold, ...«¹³

Alle de underkonsumtionsteorier, som for øjeblikket behersker diskussionen, støtter sig i hovedsagen på dette og enkelte andre Marx-citater.¹⁴ Disse underkonsumtionsteorier ser hovedproblemet for den »prosperierende efterkrigskapitalisme« i absorption af den stadigt større merværdimasse, derimod ikke i opretholdelse af en bestemt profitrate i selve produktionsprocessen. Mest bekendt er Barans og Sweezys tese om, at monopolkapitalismens centrale problem skulle være absorptionen af et stadigt stigende »surplus«¹⁵. Kapitalismen fremstår i deres teori som et system, der i stigende grad baseres på »spild« af produktive ressourcer, og i hvilket fremfor alt rustningsopgaver og andre, overvejende statslige »parasitære« konsumformer udgør absorptionsproblemet's løsning.

Som Baran og Sweezy selv bemærker,¹⁶ har Marx aldrig sat realiseringsproblemet i centrum for sin analyse. Den tilsyneladende modsigelse mellem en definition af krisen som realiseringsproblem eller som følge af en alt for lav profitrate, der muligvis kunne tænkes hos Marx på det ovenfor citerede sted, kan let opklares ud fra den marxiske argumentations helhedssammenhæng. Henvisningen til realiseringsvanskelighederne *beskriver* kun krisen hos Marx, forklarer den imidlertid ikke. Forud for enhver krise går en stærk akkumulationsperiode. I begyndelsen af en sådan fase er profitterne relative høje (på grund af de forbedrede akkumulationsbetingelser i det forudgående cykliske opsving); under boom'ets videre forløb begynder de imidlertid igen at falde: en stadigt stigende

13. Ibid., s. 254/3:2, s. 322.

14. Især Ibid., s. 501/3:3, s. 636-37.

15. Paul A. Baran/Paul M. Sweezy, *Monopolkapital*, Frankfurt/M., 1967, s. 17 ff.

16. Ibid., s. 18.

kapitalmasse, der ikke mere kan investeres profitabelt, og en voksende pukkel af usælgelige varer er udtryk for den faldende profitrate. *Overproduktionskriser er udtryk for en faldende profitrate; omvendt udtrykkes en stigende profitrate i kapital- og varemangel.* Marx' beskrivelse af krisen som realiseringskrise, der tilsyneladende er i modstrid med hans teori om profitratens tendentielle fald, fører altså til syvende og sidst tilbage til en forklaring på krisen som følge af altfor lave profitter.

Et sted bemærker Marx med al ønskelig tydelighed, at det er en »ren tautologi« at sige, »at kriserne udspringer af mangel på betalingsdygtig konsumtion eller betalingsdygtige konsumenter.«¹⁷ Ikke mindre entydig er Engels' afvisning af alle underkonsumtionsteorier: »Massernes underkonsumtion er en nødvendig betingelse for alle samfundsformer, som beror på udbytning, altså også for den kapitalistiske; men først den kapitalistiske produktionsform driver det til kriser. Massernes underkonsumtion er altså også en af betingelserne for kriserne, og spiller i forbindelse med disse en rolle, som forlængst er anerkendt; men den siger os lige så lidt om de nuværende krisers årsager, som om deres tidligere fravær.«¹⁸

Årsagen til kapitalismens kriser kan for Marx og Engels ikke forklares gennem massernes underkonsumtion, derimod kun gennem en *for lav profitrate*; efterprøvelsen af denne tese og dens politiske konsekvenser er genstand for den videre undersøgelse.

3. Akkumulationsbetingelserne efter Anden Verdenskrig

Hvilken relevans har den hidtidige redegørelse for bedømmelsen af den internationale kapitalismes akkumulationsbetingelser efter Anden Verdenskrig? Foreløbig skal vi her anføre nogle af efterkrigstidens væsentligste politiske og økonomiske karakteristika.

Ved Anden Verdenskrigs afslutning stod den socialistiske revolution *objektivt* på dagsordenen i en række lande, ligesom den gjorde det allerede ved afslutningen af Første Verdenskrig. Mens kapitalismen efter Første Verdenskrig aldrig nåede ud af sin krisetilstand, lykkedes det den imidlertid efter Anden Verdenskrig relativt hurtigt at komme til kræfter. Dertil bidrog ikke mindst den holdning, som ledelserne i de traditionelle arbejderorganisationer indtog, og som havde til formål at forhindre en bred mobilisering af proletariatet og at skaffe bourgeoisiet det pusterum, som det havde så hårdt brug for til reorganisering af produktion og distribution. Oprettelsen af stalinistiske stater i Østeuropa, som i socialismens navn beherskede arbejderklassen i disse lande, var endnu en demoraliserende erfaring for utallige vesteuropæiske arbejdere, som identificerede stalinisme med socialisme.

17. *Das Kapital*, Bd. 2, MEW 24, s. 409/2:2, s. 522.

18. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, MEW 20, s. 266.

En yderligere faktor, som begunstigede kapitalismens rekonstruktion, var den disciplinering, som arbejderklassen blev påtvunget gennem fascismen i Tyskland, Italien og Japan og gennem militarisering af arbejdet også i de borgerlige demokratier. Dette gjorde det muligt for kapitalen at opnå en høj merværdirate ikke blot under krigen, men også - på baggrund af det allerede nævnte kompromisberedskab i arbejderorganisationerne - i efterkrigstiden.

Der er imidlertid også andre årsager til, at kapitalismens rekonstruktion efter 1945 forløb med større succes end efter Første Verdenskrig og indledte en lang opgangsperiode. Den forholdsvis modstandsløse underkastelse af metropolernes arbejderklasse under kapitalens valoriseringsbehov, der tillod kapitalen at udpresse en høj merværdirate, var kun en af rekonstruktionens forudsætninger. En anden var den forudgående destruktion og værdiformindskelse af kæmpe-mæssige kapitalmasser gennem økonomisk verdenskrise og krig. Kapitalens koncentration og centralisation nåede et nyt niveau. Utallige mindre produktive enkeltkapitaler var i kriseårtierne gået bagud af dansen. Kun de stærkeste havde overlevet, og også de var efter krigens afslutning tvunget til at slutte sig sammen, hvis de ikke ville bukke under i den ubønhørlige konkurrencekamp. Hermed var efter 1945 forbundet enorme omvæltninger i de internationale produktionsmetoder - almengørelsen af den maksimalt udviklede »amerikanske teknologi«.

Ved krigens afslutning fandtes endnu kun en eneste relevant imperialistisk magt, USA, som havde bragt sine førhen skarpeste konkurrenter, Vesteuropa og Japan, ind under sin kontrol. Heroverfor stod USSR med sit indflydelsesområde. Kolonierne - som nominelt endnu var i europæisk besiddelse - var *de facto* ligeledes i stor udstrækning afhængige af USA. Dengang syntes den afgørende modsigelse ikke længere at ligge mellem de traditionelle imperialistiske magter, men derimod mellem »Vest« og »Øst«. Imidlertid er det siden 60'erne blevet stadig tydeligere, at vor epokes afgørende modsigelser er af anden art.

Enhver analyse af den nuværende kapitalisme må gå ud fra eksistensen af et eneste verdensmarked, som *alle* dele af jorden er underkastet, inklusive de stater, som repræsenterer tesen om verdensmarkedets spaltning i et »kapitalistisk« og et »socialistisk« verdensmarked.¹⁹ Dette verdensmarked er karakteriseret ved en yderst *uregelmæssig udvikling* i dets enkelte dele. Således findes der ved siden af få højtindustrialiserede lande talrige stater, som næsten ikke er udviklet industrielt og som må leve af landbrugs- og råstofeksport; således står lande med en udviklet privatkapitalistisk økonomisk struktur over for andre, hvor næsten hele økonomien er statsliggjort; således eksisterer reminiscenser af førkapitalistiske produktionsmåder ved siden af højtudviklede former for kapitalistisk produktion. Fra land til land, fra branche til branche hersker forskellige betingelser for den kapitalistiske produktion.

19. Som det f.eks. antydes programmatisk i titlen på 4-bindsværket, *Sozialistisches Weltwirtschaftssystem*, Berlin 1967. Til kritikken af denne teori, sml. bl.a. Volkhard Brandes, *Die Krise des Imperialismus*, Frankfurt/M. 1973, s. 9f., 75-87.

Man må snarere forvente en skærpelse af disse modsætninger end en tendens til aftagen i forskellene i udviklingsniveauet i de enkelte dele af verdensøkonomien. Som det allerede blev anført i indledningen koncentrerer økonomisk magt stadig stærkere på enkelte metropoler. Deres magtpotentiel er sågar endnu større, når man tager i betragtning, at de andele, der i statistikkerne tilskrives »den tredje verden« for en stor del står under kontrol af store kapitalforbund i metropolerne.

Et andet kendetegn ved den nuværende kapitalistiske verdensøkonomi er den stadig mere skærpede modsætning mellem kapitalbevægelsens *nationale* former og kapitalforholdenes tiltagende *internationalisering*. Oprettelse af nationalstaterne gennem bourgeoisiet var et fremskridt, da produktionsforholdenes lokale begrænsning dermed blev ophævet og kapitalens valorisering fik en bredere basis.

Med den stadigt stigende koncentration og centralisation af kapitalen begyndte den dog i stigende grad at trænge ud over de nationale markeder, som blev for snævre, og at gøre verdensmarkedet til en forudsætning for sin videre eksistens. Det enorme opsving efter Anden Verdenskrig havde været utænkeligt uden kapitalens stadig stærkere verdensmarkedseksistens.

Kapitalrelationernes internationalisering har imidlertid ikke kun ført til en stærkere verdensmarkedsafhængighed for de nationale kapitaler, men har også i meget høj grad styrket den internationalt virksomme kapital, der igen og igen formår at demonstrere sin voksende magt over for nationalstaterne. De prisforhøjelser, der i vinteren 1973/74 på trods af den statslige modstand sattes igennem af få verdensbeherskende oliekoncerner ved hjælp af boykot og trusler om boykot, tjener som paradeeksempel herpå; monopoltilsyn og antitrustlove viste sig at være en afmægtig liberalismes figenblade.

De multinationale koncerners betydning kan næppe vurderes højt nok. Mens nationalstaterne bidrager afgørende til verdensmarkedets opsplitning og forhindrer, at gennemsnitlige produktionsbetingelser og en gennemsnitsproduktivitet og -profitrate virkeliggøres på verdensmarkedet, så bliver med de multinationale koncerner den proces, hvori de skranker overvindes, som de nationale rammer sætter for kapitalismen, drevet et skridt fremad. I følge Fröbel o.a. er »den fase, hvor *verdensmarkedet* etableres reelt (og ikke kun formelt)«²⁰ dermed indledt. Forfatterne vurderer den internationaliserede produktions andel af den kapitalistiske verdens totalproduktion til allerede at udgøre 25-33%.²¹ Prognoser formoder, at den kapitalistiske verdensøkonomi i 1985 vil være kontrolleret af kun 200-300 koncerner, hvis ikke af endnu færre foretagender.²² I sin kritik af den tese, som Bucharin opstillede for mere end

20. Folker Fröbel o.a., »Internationalisierung von Kapital und Arbeitskraft«, *Leviathan*, 4/73, nov. 1973, s. 438.

21. *Ibid.*, s. 440.

22. Sml. dertil Ernst Piehl, *Multinationale Konzerne und internationale Gewerkschaftsbewegung*, Frankfurt/M. 1974, s. 33.

50 år siden, at »kapitalens nationalisering«²³ er den fremherskende tendens, går Murray så vidt som til at sige, »at det snarere er arbejdsdelingen på koncernplan, end på nationalt plan, som behersker og bestemmer den internationale økonomis strukturer.«²⁴ I sine skarpe angreb på keynesianismen forfægter Levinson den opfattelse, at de statslige forsøg på at regulere økonomien kun formår at øve mærkbar indflydelse på de mindre betydningsfulde brancher, mens nøgleindustrierne uanfægtet kontrolleres af de multinationalt opererende koncerner.²⁵ Men effektive statslige styringsforsøg på internationalt plan er, i betragtning af de uændret bestående modsætninger mellem nationalstaterne, ikke at forvente. Efterkrigstidens eneste relevante forsøg af den art - EFs oprettelse - viser sig år for år mere virkningsløs overfor kapitalismens reale udvikling.²⁶

Kapitalens internationaliseringsproces er alt andet end en lineær udvikling. Den er på det snævraste forbundet med kapitalismens almene økonomiske udvikling. I opgangsfasen kan man altid iagttage en tendens til at nedbryde de hindringer for fri kapital- og varebevægelse, som eksisterer på verdensmarkedet. Anderledes derimod i krisetider. Da må selv de største koncerner atter i forøget omfang søge beskyttelse hos den »stærke« stat. Således opstiller Mandel i en kritik af Levinsons optimisme hvad angår den internationaliserede kapitalis krisefri ekspansion den prognose, »at multinationale koncerner ikke blot har brug for en stat, men navnlig en stærkere stat end de 'klassiske' nationalstater, for i det mindste delvist at kunne overvinde de økonomiske og samfundsmæssige modsætninger, der periodisk truer deres kæmpemæssige kapitaler.«²⁷ Ligeledes hos Neusüss: »Men hvis akkumulationsraten falder i de imperialistiske lande, så vil [...] den *internationalisering af produktionen*, som er frembragt i den multinationale koncern, heller ikke kunne forhindre en reaktualisering af nationalstaten som instrument i konkurrencen på verdensmarkedet [...] Som en modvægt mod de nationale kapitalers sammenføjning til verdenskapital, bliver den nationale stats form aktualiseret i netop det øjeblik, hvor relevante dele af de nationale kapitaler hænger på den...«²⁸

Netop udviklingen i 1973/74 beviser påny det ringe omfang, hvori kapitalens talens internationaliseringstendenser entydigt har sat sig igennem. En relativt

23. Bucharin, op. cit., s. 155

24. Robin Murray, *The Internationalization of Capital*, Spokesman Offprints nr. 8, Nottingham 1973, s. 35.

25. Charles Levinson, *Wirtschaftskrise und multinationale Konzerne*, Reinbek b. Hamburg 1974, s. 38.

26. For socialister giver dette ikke anledning til bekymring; det er derimod tegn på, at de kapitalistiske produktionsforholds modsætninger er uformindskede. Det er ikke den borgerlige stats opgave at »inddæmme« eller »overvinde« kapitalismen, men at opretholde dens funktionsduelighed. Arbejderklassens eneste fordel af et forenet borgerlige Vesteuropa består i muligheden for at udfolde modstanden mod kapitalen på en bredere basis end hidtil.

27. Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, Frankfurt/M. 1972, s. 307.

28. Christel Neusüss, *Imperialismus und Weltmarktbeugung des Kapitals*, Erlangen 1972, s. 205. Udkommer i dansk oversættelse på Kurasje foråret 1975.

ringe nedgang i verdenskonjunktoren har allerede ført til en mærkbar forstærkelse af den nationale protektionisme: Skærpelse af importbestemmelserne i forskellige europæiske lande, stærkere kontrol med fremmed valuta, henlægelse af alle foranstaltninger, som sigter mod en stærkere økonomisk og valuta-politisk sammenføjning osv. Nationalstatslige skranker vil fremdeles hindre enkeltkapitalernes fri mobilitet på verdensmarkedet, men vil til gengæld også forsøge at beskytte dem mod konkurrencen.

4. Tvangen til inflation

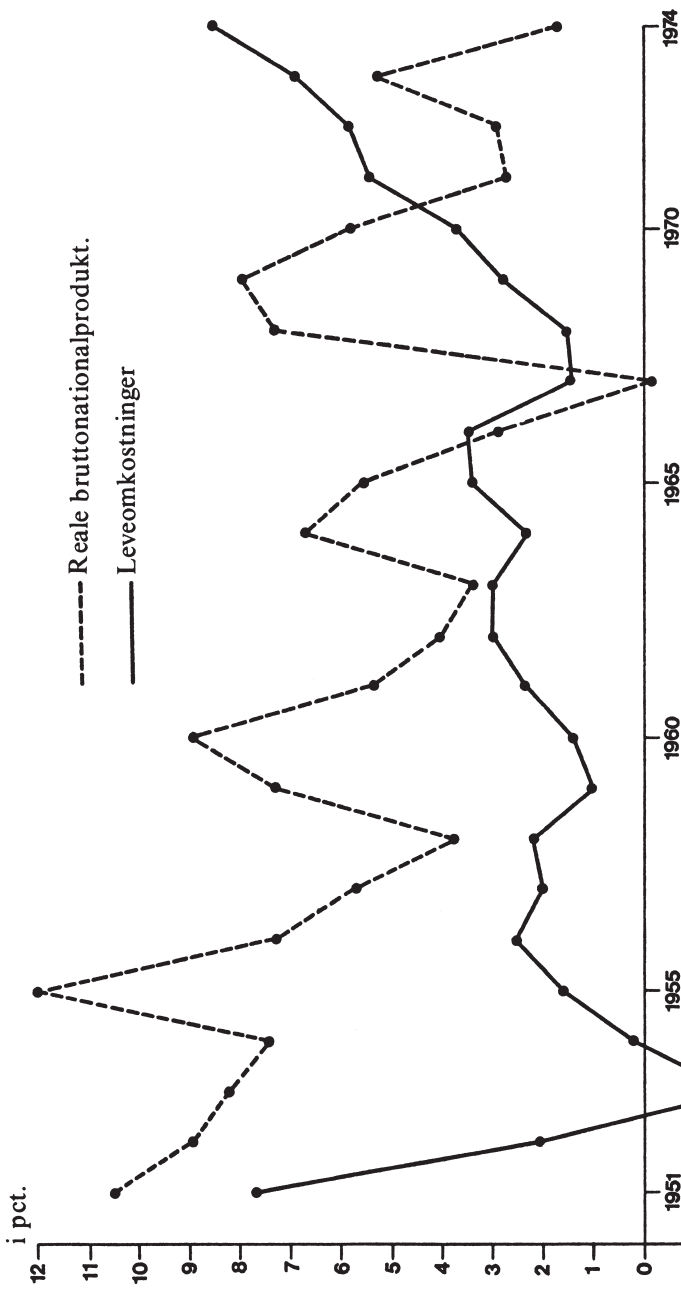
Den skarpe modsætning mellem akkumulationsprocessens traditionelle, nationalstatslige skranker og den tvang, der er pålagt kapitalismen til permanent at overskride disse grænser og gøre verdensmarkedet til sin akkumulationsbasis, indtil heller ikke dette er tilstrækkeligt for kapitalens grænseløse akkumulationsbehov, har karakteriseret kapitalismen siden det 19. århundredes afslutning. Denne modsætning er imidlertid kun fremtrædelsesform for kapitalismens krise, ikke dennes årsag. Diskussionen af *inflationsårsagerne* vil bringe os et væsentligt skridt nærmere mod svaret på spørgsmålet om kriseårsagerne.

De kapitalistiske industristaters samlede efterkrigshistorie har været ledsaget af inflationære tendenser. Den inflationære udvikling nåede sit første højdepunkt under Koreakrigen, for derefter igen at afsvækkes. Siden 60'erne kan man registrere en fornyet acceleration i denne »sekulære« inflationstrend, som tiltager yderligere i 70'erne.

Trods de betragtelige forskelle, der for tiden eksisterer landene imellem, med hensyn til inflationens intensitet og forløb, er der dog visse umiskendelige paralleller, som tillader os, inden for rammerne af denne skitseagtige fremstilling, foreløbig at anføre Forbundsrepublikken som eksempel, selv om denne som bekendt næsten gennem hele perioden har opvist den laveste prisstigningsrate. En sammenligning mellem inflationsraten i Forbundsrepublikken og væksten i det reale bruttonationalprodukt som indikatorer for konjunkturforløbet viser, at inflationsraten indtil begyndelsen af 70'erne klart har været afhængige af konjunkturforløbet: i konjunkturrelle opgangsperioder er priserne steget relativt hurtigt, i nedgangsperioder har man også kunnet registrere en prisstigning, omend den er foregået langsommere. Prisstyrt, som de, der karakteriserede konjunkturcyklerne før Anden Verdenskrig, har der imidlertid ikke været tale om. (Sml. diagrammet på næste side).

Siden begyndelsen af 60'erne kan man registrere en særlig stærk stigning i inflationsraterne, der foreløbig varer ved trods den verdensomspændende tilbagegang i konjunktoren siden anden halvdel af 1973. I 1974 vil prisstigningsraten i Forbundsrepublikken antagelig nå 8-9%, væksten i det reale bruttonationalprodukt derimod kun 1-2%. En endnu stærkere løsrivelse af inflationsraten fra konjunkturcyklen kan i øjeblikket iagttages i andre lande:

Stigning i leveomkostninger og i det reale bruttonationalprodukt i 1962-priser i Vesttyskland 1951-1974.

Kilde: 1951-1973: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1973. s. 465, 520; for 1973: Monatsberichte der Deutschen Bundesbank, Mai 1974, s. 64*, 68*; for 1974: OECD-Prognose (Frankfurter Rundschau, 9. 7. 1974).

i Japan nåede inflationsraten i 1. kvartal i 1974 25,8% i forhold til samme tidsrum året før, i Italien 14,3%, i Storbritannien 12,7%, i Frankrig 11,3% og i USA 9,8%.²⁹ Det betyder dog ikke, at der ikke mere består nogen sammenhæng mellem inflationsrate og konjunkturforløb: i midten af 1974 kunne man, i forbindelse med den fortsatte verdensomspændende tilbagegang i konjunktoren, iagttage de første afsvækningstendenser i prisstigningerne - bl.a. endog på olien.

Man må nu stille sig spørgsmålet om årsagerne til den sekulære inflation i efterkrigstiden, til den forøgelse af inflationsraterne, der længe har kunnet iagttages og til de perspektiver, der deraf opstår for kapitalismen.

Den inflationsforklaring, der i 50'erne og 60'erne var fremherskende i forskellige varianter, henførte først og fremmest inflationen til statens *ændrede økonomiske aktiviteter*. Baran og Sweezy gik i deres forklaring ud fra et profitoverskud (»stigende surplus«), som frem for alt staten absorberer især i form af rustningsopkøb. Efter deres opfattelse må efterkrigsprosperiteten »helt og holdent« henføres til denne rustningsøkonomi.³⁰ Udgangspunktet for Paul Mattick er derimod den altfor lave profitrate: for at holde kapitalismen i live må staten ved hjælp af en deficitær kredit- og finanspolitik, der udløser en permanent inflation, i stadig større omfang optræde som konsument af produkter, der ikke kan investeres igen, det vil først og fremmest sige rustningsprodukter.³¹ For Mandel består der ligesom for Baran og Sweezy et kapitaloverskud: rustningen bliver til »erstatningsmarked«, hvis finansiering fører til oppustning af statsgælden, og som derved (endnu stærkere end den kreditinflation, der skyldes privatgæld) bliver hovedårsagen til den sekulære inflation.³² USA's verdensomspændende militære tilstedeværelse blev - især under Vietnamkrigen - anset for hovedårsagen til inflationen: Magdoff kom til den opfattelse, at den eksporterede inflation var USA-imperialismens stærkeste middel til, gennem permanent formindskelse af dollarværdien, at vælte byrderne af de stadig mere tyngende militære forpligtelser over på de imperialistiske allierede.³³

Der er ingen tvivl om, at høje rustningsudgifter i efterkrigshistorien spillede en inflationsfremmende rolle. En ægte »krigsinflation« har der, selv under Korea- og Vietnamkrigen, dog kun ansatsvis været tale om, på grund af disse kriges begrænsede karakter. Heller ikke den »kolde krig« har, trods rustningsudgifternes absolutte højde, frembragt nogen krigsinflation af større omfang: krigsinflationens karakteristiske kendetegn, galopperende priser ved tendentiell indskrænkning i produktions- og akkumulationsgrundlaget, var der på intet tidspunkt tale om på verdensbasis. Inflationsfremkaldende var det almene verdens-

29. *Die Zeit*, 31. 5. 1974, s. 38.

30. Baran/Sweezy, op. cit., s. 174; sml. også s. 150 ff.

31. *Marx og Keynes*, Røde Hane, København 1973.

32. Ernest Mandel, *Marxistiske Wirschaftstheorie*, Frankfurt/M. 1968, s. 548-557.

33. Harry Magdoff, *Das Zeitalter des Imperialismus*, Frankfurt/M. 1970, s. 92 ff.

omspændende *økonomiske opsving*,³⁴ hvis årsager allerede i anden sammenhæng er diskuteret. På et marked med ekspanderende efterspørgsel muliggjorde dette opsving enorme prisstigninger, der var forbundet med de statsligt fremmede inflationsmekanismer (statsgæld, udvidelse af kreditomfanget, deficitfinansiering, høje rustningsudgifter osv.).

Kapitalens accelererende koncentrationsbevægelse og den tiltagende internationale kapitalsammenføjning bestyrkede imidlertid især siden 60'erne en anden inflationsforklaring: den *monopolistiske magtprisdannelse* i den »globalt organiserede kapitalisme«. Hoffmann repræsenterede denne tese allerede i begyndelsen af 60'erne.³⁵ Med de multinationale koncerners stadig mere magtfulde optræden har den siden da i stigende grad vundet popularitet. Til grund for denne teori ligger antagelsen om kapitalismens næsten *ubegrænsede vækstperspektiver*, der kun begrænses af en kapitalmangel, som de multinationale koncerner ved hjælp af deres magt til prisfastsættelse forsøger at hamle op med. Kapitalmangelen selv forklares imidlertid ikke eller kun utilstrækkeligt. Inflationen fremtræder heroverfor som vejen til virkeliggørelsen af grænseløse kapitalistiske investerings- og vækstmuligheder.

Kapitalen er ifølge Levinson »blevet til den mest sjældne vare i det økonomiske system, og derfor forhøjes dens omkostninger. Dette udtrykkes i højere priser.«³⁶ Statens keynesianske antiinflationspolitik betragtes af Levinson som fremmede for inflationen, eftersom den ved forsøget på at bremse koncernernes »utæmmede investeringstrang« gennem indskrænkning af udbytte, stimulerer den tilbøjelighed til prisforhøjelser, der udgår fra de multinationale selskaber.³⁷

Man må stille sig spørgsmålet, om kapitalismen faktisk opviser disse vækstperspektiver, og om de multinationale koncerner under denne forudsætning råder over næsten ubegrænsede prisfastsættelsesmuligheder. Det skal vi komme ind på andetsteds. Her skal vi først og fremmest fremlægge enkelte yderligere inflationsforklaringer, hvis betydning er tiltaget i de seneste år. For det første inflationen *som resultat af »fordelingskampen«*. I et arbejde, som allerede blev offentliggjort i 1965 i USA, forsøgte Gillman at påvise, at profitratens fald, under forudsætning af tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse, som det er karakteristisk for efterkrigstiden, er et resultat af arbejdernes stadig stærkere position i kampen

34. Sammenhængen mellem konjunkturlig udvikling og inflation betones hos Aike Blechschmidt, *Löhne, Preise und Gewinne 1967-1973* Lampertheim 1974: »Investeringsboom' et« mellem 1967 og 1973 var efter hans opfattelse den afgørende drivkraft bag inflationen i en situation præget af den hårdeste verdensmarkeds konkurrence og en skærpelse af fordelingskampen. (s. 134, 252 ff.)

35. Werner Hoffmann, *Die säkulare Inflation*, Berlin 1962.

36. Charles Levinson, »Multinationale Konzerne, weltweite Inflation und die Lage der Arbeitnehmer«, i: Manfred Krüper (udg.), *Investitionskontrolle gegen die Konzerne?*, Reinbek b. Hamburg, 1974, s. 121.

37. Levinson, *Wirtschaftskrise*, ibid, s. 250f. sml. også s. 27.

mellem lønarbejde og kapital: »En situation med fuld beskæftigelse tenderer mod at forhøje arbejdskraftens værdi og beskære kapitalisternes merværdi ved kilden til dens oprindelse. Den historiske tendens til faldende udbytterate bliver understreget.«³⁸ Inflation bliver til kapitalens forsøg på gennem prisstigninger igen at vælte de stigende merbelastninger, der opstår på grund af højere realløn, over på arbejderne.

Med skærpelsen af klassekampene siden maj 1968 i Frankrig har den opfattelse, at inflationen - i betragtning af den nuværende kapitalismes monopolistiske struktur og under forudsætning af tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse - er et resultat af »fordelingskampen« mellem lønarbejde og kapital, fået stigende betydning. Denne teoris politiske attraktivitet er nærliggende: den tillader, at offensivt førte lønkampe i en tid med voksende sociale konfrontationer tillægges et revolutionært perspektiv. Glyn og Sutcliffe forsøger i deres analyse af den britiske kapitalisme at føre bevis for, at den britiske arbejderklasses voksende militans i stigende omfang har forringet den britiske kapitals profitsituation, uden at denne - i betragtning af konkurrencen på verdensmarkedet - har været i stand til fuldstændig at vælte de stigende lønudgifter over på priserne.³⁹ Lignende teorier opstod i Italien oven på det »varme efterår« i 1969.⁴⁰ I Forbundsrepublikken repræsenterer især Bergmann, Jacobi og Müller-Jentsch tesen, at en skærpelse i fordelingskampen i tider med tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse, bliver en stærk belastning for profittaten, og at den kan medføre en kumulation i inflationsraten.⁴¹ Kapital-sidens traditionelle argument, at høje lønkrav forringer »udbyttesituationen og gennemtvinger inflationsfremmende prisstigninger, accepteres i sidste instans i disse teorier - men samtidig bliver det forsøgt at forvandle dette til et våben i kampen mod kapitalen.

En sidste inflationsforklaring, som er relevant i denne sammenhæng, fremhæver først og fremmest inflationens *monetære* årsager. Den stærke stigning i den *private gæld* spiller således hos Mandel en særlig inflationsfremkaldende

38. Joseph M. Gillmann, *Prosperität in der Krise*, Frankfurt/M. - Wien 1968, s. 245.

39. Andrew Glyn/Bob Sutcliffe, *British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze*, Harmondsworth, Middlesex 1972, s. 10.

40. F. eks. i gruppen »Lotta Continua«; i Forbundsrepublikken findes lignende positioner i gruppen »Arbeitsache«, München; sml. bl.a. *FIAT: Arbeiter produzieren die Krise: Gegenmacht als Kampfform*, München 1974.

41. Walther Müller-Jentsch, »Bedingungen kooperativer und konfliktatorischer Gewerkschaftspolitik«, *Leviathan*, 2/73, maj 1973, s. 230 Joachim Bergmann, Otto Jacobi, Walther Müller-Jentsch, *Gewerkschaften in der BRD: Gewerkschaftliche Lohnpolitik zwischen Mitgliederinteressen und ökonomischen Systemzwängen*, duplikat, Forschungsbericht des Instituts für Sozialforschung, Frankfurt/M. 1974, s. 76 ff. For forfatterne fremstår inflationen i hovedsagen som arbejdsgivernes forsøg på, »på prisfronten« at tilbageerobre det, som de har tabt på »lønfronten«. Til grund for denne »fordelingskamp«-konception ligger antagelsen om en vellykket »permanent statsintervention« hvis »beskæftigelsespolitiske effekt« består i, »at der i den statsligt regulerede kapitalisme realiseres et relativt højt beskæftigelsesniveau«, som tydeligt kan styrke fagforeningernes forhandlingsposition. (s. 76 f.).

rolle.⁴² Også hos Altvater tillægges *kreditpengeinflationen* (især udvidelse af *konsumentkreditterne* og *virksomhedernes gæld* til hinanden og over for bankerne) ved siden af de internationale *kapitaltransaktioner* (Euro-dollarmed, valutaspekulationer osv.) og den tiltagende statsgæld en central inflationær betydning. Med rette betoner Altvater imidlertid, at inflationen kun er et forsøg på at udskyde krisen gennem foranstaltninger i cirkulationssfæren, men at de dybere årsager må søges i *produktionssfæren* - »i den tendentielle forringelse af profittaten«. ⁴³

Uden tvivl dækker de her opstillede inflationsforklaringer - stat, monopolprisdannelse, fordelingskamp, udvidelse af kreditomfanget osv. - centrale momenter i den inflationære proces siden 1945. Trods alle forskelle i analysemetode og i de empiriske resultater er antagelsen om et kapitalistisk økonomisk system, der antagelig vil være nogenlunde stabilt også på længere sigt, imidlertid fælles for mange af forklaringsforsøgene. Den marxiske tese om en immanent kriselovmæssighed i kapitalismen fremstår her som værende mere eller mindre distanceret af den historiske udvikling: statsinterventionisme og markedernes monopolisering har efter sigende formået at modificere den traditionelle krisecyklus relativt stærkt, om ikke endog helt at ophæve den, og - måske nok så begrænset - at organisere kapitalismen internationalt. Enkelte af disse ansatser går endog så vidt som til i princippet at sætte spørgsmålstegn ved den marxiske kapitalismekritik, som bygger på lovmæssigheden i bestemte udviklingsforløb.

Staten bliver idag i almindelighed i mindre grad anset for inflationens hovedoplysningsmiddel end i 50'erne og 60'erne, hvor den økonomiske betydning af oprustningen som følge af den »kolde krig« undertiden blev overvurderet. Siden 50'erne har de vestlige rustningsudgifter endog været relativt faldende. Mellem 1955 og 1965 sank de vestlige rustningsudgifters andel af statsudgifterne fra 25% til 17%; deres andel af bruttonationalproduktet faldt fra 7,2% i 1953 til 4% i 1965.⁴⁴ Denne tendens varede ved også i de følgende år - trods Vietnamkrigen. I de seneste år har stigningsraten i det vesttyske forsvarsbudget i almindelighed endda ligget under stigningsraten i de samlede offentlige udgifter, som man ikke engang kan anse for særlig inflationsfremmende, og staten har i de seneste år i højere grad finansieret sin vækst over skatteforhøjelser, dvs. kun over en *omfordeling* af løn og profit, end over den bevidst inflationsfremmende udvidelse af pengemængden. Stigningsraten i de offentlige udgifter lå endvidere i almindelighed ikke eller kun uvæsentligt over den gennemsnitlige inflationsrate.

I stedet for en vækst i statens økonomiske magt har man i opgangsperioden efter Anden Verdenskrig snarere kunnet iagttage den omvendte udvikling. Så-

42. Mandel, *Der Spätkapitalismus*, op. cit., s. 382.

43. Elmar Altvater, »Die Veränderung in den Akkumulationsbedingungen des westdeutschen Kapitalismus«, del II, *Links*, nr. 55, maj 1974, s. 8 ff.

44. Michael Kidron, *Rüstung und wirtschaftliches Wachstum*, Frankfurt/M. 1971, s. 76.

ledes gik den offentlige formues andel af det samlede kapitaltapparat i Forbundsrepublikken tilbage fra 34,5% (1950) til 29% (1971), mens andelen af det erhvervsmæssigt anvendte kapitalapparat steg fra 33% til 44%.⁴⁵ Uden tvivl kan man ikke deraf slutte, at der er sket en tilbagegang i statens indvirkning på økonomien gennem andre af de muligheder for konjunkturpåvirkning, som står til dens rådighed (skatteog finanspolitik, kontrol over valuta- og varehandel osv.). Selv om man kunne påvise en sådan reduktion i den statslige indflydelse, ville dette forhold i sig selv ikke være alarmerende, den borgerlige stat opfylder alligevel - uafhængig af omfanget af dens investeringsvirksomhed - den funktion at opretholde den kapitalistiske produktionsmåde i sin helhed. En sådan udvikling ville næppe bevise andet, end at en nedtrapning i statens indflydelse på økonomien i perioder med konjunktuel opgang er i kapitalens interesse, men at en tiltagende statsinterventionisme imidlertid bliver så meget mere nødvendig i krisetider.

Vurderingen af statens rolle i den nuværende inflationsproces er kun mulig inden for rammerne af en analyse af inflationens *internationale* karakter. Hvis inflationen fortrinsvis kunne henføres til statens aktiviteter var det næppe muligt at forklare dens internationale karakter, da de enkelte nationalstater ikke fører en indbyrdes afstemt økonomisk politik og pengepolitik, hvilket ville kunne føre til en verdensomspændende inflation. Heller ikke USA's magt som det stærkeste kapitalistiske land er så omfattende, at den kommer på tale som afgørende inflationsårsag. Det er således nærliggende at antage, at de nuværende verdensomspændende inflationsfremtrædelser er snævert forbundet med kapitalforholdenes internationale karakter, dvs., at de multinationale koncerner som hidtil højeste monopoliseringsniveau må spille en særlig rolle i inflationsprocessen. Betegnende nok ligger inflationsraten særlig højt i Japan, hvor rustnings- og statsudgifter spiller en relativt ringe rolle, men hvor seks industrikoncerner producerer næsten 50% af bruttonationalproduktet.⁴⁶

De multinationale koncerners magt til prisfastsættelse udgør uden tvivl en afgørende inflationsfremmende faktor, sådan som »oliekrisen« i vinteren 1973/74, men også prisforhøjelserne på andre stærkt monopoliserede markeder viste det. Men er deres magt så uindskrænket, som Levinson antager, når han fastslår: »Og hvis virksomhederne ikke kan opnå de nødvendige udbytter gennem højere omsætning, så bliver de netop hentet hjem gennem horrible prisforhøjelser?«⁴⁷ Eller findes der grænser for disse prisfastsættelsesvilkår, som ligger i *akkumulationsprocessens lovmæssigheder*, og som også de største multinationale koncerner i sidste instans er underlagt? Vi har allerede diskuteret den af Marx påståede lovmæssighed for profitatens tendentielle fald som følge af kapitalens stadigt stigende organiske sammensætning og

45. Krüper, *ibid.*, s. 8 f.

46. Levinson, *Wirtschaftskrise*, *op. cit.*, s. 35.

47. *Ibid.*, s. 253 f.

den dermed følgende *relative* aftagen i den mængde arbejde, som kapitalisten tilegner sig. I hvilken grad er denne tese teoretisk holdbar? Svaret er omstridt. Dobb vender sig f.eks. med følgende argument mod forsøget på at acceptere profitratens tendentielle fald i den marxske form: »I betragtning af den centrale betydning, som Marx tilkendte klassekampen, ville det være forbavsende, hvis den bestemmende faktor for systemets bevægelse skulle være den måde hvorpå dets produktivkræfter ændrer sig.«⁴⁸ Heller ikke Glyn og Sutcliffe henfører i tilfældet Storbritannien profitratens fald til ændrede produktionsbetingelser, men derimod til en skærpelse i »fordelingskampen« mellem lønarbejde og kapital; hos Baran og Sweezy træder problemet om »surplus«ets absorption i stedet for en faldende profitrate; for Levinson består den nuværende kapitalismes problem i kapitalmangel som følge af *gunstige* valoriseringsbetingelser, ikke i kapitaloverflod som udtryk for stadig mere forringede valoriseringsbetingelser; hos Mattick er problemet om den faldende profitrate midlertidigt løst gennem det statsligtuproduktive konsum; Gillman påviser et tendentielt fald i profitraten indtil Første Verdenskrig, derefter kan tendensen efter hans beregninger ikke mere bevises, det forholder sig måske endda omvendt osv.

Ved første øjekast synes opgangsperioden efter Anden Verdenskrig at give sådanne teorier ret: Er den marxske tese om et langsigtet profitratefald som økonomisk forudsætning for en revolutionær udvikling ikke - i det mindste for efterkrigstiden - blevet modbevist af virkeligheden, og er den ikke snarere blevet et økonomisk dogme fra det 19. århundrede, som ikke har nogen virkelig relevans for nutiden, sådan som Dobb antager?⁴⁹

Det er imidlertid ikke tilfældigt, at striden om profitratens fald også idag står i centrum for diskussionen, idet svaret på spørgsmålet om kapitalismens fremtid findes her: immanent økonomisk sammenbrudstendens eller relativt krisefri udviklingsperspektiver på lang sigt?

For at komme svaret nærmere, skal vi her endnu engang gå ind på spørgsmålet om fordelingskampens indflydelse på den inflationære proces, frem for alt på nogle steder hos Marx, som også Yaffe bringer frem i en kritik af Glyns og Sutcliffes teser.⁵⁰ Marx fastslår udtrykkeligt i *Kapitalen*, at kampen om lønraten ikke er krisens årsag, at den derimod blot virker skærpene på krisen: »... Akkumulationens størrelse er den uafhængigt variable, lønnens størrelse er den afhængigt variable, ikke omvendt.«⁵¹ Og på et andet sted siger han: »Stigning og fald i profitraten har - for så vidt som den er betinget af stigning eller fald i arbejdslønnen som følge af forholdet mellem efterspørgsel og tilførsel - lige så lidt med den almene lov om stigning eller fald i profitraten at gøre, som stig-

48. Maurice Dobb, »Der tendenzielle Fall der Profitrate«, i: Claus Rolshausen, (udg.), *Kapitalismus und Krise*, Frankfurt/M. 1970, s. 39.

49. *Ibid.*, s. 35 ff.

50. David Yaffe, »The Crisis of Profitability«, *New Left Review*, Nr. 80, juli/august 1973, s. 45-62.

51. *Das Kapital*, Bd. I, MEW 23, s. 648/1:4, s. 874.

ning eller fald i varernes markedspris overhovedet har noget at gøre med deres værdibestemmelse.«⁵²

Følger man Marx, er »fordelingskampen« mellem lønarbejde og kapital altså ikke årsagen til kapitalismens immanente økonomiske krisetendenser, men derimod en følge af dem. Hvis man ser bort fra historiske undtagelsestilfælde (f.eks. generalstrejke), så udspringer det afgørende tryk på profitraten af forandringer i akkumulationsbetingelserne, men ikke af lønudviklingen.

Men er tesen om, at kapitalens akkumulationsbetingelser primært bestemmes gennem fordelingskampen ikke holdbar, så bliver tanken om, at inflationen er en følge af tiltagende »overvæltningsforsøg« inden for rammerne af en skærpet fordelingskamp, naturnødvendigt også tvivlsom. Inflationsårsagerne må ligge andetsteds. En skærpelse i fordelingskampen må have sine *materielle årsager* i bestemte ændringer i produktionsbetingelserne, i forringede valoriseringsbetingelser, som tvinger kapitalen til at forsøge at forbedre disse på bekostning af arbejderklassen. Først derpå *reagerer* arbejderklassen. Hvis inflationen fremskyndes ved en skærpelse af klassekampen, så må årsagerne hertil i sidste instans søges i de ændrede akkumulationsbetingelser, som blot skærpes gennem den hårdere klasse konfrontation.

Empirisk synes tesen om fordelingskampenes inflationsfremkaldende funktion næppe holdbar bl.a. allerede af den grund, at der ikke gik en tilsvarende almen skærpelse af klassekampene forud for den kumulative, verdensomspændende inflation i de sidste år: de afgørende kampe fandt sted allerede i 1968/69, mens de stærkeste inflations-tendenser imidlertid først kunne iagttages i 1973/74. Klassekampenes udvikling forløber yderst uregelmæssigt fra land til land, fra branche til branche, fra år til år, og står ikke i noget direkte forhold til inflationsraten. Hvordan skulle det ellers gå til, at den japanske inflationsrate for tiden ligger enormt meget højere end den britiske, skønt fordelingskampen i Storbritannien blev ført meget hårdere og skulle have fremkaldt en tilsvarende højere inflationsrate? Eller hvordan skal man forklare, at inflationsraterne ligger særlig højt i de stærkt monopoliserede brancher, hvor lønandelen er lav, og hvor der ikke føres særlig hårde klassekampe?

Indvendingerne mod »fordelingskampenes« inflationsfremkaldende funktion gælder på lignende måde også for forsøg på at forklare den nuværende inflation ud fra andre fremtrædelsesformer i kapitalismen (statslig pengepolitik, udvidelse af det »uproduktive konsum« osv.), som imidlertid ikke kan diskuteres videre her. Inflationens dybeste årsager skal søges i ændrede produktions- og akkumulationsbetingelser - i kapitalens valoriseringsbetingelser, der i stigende omfang forværres. I inflationen træder de vanskeligheder, som kapitalismen idag ser sig konfronteret med, tydeligt frem.

52. *Theorien über den Mehrwert*, MEW 26.3, s. 306.

5. Inflation og kapitalens verdensmarkedsbevægelse

Inflation og kapitalens verdensmarkedsbevægelse er meget snævert forbundet med hinanden. Også de internationaliserede kapitalforhold er underlagt den kapitalistiske produktionsmådes almene lovmæssigheder. De multinationale koncerner eksisterer i realiteten ikke uafhængigt af kapitalens akkumulationsbetingelser, som det påstås igen og igen. I det Neussüss påberåber sig Varga, henviser hun til det store omfang, hvori de store koncerner i 30'erne blev ramt af krisen og til dels måtte finde sig i de stærkeste prissænkninger; også for nutiden gælder det efter hendes mening, at »De store monopoler fungerer på verdensmarkedet som konkurrerende kapitaler, der påtvinges kapitalens almene valoriseringsbetingelser, formidlet gennem deres konkurrence på verdensmarkedet.«⁵³ Andetsteds understreger Neussüss under henvisning til Herzensteins iagttagelser i det 19. århundrede, i hvor høj grad en *stigning i varepriserne forudsætter verdenshandelens ekspansion* - en kendsgerning som uændret synes at være relevant på trods af alle monopoliseringstendenser.⁵⁴ Omvendt har tendenser til indskrænkning af verdensmarkedet stadigvæk stagnerende eller endog faldende markedspriser som konsekvens, også selv om de sætter sig *langsommere* igennem dem, på grund af den stærke monopolisering i visse brancher. Selv de største koncerners prisdannelse er ikke vilkårlig, sådan som de fleste magtpristeoretikere formoder det, men er derimod fuldstændig underkastet verdensmarkedsudviklingen.

Men efter hvilke retningslinier forløber udviklingen på verdensmarkedet? Man må først og fremmest fastholde, at den traditionelle konjunkturcyklus stadigvæk *er opretholdt*, trods en tydelig reduktion i de cykliske nedgangsbevægelser og de relativt højere gennemsnitlige vækstrater. Ekspansionsfasen efter Anden Verdenskrig, der kun blev afbrudt af relativt svage konjunkturfald, tillod - især på baggrund af de monopolitiske markedsstrukturer - relativt stærke og kontinuerlige prisstigninger i alle kapitalistiske lande. Den voksende internationale kapitalsammenføjning fremmede inflationens udbredelse. De internationalt virksomme koncerner formåede på baggrund af den verdensomspændende ekspansion - omend den var forskellig fra land til land - at sætte høje prisstigninger igennem og at trække alle lande ind i inflationens malstrøm.

Hermed er de seneste års stadig stærkede inflationstempo imidlertid ikke tilstrækkelig forklaret. Stærke inflationsryk er ofte krigs- og rustningsbetinget. Således forholdt det sig under Koreakrigen, og delvist også i kort tid i USA i Vietnamkrigens første år. Den accelererende inflation siden begyndelsen af 70'erne må imidlertid også have andre årsager, da dens begyndelse falder i Vietnamkrigens afslutningsfase, som var kendetegnet af en relativt stærk reduktion i

53. Neussüss, op. cit., s. 236.

54. Ibid., s. 232.

den amerikanske intervention, således at der ikke mere kunne udspringe nævneværdige inflationstendenser heraf.

Det tidsmæssige sammenfald mellem prisstigningsbølgen og det verdensomspændende boom er påfaldende. Hvorfor kom det imidlertid i løbet af dette boom til højere prisstigninger end i tidligere opgangsfaser? Og hvorfor fortsætter prisopsvinget denne gang ud over boom'et? Kendetegnende for dette boom var ved siden af den stærke reale udvidelse af produktionen de »spekulative« udviklingstendenser, som ledsagede den: permanent valutasikkerhed, dollar'ens vedvarende forfald som førende valuta, kæmpemæssige pengeoverførsler mellem nationerne, guldprisernes stærke stigning, den inflationære forhøjelse af renteniveauet, indskrænkningen i kreditterne og i den disponible kapital osv. Koncernerne håbede igen at kunne forhøje deres faldende profitter ved hjælp af kæmpemæssige spekulative kapitaloverførsler mellem de store multinationale virksomheder, som bidrog væsentligt til sammenbruddet i det af Bretton Woods ved afslutningen af Anden Verdenskrig opnåede internationale valutasytem. Milliarder af dollars »vagabonderer« idag på de internationale kapitalmarkeder, hvor de kan undergrave ethvert forsøg fra de enkelte nationalstater på at bringe den monetære udvikling under kontrol, og de demonstrerer igen og igen afmagten i de traditionelle nationalstatslige styrings- og kontrolforsøg.

En af følgerne af denne udvikling var en overordentlig forstærkelse af kapitalens koncentrations- og centralisationsbevægelse. Konkurserne hobede sig op på den ene side, fusionerne på den anden. Inflationen blev sat ind for at forhøje udbytte. Men der er sat bestemte grænser for et sådant forsøg, idet inflationen kun kan modvirke faldet i gennemsnitsprofitraten (og dette også kun begrænset), når det lykkes at forhøje merværdiraten gennem indirekte lønssænkninger. I modsat fald formår inflationen kun at skaffe gunstigere produktions- og realisationsbetingelser for enkelte dele af kapitalen på bekostning af andre; at tilbyde enkelte kapitaler muligheden for partiel aflastning af deres gæld, for at vælte den over på andre; at stille de til ekspansion nødvendige midler til rådighed for enkelte kapitaler og spærre vejen til ekspansion for andre. Herved begunstiges de store virksomheder og de mest produktive brancher.⁵⁵ Inden for små og mellemstore kapitaler og inder for brancher, der strukturelt allerede er kriseramte, vokser vanskelighederne derimod, her forværres produktions- og realisationsbetingelserne, og tendensen til sammenbrud og tvangen til fusioner forstærkes.

Hermed er der imidlertid stadig ikke givet et fyldestgørende svar på spørgsmålet om årsagerne til den accelererede inflation i de seneste år. Et væsentligt moment ved inflationen - det konjunkturrelle opsving - er allerede nævnt, men det kan ikke forklare, hvorfor inflationen i den grad accelererede og endog

55. Således realiserede de 500 største US-virksomheder i 1973 næsten 2/3 af hele den industrielle omsætning, de indtjente imidlertid nævned 4/5 af det samlede udbytte. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30. 5. 1974, s. 15.

fortsatte under den konjunkturrelle nedgang i 1974. Den inflationsfremmende betydning af kapitalforholdenes internationalisering og monopolisering, kreditvidelsen osv. er også allerede omtalt, men kan lige så lidt give en fyldestgørende forklaring på inflationen: inflationen er ikke udtryk for de multinationale koncerners grænseløse prisfastsættelsesmagt, men er fuldstændig underkastet verdenskapitalismens akkumulations betingelser. Men disse har i de seneste år ændret sig mærkbart og er i sidste instans årsagen til den kumulative inflation.

6. Profitratens fald

Den kapitalistiske produktions drivkraft er profitten. Jo højere profirate, desto stærkere vækst i produktionen, jo lavere profirate, desto stærkere stagnations- og indskrænkningstendenser. Indtil anden halvdel af 60'erne var udviklingen på verdensmarkedet kendetegnet af en opadgående bevægelse, der kun blev afbrudt af relativt svage cykliske udsving, under US-kapitalens entydige herredømme. Den vesttyske recession i 1966/67, de skærpede klassekampe, som brød igennem med maj 1968 i Frankrig, afslutningen på US-herredømmet og den dermed indledte tilspidsning af de interimperialistiske modsigelser, EFs krise, det internationale verdensvalutasystems sammenbrud, den britiske kapitalismes tilbagegang og krisen i den japanske kapital, som i efterkrigstiden har været kendetegnet af de højeste vækstrater, er momenter i den nuværende kapitalismes tiltagende kriseagtige karakter.

Til grund for denne udvikling ligger vanskeliggjorte produktionsbetingelser. Det betyder imidlertid ikke, at kapitalismen går over i en stationær tilstand. Tværtimod. Kapitalbevægelsernes stadig mere hektiske tilstand er tegn på dens kriseagtige karakter; konjunkturcyklerne viser skarpere op- og nedgange; en relativt rolig international valutasituation afløstes af tiltagende usikkerhed i alle finans- og valutarelationer; kapitalens internationaliserings-tendenser kolliderer med tendensen til igen at sikre sig bag de nationale grænser, osv.⁵⁶

Inflationen er et af de midler, hvormed kapitalen forsøger at gøre sig til herre over sine vanskeligheder. Udbytteforventningerne er på længere sigt blevet lavere. Ganske vist er det yderst svært at tilvejebringe endegyldigt bevis for statistikkernes upålidelighed og de erhvervsdrivendes manipulationsmuligheder; påvisningen af disse forhold bevæger sig i stedet i almindelighed på grænsen mellem empirisk eftervisning, der kun i begrænset omfang

56. Dette perspektiv er samtidig en kritik af »stagnationsteoriene«, som siden det 19. århundrede har forudsagt, at kapitalismen med en faldende profirate vil gå over i en »stationær« tilstand af »stagnation på lang sigt«. Til spørgsmålet om stagnationsteorier, sml. Winfried Vogt, »Zur langfristigen ökonomischen Entwicklung eines kapitalistischen Systems«, *Leviathan*, 2/73, maj 1973, s. 161-184.

er tilfredsstillende, og teoretisk afledning. Mere synes for tiden ikke at være muligt i betragtning af, at kapitalen træffer afgørelsen om videregivelse af relevant information, og af, at den kritiske økonomis metodologiske og analytiske instrumentarium på den anden side næppe er blevet udviklet i de seneste årtier.

Marx har aldrig hævdet at have fundet et »ufejlbarligt« instrumentarium til den empiriske efterprøvning af profitratens tendentielle fald. Alle forsøg af denne art har hidtil kun været tilfredsstillende i begrænset omfang. Marx har talt om en tendens, og det er denne, som det - under anvendelse af det forhåndværende empiriske materiale - gælder om at aflede eller gendrive.

Da kriteriet for den kapitalistiske produktion er profitten, kan de allerede nævnte krisesyntomer i sidste instans kun være *udtryk for aftagende profitter*. Beregninger viser i samme retning.⁵⁷ I den forbindelse gælder det ikke om at påvise et tendentielt fald i profitraten siden kapitalismens begyndelse, hvilket ville være umuligt i betragtning af kapitalismens historie som historien om dybe sammenbrud, lange opgangsperioder og almen uregelmæssig udvikling. Kriseårene 1914-45 førte i alle imperialistiske lande til stærke ændringer i akkumulationsbetingelserne, hvorfor det synes fornuftigt, kun at analysere profitraten for efterkrigstiden og at se den foregående kriseperiode som en periode, der har haft afgørende indflydelse på akkumulationen i efterkrigstiden.

De i den foregående periode genoprettede gunstige valoriseringsbetingelser var forudsætning for efterkrigsopsvinget: en høj merværdirate på grundlag af disciplinering af arbejderklassen gennem fascisme og krigsøkonomi, lave lønninger, værdiforminskelse af den overakkumulerede kapital, kapitalens koncentration og centralisation. Genoptagelsen af produktionen foregik efter krigsafslutningen - især i Tyskland og Japan - på basis af en arbejdsintensiv igangsættelse af de endnu forhåndenværende produktionskapaciteter med lave lønninger. Her ligger en af de centrale grunde til den succesrige rekonstruktion af kapitalismen efter 1945. Følgen af det stærke opsving var en mangel på arbejdskraft, der blev mærkbar i anden halvdel af 50'erne, og som krævede indførelse af nye arbejdskraftbesparende »teknologier«. En stigning i merværdiraten over en forlængelse af arbejdsdagen eller sænkning af lønnen blev derimod sværere og sværere i betragtning af denne relative arbejdskraftmangel: de indbyrdes konkurrerende enkeltkapitaler forhøjede først og fremmest merværdira-

57. Således kommer Glyn og Sutcliffe på grundlag af omfangsrige empiriske analyser til det resultat, at udbytteraten i Storbritannien i de sidste tyve år, og især siden 60'erne, er faldet stærkt; også G. J. Burgess og A. J. Webb, »The Profits of British Industri«, *Lloyds Bank Review*, nr. 112, april 1974, bekræfter et lignende sekulært fald i den britiske profitrater. For Forbundsrepublikken konstaterer *Sachverständigenrat 1973* (Det tyske økonomiske Råd) en trendmæssig tilbagegang i »erhvervsøkonomiens faktiske renteudbytte« mellem 1960 og 1970 på næsten 40%. Sml. dertil især Altvater o.a. *Die Entwicklung des Kapitalismus in Westdeutschland* og Aike Blechschmidt, *Profitentwicklung und Krise in der BRD - Industrie*, begge i Volkhard Brandes (udg.), *Handbuch 1, Perspektiven des Kapitalismus*, Europäischer Verlagsanstalt, 1974.

ten gennem »teknologiske« produktivitetstigninger.⁵⁸ Dette betød imidlertid - trods billiggørelse af den konstante kapitalens elementer (faldende råstofpriser, råstofbesparelser gennem ændrede produktionsmetoder osv.) og andre modgående tendenser (især udnyttelse af fordelene ved kapitaleksport og udvidelse af profitmassen gennem udbredelse af verdenshandelen) - at forhøjelsen i kapitalens organiske sammensætning⁵⁹ på længere sigt måtte føre til en faldende profitrate.

Inflationen hører i øjeblikket til kapitalens vigtigste forsøg på at *modvirke en faldende profitrate*. Den var en af drivkræfterne bag det sidste boom, der derved fik sin spekulativt-overophedede karakter. Tilegnelsen af en yderligere merværdi ved hjælp af inflationen og også den af inflationen fremskynde koncentration og centralisation af kapitalen kan ganske vist på kort sigt skjule de reale akkumulationsvanskeligheder og forlænge boom'et. Inflationen formår dog ikke på længere sigt at hæve gennemsnitsprofitraten, hvis højde bestemmes i produktionen. Under en udvidelse af pengemængden, der ikke mere står i noget forhold til ekspansionen i produktionen, eksisterer de reale betingelser for akkumulationsprocessen således stadigvæk.

Inflationære prisforhøjelser med deres stærke omfordelingseffekt truer i sidste instans med at påvirke totalkapitalens realiseringsbetingelser i negativ retning, hvilket »oliekrisen« i vinteren 73/74 beviste: her profiterede frem for alt nogle oliekoncerner på drastiske prisforhøjelser på deres produkter, mens akkumulationen i andre industrigrene og det private konsum blev belastet tydeligt gennem denne fremgangsmåde, og den allerede synlige globale konjunkturafsvækkelse yderligere blev forstærket.

De prisforhøjelser, der især efter 1973 satte ind på andre råstoffer (metaller, landbrugsprodukter, papir osv.) havde til dels lignende virkninger. For at kunne gennemtvinge drastiske prisstigninger, måtte der først gennemføres produktions- og tilførselsbegrænsninger, hvilket lettere kunne realiseres, jo mere gennemmonopoliseret det pågældende marked var. Gennem forsøget på, via prisstigninger at opretholde profitraten eller at øge den opstod således en tendens til indskrænkning i profitmassen som følge af de produktionsindskrænkninger, der nødvendigjordes af de inflationære fordyrelser.

58. Således forhøjedes produktiviteten pr. arbejdstime f.eks. i Forbundsrepublikken fra 1972 til 1973 med 8,9%, realindkomsten kun med 1% (*Handelsblatt*, 24.-25./5-1974, *Die Zeit*, 22.3 1974). Mellem 1964 og 1972 forhøjedes produktiviteten pr. arbejdstime med 60,7%, realindkomsten med 41,2%. Udregnet efter *Statistisches Jahrbuch 1973*, s. 242, og *Die Zeit*, 22.3 1974., s. 10.

59. Her kan kun henvises til vanskelighederne ved at bestemme kapitalens organiske sammensætning. Den officielle statistik leverer i bedste fald nogle holdepunkter. I »Die Veränderungen in den Akkumulationsbedingungen des westdeutschen Kapitalismus«, del I, *Links*, nr. 54, april 1974, s. 16, benytter E. Altwater »den permanent stigende kapitalintensitet«, der fremgår af statistikken, som indikator for kapitalens stigende organiske sammensætning. I et ikke-offentliggjort teseopgave, »Wandel der ökonomischen Handlungsbedingungen für die Gewerkschaften« (juni 1974), s. 7, henviser Altwater til, at kapitalforbruget pr. beskæftiget i 50'erne kun steg med knap 1/3, i 60'erne imidlertid med næsten 3/4.

Det er - som det er forsøgt påvist - ikke muligt på længere sigt at forhøje gennemsnitsprofitraten gennem prisstigninger; den sekundære forhøjelse af merværdiraten formåede at sinke profitratens fald, men kunne dog ikke give den en væsentlig anden retning. Inflationen vil i hovedsagen kun begunstige enkelte kapitalister på bekostning af andre, men vil dog ikke forbedre totalkapitalens valoriseringsbetingelser afgørende. Den eneste vej, der for kapitalen således er tilbage, går over den klassiske krise - accepten af et mere eller mindre stærkt konjunkturtilbageslag, hvis funktion det er at forbedre valoriseringsbetingelserne gennem udvidelse af den industrielle reservearmé, intensivering af udbytningsbetingelserne, koncentration og centralisation af kapitalen, forhøjelse af gennemsnitsproduktiviteten, sænkning af lønomkostningerne, værdiformindskelse og ødelæggelse af urentable kapitaler osv.

Keynesianske statsindgreb formår ikke at sætte den kapitalistiske krises lov-mæssighed ud af kraft, deres rolle begrænser sig hovedsagelig til forbedring af realisationsbetingelserne gennem forstærkelse af en statslig efterspørgsel, som ikke udvider den forhåndværende produktive kapital, og som bliver finansieret gennem en forøgelse af statsgælden. Sådanne statsindgreb formår ikke at forhøje profitraten. Tværtimod. Statslig deficitfinansiering betyder i sidste instans endda en sænkning af nettoprofitraten, idet det øgede ikkereproduktive statslige konsum - for så vidt det ikke kaster byrderne over på arbejderklassen gennem skatteforhøjelser osv. - må finansieres gennem overdragelse af en del af profitterne til staten. Krisen kan ganske vist bryde ud forsinket eller afsvækket, hvis de forhøjede uproduktive statsudgifter dækkes via deficitfinansiering, dvs. ved at foregribe de fremtidige profitter; på længere sigt må den af staten forårsagede belastning af profitraten imidlertid give sig udslag i en faldende akkumulationsrate, hvis denne form for statslig konsum ikke igen bliver ophevet.

7. Slutteser

1. Kapitalens akkumulationsbetingelser er i sidste instans afhængig af produktions- og ikke realisationsbetingelserne, eftersom profitratens højde - kriteriet for al kapitalistisk produktion - bestemmes i produktionssfæren. På den anden side er betingelserne for produktion og realisation ikke identiske. Gennemførelsen af profitable produktionsbetingelser forbliver dog forudsætningen for realisationen.

2. Verdenskrise, fascisme, verdenskrig og beredskabet i arbejderklassens masseorganisationer til samarbejde med kapitalen, gjorde det muligt for denne at sænke lønniveauet drastisk, intensivere udbygningen i usædvanlig grad og undgå det truende sammenbrud i første omgang. Andre årsager til det økonomiske mirakel (Wirtschaftswunder) i rekonstruktionsperioden må søges i udelukkelsen af de undergennemsnitligt produktive kapitaler, koncentrationen og centralisationen af kapitalen, værdiformindskelsen af overakkumuleret kapital og i den særlige rolle, som US-kapitalen midlertidigt spillede.

3. Det opsving, der var muligjort af de valoriseringsbetingelser, der ved krigens afslutning eksisterede for kapitalen, førte siden anden halvdel af 50'erne til voksende mangel på arbejdskraft og til et stigende lønniveau. Kapitalen var i større omfang tvunget til at indføre arbejdskraftbesparende teknologi. Dette betød imidlertid en hurtigt voksende organisk sammensætning for kapitalen og en stadig mere skærpet tendens til fald i profitraten.

4. Resultatet af kapitalens voksende valoriseringsvanskeligheder var det tendentielle sammenbrud for arbejderklassens illusion om, at kapitalismen lod sig organisere til et krisefrit system, der skulle have formået at sikre arbejderne en stadigt stigende levestandard. De internationalt skærpede klassekampe, der især satte ind efter den franske generalstrejke i maj/juni 1968, er en følge af kapitalens forværrede valoriseringsbetingelser.

5. Den verdensomspændende inflation er et af den nuværende kapitalismes centrale krisemomenter. Dens dybeste årsag ligger i kapitalens forsøg på at modvirke profitratens fald gennem prisforhøjelser og valutaspekulationer. Inflationære prisstigninger formår dog ikke på længere sigt at forbedre valoriseringsbetingelserne. Midlertidigt kan de dog tjene til at forhøje merværdiraten over en »sekundær udbytning« (formindskelse af lønningerne til gunst for kapitalen) og til at fremskynde kapitalens koncentrations- og centralisationsproces gennem udelukkelse af mindre og styrkelse af store kapitaler. Det fald i profitraten, der går tilbage til ændringerne i kapitalens organiske sammensætning påvirkes dog ikke afgørende derved.

6. Det er den borgerlige stats funktion at sikre totalkapitalens akkumulationsbetingelser. Arbejderklassen kan derfor ikke finde nogen forbundsfælle i denne. Dens sociale og økonomiske situation afspejler i sidste instans det reelle styrkeforhold mellem lønarbejde og kapital; en virkningsfuld modstand mod det borgerlige produktionssystem er kun mulig på grundlag af dens uafhængige organisering som klasse.

7. Klassebevidsthed opstår ikke »automatisk« af kapitalismens skærpede økonomiske kriseagtige karakter. At slutte derfra til bevidsthedens uafhængighed af økonomien ville dog være lige så skæbnesvangert og forkert som opstillingen af en mekanisk sammenhæng mellem krise og revolutionær bevidsthed. Massiv klassebevidsthed behøver ganske vist erfaringen om det perspektivløse i en løsning inden for kapitalismens rammer, men opstår dog ikke naturligt på dette grundlag, men kun som resultat af en dialektisk vekselvirkning mellem spontanitet og politisk bevidst bearbejdet erfaring.

Skitse til en bestemmelse af overgangen fra II. til III. kapitelbind - eller et forsøg på ud fra kapitallogikken at bestemme profitformens opdukken efter reproduktionsproblematikken i den marxske kapitalfremstilling.

Hans-Jørgen Schanz

I

At stille problemet om *overgangen* fra II. til III. Kapitalbind udtrykker en intention om at fastholde nødvendigheden af en immanentisk rekonstruktion af kapitalbegrebet, eller sagt med andre ord: at arbejde ud fra den marxske fremstillingsintention (Darstellungsintention)¹. Fremstillingen har to elementer, som ikke må forveksles eller identificeres, omend de ikke eksisterer uden formidling: a) fremstillingen forstået som værdiens *præsentationsform* på et givet kapitallogisk udviklingstrin (f.ex. værdisubstansens form for tilsynekomst som værdiform, eller vareproduktets værdis tilsynekomst som produktionspris), og b) fremstillingen forstået som kapitalbegrebets afledning og udvikling in toto (eller som en 'strækning' af denne totale afledning). Man ser, at de to fænomener hænger sammen: hvis ikke værdien realiter havde kvalitet af at konstituere forskellige præsentationsformer på forskellige trin eller i forskellige sammenhænge, så ville en *immanentisk* rekonstruktiv *fremstillingsform* over for kapitalbegrebet enten være ubegrundet eller kun begrundet ud fra en eller anden modisk (omend den kan være altmodisch) facon de parole vedrørende en ontologisk dialektiksubstans. De to alternativer er *forskningslogisk* identiske, idet de begge undlader at stille problemet vedrørende kapitallogikkens specifitet. Dette har blandt andet effekter på historieteorien: kapitalismen (eller det 'sociale' kapitalforhold) gøres *forskningsautomatisk* til et specialtilfælde under en metafysisk given historisk materialisme.

1. Til den marxske selvforståelse omkring den ideelle fremstillingsform se f.ex. brevet til Ferdinand Lasalle, 22.2.-1858, findes bl.a. i MEW bind 29, pg. 549-552, endvidere i »Briefe über 'Das Kapital'«, Erlangen 1972, pg. 80-81.

Men selv om det således gælder, at kapitalbegrebets specifikke fremstillingsform er ubegrundelig uden kapitalens specifikke præsentationsform, så er de to fænomener ikke desto mindre adskillelige. Således kan man beskæftige sig med punktuelt udvalgte (for de sags skyld gerne eksemplariske) fænomenkomplekser for indenfor disse at stille spørgsmålet vedrørende kapitalens præsentationsform. F.ex. kan man stille spørgsmålet om, hvorledes det går til, at arbejdslønnen tager sig ud (præsenterer sig) som betaling for arbejdet (og ikke, kategorielt set, arbejdskraften), eller hvorledes det går til, at kapitalforholdet på *overfladen* præsenterer sig således, at det ser ud som om der eksisterer tre selvstændige rigdomskilder (værdikilder, da rigdommen netop under kapitalismen altid foreligger i form af værdi): arbejde, jord og kapital².

Karakteristisk for denne undersøgelse af præsentationslogikken er det, at den så godt som altid kommer til at identificere dechiffringen af de specifikke præsentationsmodi med kapitalbegrebets fremstilling. Men herved falder kapitalens historie- og reproduktionsteoretiske konsekvenser under bordet: kapitalen er ikke længere en real overgribende bevægelse, men en præsentationslogik (der i høj grad er historieløs), som, hvor meget end dens forfægtere erklærer sig frigjorte af en traditionel ideologikritik, ikke desto mindre blot udgør en art radikaliseret ideologikritisk måde at recipere (og anvende) kritikken af den politiske økonomi på. Den klassiske og i et vist omfang også den nyere Frankfurterskole er her et godt eksempel³. Men også den franske strukturelle marxisme kan udsættes for en sådan kritik. Jeg har i efterskriften til Rancieres artikel: »Kritikbegrebet og kritikken af den politiske økonomi«⁴ gjort opmærksom på denne falske identifikation af fremstillingslogik (afledningslogik) og præsentationslogik.

Det blev nævnt, at identifikationen fører til en blindhed overfor historieteoretiske og reproduktionsteoretiske problemstillinger, endvidere kan identifikationen føre til en identitetslogisk projektion af kapitalens udbredelsesfaçon: idet man undlader at stille spørgsmål vedrørende på hvilket niveau i *kapitalbegrebets fremstilling* det er, at vi undersøger en *given præsentationsmodus*, kommer kan

2 Se f.ex. det syvende afsnit i Kapitalens III. bind (Revenuen og dens kilder). I moderne vækstteoretiske og herunder uddannelses- og forskningsøkonomiske teoridannelser tilføjes yderligere mindst to 'rigdomskilder': videnskab og kvalifikation. En god prolegomena til de moderne vækstteoretiske teoridannelsers effekter på f.ex. uddannelses- og forskningsteorien findes i »Economics of Education« I og II, udgivet af M. Blaug, Penguin Books, 1971.

3 Det kan dog være problematisk at fremhæve Frankfurterskolen: dels fordi denne, ser vi bort fra Habermas' kritik af Marx, i meget ringe grad explicit påberåber sig Marx (omend der hos Horkheimer og Adorno er en overordentlig kraftig anvendelse af begreber fra den marxiske teori), og dels fordi denne skole vel i højere grad (i sin selvforståelse såvel som i sin overtagne terminologi) relaterer sig til et alment og egentligt uspecificeret begreb for den historiske materialisme end den tager udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomi. Når Frankfurterskolen alligevel i et vist omfang kan tjene som illustration, så hænger dette sammen med dens overtagelse (omend dette heller ikke nævnes nogen steder) af den unge Lukacs kritiske marxisme fra Geschichte und Klassenbewusstsein.

4 Jacques Ranciere: »Kritikbegrebet og kritikken af den politiske økonomi«, Modtryk 1973. Efterskriften: »Abstraktion og udvikling«, pg. 137-159.

implicite automatisk til at sætte en overalt identisk gældende udbredelseslogik⁵: man tror f.ex. at værdiens udbredelseslogik, således som denne kommer til udtryk i dens præsentationslogik, er identisk for værdiformen og profitformen. Imidlertid skulle det være indlysende, at man herved 'positiverer' og hypostaserer subsumtionslogikken. Når Marx i brevet til Engels siger:⁶

»Ideologismen slår igennem, og den dialektiske metode bliver anvendt *forkert*. Hegel har aldrig kaldt subsumtionen af en masse af '*tilfælde*' ('*cases*') under et generelt princip for dialektik«,

så skulle det være evident, at dette forhold, hvor man subsumerer en masse af tilfælde under 'a general principle' ikke bliver bedre af, at det generelle princip nu nominalistisk kaldes kapitalen og de mange 'tilfælde' kapitalelementer. Kun samtænkningen af *fremstillingslogik* og nu specifikke *præsentationsmodi og subsumtionsformer* kan garantere en uforkortet tilegnelse af kritikken af den politiske økonomi, og dermed sikre dens revolutionære kritikkraft. Bl.a. vil en sådan tilgang til kritikken af den politiske økonomi alene kunne sikre en uforkortet tilgang til det historisk centrale problem omkring samfundsmæssiggørelsesbestemmelsernes dobbeltkarakterer, dobbeltkarakterer, som tillige altid er historisk specifikke.

II

Men herved er fremstillingsproblemet i Kapitalen blevet pointeret: vi er tilbage ved udgangspunktet og det, som denne artikel egentlig skulle handle om, nemlig overgangen fra II. til III. Kapitalbind.

Vi ved, at Marx kun nåede at udgive Kapitalens I. bind, og at manuskripterne til de efterfølgende bind indeholder mange 'huller', især findes disse i overgangsleddene: såvel indenfor de forskellige kapitalbind som i overgangen

5 Det idag næsten klassiske eksempel (som i postmarxismen dukker op i Lukacs' »Geschichte und Klassenbewusstsein«, 1923 for første gang) er fetishismeproblematikken. I Kapitalens første kapitel hedder det sidste afsnit »Varens fetichskarakter og dens hemmelighed«. Marx gør her opmærksom på hvilke effekter pengeformen (og herunder værdiformen) har på reifikationen af de samfundsmæssige forhold og herigennem på bevidsthedens fetisherede orienteringsform indenfor en sådan samfundsmæssig sammenhæng. Imidlertid kan den reifikation (og fetishisme) som dér påpeges som en latens, endnu ikke siges at have den samfundsmæssige status, som den tillægges, hvis man tror, at reifikationens kvalitet fra nu af er givet, og der i den videre udvikling blot er tale om en kvantitativ tilvækst af reifikation. Først med kapitalbegrebets udvikling frem til den rentebærende kapital (se III. Kapitalbind femte afsnit), hvor den enkelte vare (den rentebærende pengevare) opstår, er reifikations-sammenhængen fuldbyrdet: i samtlige sammenhænge hidtil har værdien (og dermed valoriseringen) været formidlet explicite over brugsværdierne, og herved har reifikationen været begrænset til 'blot' at udgøre funktionslogikken for det samfundsmæssige forhold, og værdien har ikke været en 'ting', der lukket i sig selv blokerede for forståelsen af det samfundsmæssige forhold, som bærer den. Det sker med den rentebærende kapital. Først her er alle formidlings-sammenhænge kappet over.

6 Marx' brev til Engels fra d. 9.-12.-1861, MEW bind 30, pg. 207.

mellem disse. Vi skal her koncentrere os om overgangen fra II. til III. Kapitalbind, alligevel er det af betydning kort at komme ind på forholdet mellem I. og II. Kapitalbind, om ikke for andet så for at vise plausibiliteten af en sådan problematisering.

Mellem de to Kapitalbind (I. og II.) er der ingen overgang, bind II starter med det allerede *overgangne*: vi går fra kapitalens umiddelbare produktionsproces (I. bind) til dens cirkulations- eller kredsløbsproces. Imidlertid viser det sig ved nærmere eftersyn, at der i Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie findes et afsnit (pg. 305-325)⁷, som i det mindste intenderer at levere denne overgangsform.

I mit arbejdsrapport »Overgangen fra kapitalens produktionsproces til dens cirkulationsproces«⁸ vises, at kapitalbindene her er mangelfulde samt, at det grosso modo er muligt at rekonstruere overgangen. Vi skal her kort se på et par af problemerne i dette arbejdsrapport for at demonstrere, hvor vigtigt det er, at fastholde kapitalbegrebets udvikling.

I Rosdolskys iøvrigt helt fortræffelige kommentarværk til Grundrisse⁹ findes en dobbeltfejl vedrørende vurderingen af siderne 305-325 i Grundrisse. For det første bestemmer han disse sider som blot:¹⁰

»en exkurs (...) der strengt taget fører ud over rammerne for den abstrakte analyse af cirkulationsprocessen og de deri opdagede formbestemmelser; alligevel må denne exkurs anses for et kærkomment supplement til denne analyse«.

Fejlen er her, at Rosdolsky tror, at der blot er tale om en exkurs på trods af, at Marx netop her forsøger at tænke *overgangen* fra produktionen til cirkulationen som en immanentisk. For det andet er Rosdolskys fremstilling mangelfuld derved, at den lader som om overgangen fra produktion til cirkulation ikke er nogen overgang, som selv må afledes af kapitalen, men som tilstrækkeligt skulle være begrebet i form af det *allerede overgangne*. Dette er egentlig underligt, hvis man tager i betragtning, at Rosdolsky var den første i den nye 'kapitallogiske' tradition, som netop gjorde opmærksom på den immanentiske læsning af kritikken af den politiske økonomi.

Ved Rosdolskys tilgang overses to forhold¹¹: for det første at *overgangen* fra produktion til cirkulation tillige er cirkulationssfærens subsumtion under kapi-

7 I »Grundris«, Rhodos udvalget, findes der kun et par brokker af siderne 305-325 i Grundrisse, nemlig pg. 159-163 og 164-169. Dette udvalg er uheldigt i denne her sammenhæng, idet det overhovedet ikke tillader en påvisning af, at afsnittet, som det er taget fra, udgør et hele, og til og med et meget centralt hele, da det er det eneste sted overhovedet, hvor Marx direkte behandler overgangsformen fra produktion til cirkulation.

8 H-J. Schanz: »Overgangen fra kapitalens produktionsproces til dens cirkulationsproces«, stencilat, idehistorisk institut, Århus Universitet, september 1972.

9 Roman Rosdolsky: »Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'. Der Rohentwurf des Kapital 1857-1858«, Frankfurt am Main 1968.

10 Rosdolsky, op. cit. pg. 374.

11 Disse forhold er udførligt fremstillet i »Overgangen fra...«, her nøjes vi med resultaterne samt konsekvenserne.

talen. I det 'øjeblik' hvor kapitalen fra produktionssfæren går ind i cirkulationsssfæren, idet den etablerer sit reproduktive kredsløb, ophører cirkulationsssfæren med at være en selvstændig, kun af værdibytningen afhængig sfære: den er nu integreret i kapitalen, et moment i denne. Dette betyder f.ex., at Sohn-Rethelske synthesisteorier kapitallogisk kan afvises: fra det 'øjeblik', hvor produktionen griber over i og herved subsumerer cirkulationen som et moment i kapitalens kredsløb (hvilket præciseres i II. Kapitalbind) er *kapitalens* reproduktionslogik *alene* det synthesiskonstituerende indenfor kapitalismen, cirkulationen er blot et moment, og under ingen omstændigheder *det moment*, som alene sætter kapitalismens synteseform¹².

At man igennem denne rekonstruktion af overgangen, hvor cirkulationen subsumeres under kapitalbegrebet, ikke blot bliver i stand til at kritisere Sohn-Rethelske teorier, skulle være indlysende. Blandt andet vil denne rekonstruktion være at a nse for en af betingelserne for en virkelig marxistisk kritik af finanskapitalismeteorierne (hvadenten disse nu foreligger i Hilferdingske eller Baran/Sweezy'ske udgaver).

For det andet overses ved den 'problembenægtende' rekonstruktion, at de specifikke modsætninger (især relateret til de såkaldte realisationsfænomener), som kommer til eller opstår i cirkulationsfæren, »er immanente grænser i kapitalen selv, grænser som selv falder sammen med kapitalens væsentligste begrebsbestemmelser«¹³.

At dette sidste, hvor altså netop cirkulationssfæren bestemmes som et begrebsmoment ved kapitalbegrebet, er af alt overskyggende betydning for en kritik af de forskellige socialdemokratiske distributionsteoretiske varianter, bør vel næppe underbygges her.

Når Marx i Kapitalens III. bind siger:¹⁴

»Betingelserne for den umiddelbare udbytning og for dens realisation er ikke identiske. Der er skilt fra hinanden, ikke blot i tid og sted, men også begrebsmæssigt. Nogle af dem er kun begrænset af samfundets produktionskapacitet, de øvrige af proportio-

12. Alfred Sohn-Rethel har bl.a. i »Geistige und körperliche Arbeit«, Frankfurt/M 1970, fremsat denne synthesistanke, som i al korthed går ud på, at så længe kapitalismen eksisterer vil det eneste synthesis (sammenhængsdannende) konstituerende element være byttesfæren, altså cirkulationen. Den autonomi, som cirkulationen her tillægges, er pure skin, hvilket bl.a. kan vises ved at rekonstruere overgangen fra produktion til cirkulation, således som dette forhold behandles i Grundrisse. Omend vi ikke her skal gå nærmere ind på dette forhold, så kan det nævnes, at Sohn-Rethels specielle synthesisteori kapitallogisk egentlig sagligt må siges at være bundet til II. og III. Internationales kriseteorier. Karakteristisk for disse er bl.a. den udifferentierede snak om kapitalismen som en anarkisammenhæng, som blot holdes sammen igennem cirkulationssfærens relationer. Se hertil Engels i Anti-DÜHRING. MEW bind 20, pg. 258, pg. 225; endvidere hans kritik af det socialdemokratiske programudkast 1891 (det såkaldte Erfurterprogram) i MEW 22, pg. 231. Engels grundlægger her (og andre steder) II. og III. Internationales kapitalteorier.

13. Pg. 9 i »Overgangen fra kapitalens produktionsproces til dens cirkulationsproces«, sidste del af citatet er fra Grundrisse pg. 318.

14. Kapitalen, 3 bog 2, pg. 322, København 1972.

naliteten mellem de forskellige samfundsgrene og af samfundets konsumkraft¹⁵. Denne sidste er imidlertid hverken bestemt af produktionskapacitetens absolutte størrelse eller af konsumkraftens absolutte størrelse, men af konsumkraften på basis af antagonistiske distributionsforhold, som reducerer forbruget blandt den store masse i samfundet til et minimum, der blot svinger inden for mere eller mindre snævre grænser«,

så er det vigtigt, at fastholde, at de specifikke modsætninger, som findes omkring realisationsfænomenerne i cirkulationssfæren selv er sat af kapitalforholdet: at de er nogle af kapitalens specifikke former for tilsynekomst i cirkulationssfæren. For at dette skal være muligt, må cirkulationssfæren derfor selv vises at være et moment i kapitalen, hvilket netop sker i Grundrisse¹⁶.

III

Medens vi ved overgangen fra I. til II. bind kunne anvende siderne 305-325 i Grundrisse som et systematisk forsøg fra Marx på at tænke denne overgang, så er problemet vanskeligere, hvad angår overgangen fra II. til III. bind, idet vi her (ser vi bort fra to sider i Grundrisse, nemlig pg. 631-632, som selv er nok så vanskelige og i hvert fald yderst interpretationsbehøvende) stort set er tvunget til selv at rekonstruere denne overgang. Det vil sige dens nødvendighedsform.

I første omgang kan vi stille følgende udgangsspørgsmål: hvorledes er overgangen som overgang (og ikke bare i form af det allerede overgange) begrundet og fremstillet hos Marx, Rosdolsky og Reichelt¹⁷?

II. Kapitalbind slutter med de såkaldte reproduktionsskemaer, nærmere bestemt problemerne omkring ligevægtsbestemmelserne for en simpel og en udvidet reproduktion. Ligevægtsbestemmelserne søges dér oparbejdet ud fra a) den stofflige reproduktion, b) den værdimæssige og c) den ækvivalentformidlede. Karakteristisk for analysen er, at der endnu ikke opereres med selvstændiggjorte enkeltkapitaler¹⁸ eller mere alment en selvstændiggjort penge- og handelskapital: den gesamtka-

15. Rhodos' Kapitaloversættelse er her upræcis. Hos Marx står der helt utvetydigt: »Den ene art af betingelser (nemlig betingelserne for exploitationen, H-JS) er kun begrænset af samfundets produktivkraft, den anden art af betingelser er begrænset af proportionaliteten mellem de forskellige produktionsgrene og af samfundets konsumkraft«, MEW bind 25, pg. 254.

16. I det omtalte afsnit i Grundrisse (pg. 305-325) viser Marx netop, at kapitalens subsumtion af cirkulationen under sig implicerer de antagonistiske distributionsforhold i denne.

17. Helmut Reichelt: »Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx«, Frankfurt/M 1970. Når vi her trækker Rosdolsky og Reichelt frem, så fordi det er disse som først og fremmest har pointeret nødvendigheden af en immanentisk rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomi. Derfor må vi hos disse forvente et svar på det problem vi stiller.

18. Vi kommer senere ind på, at den reproduktive mulighedsbetingelse for enkeltkapitaler er profitformen. Da denne netop endnu ikke findes i II. Kapitalbind, hvor vi altså endnu befinder os indenfor das Kapital im Allgemeinen, ses også, at den kapital vi har med at gøre, er den almene, endnu ikke opsplittede i selvstændiggjorte dele.

tal, hvis reproduktionsbetingelser, der spørges om, er udelukkende den vare- og merværdiproducerende, som altså endnu ikke er spaltet op i enkeltkapitaler.

Medens I. Kapitalbind primært beskæftiger sig med den umiddelbare produktionsproces, som ikke må identificeres med det generelle i enhver enkeltkapitals produktionsproces, omend der måtte være (og også er) en lang række formelle identiteter de to imellem, så beskæftiger II. Kapitalbind sig med kapitalens kredsløbsbevægelser som enhed af produktion og cirkulation. I et brev til Engels fra d. 30. april 1868 beskriver Marx det videre forløb udover I. Kapitalbind. Det hedder i tilknytning hertil:¹⁹

»... i bog I nøjes vi med at antage, at når der i valoriseringsprocessen opstår 110 pund af 100, så *forefindes* elementerne til disses nye omsætning på markedet. Men nu undersøger vi betingelserne for denne forefinden, altså den samfundsmæssige sammenknytning (Verschlingung) af de forskellige kapitaler, kapitaldele og revenu (=m)«

II. Kapitalbind er hermed i høj grad at bestemme som den nødvendige overgangsforbindelse for den endelige præcisering af 'die Bedingung dieses Vorfindens'. I tilknytning til indledningen til afsnittet om reproduktionsafsnittet (i II. Kapitalbind) siges, at nu, hvor vi skal se på en samlet reproduktiv kapital og hermed på betingelserne for forefindelsen af de reproduktive betingelser, da er det ikke længere tilstrækkeligt at betragte forholdet rent værdimæssigt, eller værdimæssigt plus et element som hedder materialitet som sådan (hvadenten denne materialitet hedder produkt eller arbejdsproces som sådan). I første Kapitalbind er 'brugsværdierne' eller materialiteterne i højeste grad marginalbetingelser forstået på den måde, at deres existens ganske vist pointeres²⁰, men dette sker ikke konkret eller specifikt, de er der, men deres materielle og historiske form spiller ikke explicite ind^{21 22}.

19. Briefe über das Kapital, pg. 168.

20. Hvis ikke materialiteten (omend kun som marginalbetingelse) blev pointeret hele das Kapital igennem, så ville dens grundlæggende distinktion mellem arbejdets dobbeltkarakter og arbejdsproduktets (varens) dobbeltform være umulig.

21. Alligevel findes, omend dette aspekt ikke fremhæves i denne form, der i I. Kapitalbind flere yderst vigtige formøkonomiske bestemmelser, som er utænkelige uden som også båret af formforandringer i materialiteten: f.eks. er den afgørende distinktion mellem arbejdets formelle og dets reelle subsumtion under kapitalen realiter utænkeligt uden som også båret af en forandring i arbejdsprocessens materialitet (overgangen fra en manufaktur til en letindustriel teknologi). Imidlertid sættes i kritikken af den politiske økonomi den teknologiske materialitet i dens specifikke historicitet ikke i centrum. Derimod fokuseres der på nogle almene effekter, som disse materielle formforandringer implicerer i de økonomiske formbestemmelser. For en socialistisk teoridannelse og analyse er det imidlertid af største betydning konkret og historisk specifikt at bestemme disse materielle formforandringer, da det er omkring disse at kapitalens samfundsmæssiggørelseseffekter historisk mest vigtigt slår igennem i en altid specifik dobbeltkarakter. Se H-J Schanz: »Nogle problemer omkring forholdet mellem væsenslogik og omgangslogik«, stencilat, I-dehistorisk institut, Århus Universitet, maj 1974.

22. Sml. udtalelserne omkring brugsværdierne status i »Zur Kritik der politischen ökonomie«, MEW bind 13, og Grundrisse pg. 178-179; »Grundrids«, bind 1, pg. 166-167, Modtryk og Kurasje, Århus 1974.

Dette aspekt, altså omkring materialitetsformernes formøkonomiske potenser, aktualiseres allerede *explicite* i den centrale distinktion mellem fix og flydende kapital (i II. Kapitalbind) som forudsætning for løsningen af problemet vedrørende den årlie merværdimasse i relation til de forskellige kapitaldeles omslagshastigheder. I gennemgangen af reproduktionsbetingelserne ser vi differentieringen indenfor materialitetsformerne som en helt afgørende forudsætning for logikken i »die Bedingungen dieses Vorfindens« af reproduktionsmuligheder.

III. Kapitalbind begynder med bestemmelser af kostprisen og profit, hvor bl.a. den vigtige distinktion mellem fix og flydende kapital atter dukker op. Der er i det mindste to forhold som karakteriserer åbningen af III. Kapitalbind: for det første siges der intet om, hvad kostprisen og profitten er »svar« på, eller sagt med andre ord og i forlængelse af det almene ledespørgsmål for rekonstruktionen her: hvilke modsigelser er profitformen og herunder kostprisen udtryk for? For det andet tager Marx tilsyneladende pludselig udgangspunkt i, hvad enkeltkapitalisten tænker og gør, når han definatorisk fastslår profittens opståen: han citerer Malthus for følgende udtalelse:²³

»Kapitalisten *forventer* den samme fordel af alle dele af den kapital, han lægger ud«, og fastslår derefter:²⁴

»Når man på denne måde forestiller sig merværdien som afkom af den udlagte totalkapital, får merværdien den forvandlede form af *profit*. En værdisum er Kapital, fordi den lægges ud for at afkaste en profit, eller profitten fremkommer, fordi en værdisum anvendes som kapital«

Endelig - og det er i denne her forbindelse det centrale - kunne man spørge: hvorledes ser den kapitallogiske udviklingsrelation ud, eller sagt med andre ord: hvad er det i selve reproduktionsproblematikken, som gør profitformen nødvendig som næste etape i fremstillingslogikken? Svaret på dette er ikke givet af Marx. Det er i tesen her, at der egentlig i overgangen fra II. til III. kapitalbind ligger et svar. Dette »svar« vil ikke bare have en æstetisk fremstillingslogisk statur (i betydningen: nu hænger det hele sammen), men det vil tillige sige noget om realforholdet mellem merværdi og profit, og hermed noget om kapitalens reproduktionslogik.

Heller ikke i Grundrisse er dette spørgsmål eller disse spørgsmål besvaret *explicite*. Imidlertid kunne man nu forledes til at tro, at spørgsmålene derfor var retorisk ligegyldige, især - som vi senere skal se - da de hverken stilles eller løses hos Rosdolsky og Reichelt. Man kunne da tro, at spørgsmålene var en effekt af den efterhånden meget omtalte kapitallogiske og akademiske sygdom. Dog kan man - og det må vi i første omgang legitimere os igennem - stille det modspørgsmål, som lyder: hvordan går det til, at en så vigtig overgang som overgangen fra merværdi til profit i modsætning til samtlige andre formovergange (hvoraf de al-

23. Das Kapital III, MEW bind 25, pg. 46; Kapitalen 3. bog 1, pg. 47.

24. Das Kapital III, MEW bind 25, pg. 46; Kapitalen 3. bog 1, pg. 47.

lerfleste endog har en langt mindre rækkevidde end denne her) slet ikke er nogen overgang, men et rent og skært spring²⁵. Når man springer på denne måde, så er det også karakteristisk, at man springer over det ellers så afgørende spørgsmål om nødvendigheden af en overgang. Selv hvis man ville fastholde det uomgængelige i et sådant spring, så måtte man kunne begrunde dets nødvendighed samt - og det er ikke helt ligegyldigt - nødvendigheden af dette spring netop på dette sted, sonst wird die dialektische Methode falsch angewandt. Lad os nu se på fremstillingen hos Rosdolsky og Reichelt.

IV

Hos Rosdolsky²⁶, som primært beskæftiger sig med Grundrisse, men - hvilket er sagligt meget givtigt - i mange sammenhænge trækker Kapitalen med ind i problematikken, når der er »huller« i argumentationen i Grundrisse, er overgangen blot repeteret i form af det allerede overgange. Rosdolsky ser *udelukkende* profitlæren (og herunder 'afledningen' af profitformen) som et svar på modsigelserne i den klassiske engelske økonomis modsigelsesfulde bestemmelse af denne:²⁷

»Medens Ricardos skole netop kørte fast i modsigelsen mellem værdibestemmelsen gennem arbejdet og den almene proftrate som en kendsgerning, så blev denne modsigelse udgangspunktet for Marx' nye profitlære«

Selvfølgelig er dette rigtigt, men dette »svar« overser blandt andet helt problemerne omkring profitformens introduktion netop på dette sted i Kapitalen. Man kunne med samme generelle rigtighed sige, at den marxiske pengeteori er et svar på især Proudhons pengeteori, uden at man herved havde sagt noget som helst om grundlaget for den marxiske pengeteori, nemlig udviklingen

25. I den marxistiske 'tradition' som ud fra Rosdolsky har forsøgt at præcisere den kapitallogiske fremstillingsforms specifikum har begrebet 'Das Kapital im Allgemeinen' haft en central betydning. Det har senere vist sig (se hertil f.ex. H-J Schanz: »Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status«, Århus 1973, og Birger Linde: Arbejdsrapport om metodeproblemer i den marxistiske teori, ikke offentliggjort stencilat), at for det første er kapitalen i almindelighed ikke nogen overalt i det marxiske forfatterskab (hvor bestemmelsen dukker op) entydigt fastlagt størrelse, og for det andet er kapitalen i sin almindelighed ikke dækkende for den almene kapitalteoris udsagnsområde: således må der i det mindste opereres med yderligere et logisk 'lag' (i Til Rekonstruktionen ... kaldt 'kapitalen i sin realitet i almindelighed'), som skal dække den almene logik for formerne for sammenstød mellem enkeltkapitaler, altså som skal formidle visse almene elementer i konkurrencen. Overgangen fra bind II til III må i denne her sammenhæng antages at kunne have en betydning for forholdet mellem kapitalen i sin almenhed og kapitalen i sin realitet i almindelighed, idet denne overgang sandsynligvis kan præcisere afledningen af den ene og den anden, således at vi ikke bare har et 'neben einander' af to logiske lag.

26. Roman Rosdolsky op. cit.

27. Rosdolsky, op. cit. pg. 439.

af den simple værdiform til den almene værdiform²⁸. Konkluderende siger Rosdolsky lapidarisk om begrundelsen for Marx' opgivelse af bl.a. Ricardos profitlære:²⁹

»Vi ved nu, hvori »forkastelsen« af den tidligere profitlære bestod; (nemlig) i erkendelsen af profitten som en nødvendig »Erscheinungsform« for merværdien«.

Også dette er korrekt »definitivt« repeteret, men intet er forklaret, hvilket tillige explicite kommer æstetisk frem ved at Erscheinungsform nu pludselig står i anførselstegn. Ganske rigtigt (iøvrigt en bestemmelse, som selv i denne svage formulering af Rosdolsky, står milevidt over, hvad største delen af postmarxismen har brygget omkring forholdet mellem profit og merværdi) er profitten merværdiens nødvendige Erscheinungsform (men ikke i anførselstegn), men denne nødvendighed må selv immanentisk afledes, den må forklares i sin nødvendighed. Det er ingenlunde tilstrækkeligt at hævde, at nu, hvor vi betragter merværdien i relation til den samlede kapital, er profitten opstået. At denne »logik« ikke er tilstrækkelig ses blandt andet af følgende ubesvarede spørgsmål: hvorfor betragter vi nu pludselig merværdien i forhold til den samlede kapital? Hvorfor ikke tidligere eller senere? Ejheller er det tilstrækkeligt for fremstillingen, at fastslå (hvor rigtigt det end er), at for kapitalisterne må det tage sig således ud³⁰. Kapitalen går forud for kapitalisterne logisk set. Og det er allerførst denne, som med kategorial funktionslogisk nødvendighed gør disse kapitalister til karaktermasker, for hvem alt tager sig udrejst ud. Det følger heraf, at det ikke er eller kan være kapitalisterne som uformidlede ideologiske subjekter, der igennem en (i øvrigt uforklarlig) akt forvandler merværdien til profit. Profitformen er ikke bare en ideologisk form, men kapitalisternes opfattelse af profitten som en ideologisk opfattelse (nødvendigvis falsk) forudsætter kapitalens konstitution af profitformen. Endvidere kunne vi gentage ovenstående spørgsmål i en lidt ændret form: hvorfor har vi nu pludselig at gøre med enkeltkapitalisterne? Hvorfor ikke før eller senere?

»... i denne helt fremmedgjorte profitform, og i samme grad som profittens gestalt til-dækker dens indre kerne, får kapitalen mere og mere en saglig gestalt, bliver fra at have været et forhold mere og mere til en ting, men³¹ en ting, som bærer det samfundsmæssige forhold i sig, som har slugt det, en ting som med fiktivt liv og selvstændighed forholder sig til sig selv³², et sanseligt oversanseligt væsen; og i denne form for *kapital og profit* dukker den op (erscheint es) som en færdig forudsætning på overfladen, det er dens form

28. Selvfølgelig er dette ikke den hele marxske pengeteori, det afgørende i denne her sammenhæng er, at ved værdiformsproblematikken grundlægges pengeteorien.

29. Rosdolsky, op. cit., pg. 440.

30. Det må måske understreges igen, at når der her opereres med »utilstrækkeligheder« så forudsættes hele tiden en immanentisk rekonstruktionsintention. Hvis ikke dette er tilfældet, så kan alt og intet være »tilstrækkeligt«.

31. Sml. fodnote 5 her.

32. Sml. Grundrisse pg. 631-632, ikke medtaget i Rhodos »Grundrids«-udvalg.

for virkelighed eller bedre dens virkelige eksistensform. Og det er den form, hvori den lever og afspejler sig i bevidstheden hos dens bærere, kapitalisterne«³³.

I Grundrisse hedder det om profitformens nødvendighed:³⁴

»Forvandlingen af merværdi til profitformen, denne art af beregning af merværdien gennem kapitalen, hvormeget den end beror på en illusion om merværdiens natur (eller snarere tildækker den), er nødvendig ud fra *kapitalens* standpunkt«.

Omend Marx her heller ikke siger noget om, hvorfor denne form er nødvendig, så gør han det i det mindste klart, at formen ikke primært eller eksklusivt kan afledes ud fra kapitalisternes standpunkt³⁵. Og - for at afslutte denne foreløbige argumentation - det, som kommer til syne, beror ikke bare på en forvriddning i receptionen af forholdet:³⁶

»Varenes gennemsnitspris ikke blot synes at være forskellig fra deres værdi, den er her faktisk forskellig fra deres værdi, altså det arbejde, der er realiseret i varen, og en individuel kapitalers gennemsnitsprofit er forskellig fra den merværdi, som denne kapital har ekstraheret af de arbejdere, den beskæftiger«.

En forklaring af profitten som merværdiens nødvendige form for tilsynkomst, der går ud fra en ideologikritisk orienteret afledning af forholdet fra kapitalisternes funktionsbevidsthed, er derfor ikke nogen forklaring, og ikke bare er den ikke nogen forklaring: tillige kan en sådan ansats fuldstændig fordreje profitformens status.

Hos Reichelt måtte man derimod forvente et svar på det spørgsmål vi stiller, idet han som arbejdsprogram formulerer dette, at kunne bidrage til en klarificering af de dialektiske overgange, som enten direkte er hos Marx eller som latent må siges at have været af betydning for kompositionen af kritikken af den politiske økonomi, men som Rosdolsky, ifølge Reichelt, blot referere:³⁷

»Endskønt han (Rosdolsky, H-JS) siger om Grundrisse, - at netop dette værk viser os, hvorledes »opbygningen af den marxske Kapital helt igennem er dialektisk«, så forbliver dette til syvende og sidst en ren forsikring. En af svaghederne i hans bog består især i, at han overalt gør opmærksom på brugen af hegelske kategorier samtidig med, at han så godt som ukommenteret gengiver hele passager, der udmærker sig ved at virke som højest spekulative formuleringer, og derfor netop er interpretationsbehøvede«.

33. Marx: »Theorien über den Mehrwert«, III, MEW bind 26.3, pg. 474. Overgangen til »Kapitalens tredje bog« i Grundrisse indeholder som nævnt elementer, som næsten er identiske med beskrivelsen her fra Theorien. Hvad der er centralt er dette: i modsætning til Kapitalen gør Marx det her klart, at profitten ikke konstitueres ud fra enkeltkapitalerne eller enkeltkapitalisternes bevidsthed.

34. Grundrisse, pg. 653; ikke medtaget i Rhodos »Grundrids«-udvalg, fremhævelse af H-J S.

35. Sml. planskitsen i Grundrisse pg. 175; Grundrids bind I, pg. 163, Modtryk og Kurasje, Århus 1974. Her ses, at kapitalisterne først dukker op et godt stykke efter, at profitformen er blevet introduceret.

36. Das Kapital III, MEW 25, pg. 837; Kapitalen, 3. bog 4, pg. 1067.

37. Helmut Reichelt, op. cit., pg. 14.

Reichelt har ret i denne dom, men hvordan ser sagen ud, når vi tager hans eget forsøg. Da han primært beskæftiger sig med Kapitalens tre første kapitler³⁸, kan man ikke med rimelighed forlange en gennemarbejdet bestemmelse af afledningsforholdet mellem merværdi og profit, men at der hos Reichelt så at sige intet siges om denne afledning udover, at leddene merværdiform-profitform findes som inventar i de to grundklasser inden for kapitallogikken (som Reichelt opererer med), nemlig das Kapital im Allgemeinen og das Kapital in seiner Realität, er udtryk for, at vi ikke er kommet videre end Rosdolsky, i det mindste, hvad det her behandlede problem angår.

Man vil hos Reichelt intet finde om denne overgangs problem; hvad man finder en række punktuelle og vigtige dechiffreeringer af præsentationslogiske forhold vedrørende profitformen. Dette betyder tillige, at hans rekonstruktion af forholdet mellem, eller rettere sagt: afledningen af das Kapital in seiner Realität fra das Kapital im Allgemeinen forbliver mangelfuld. Manglerne centrerer sig omkring den *kontinuerlige* afledning (og herunder bestemmelse) af denne overgang. Han beskriver (som vel nok den første efter Marx) den logiske statusforskelle de to lag imellem, og han fastholder overfor Rosdolsky med rette, at das Kapital im Allgemeinen ikke bare er en fremstillingslogisk figur, men et realforhold (omend ikke et empirisk forhold). Rosdolsky svinger her, til der hævder han forholdets realstatus, til andre tider opgiver han dette.

I det Reichelt ikke immanentisk afleder det ene logiske lag af det andet (i det problemfelt, som her er på tale), så implicerer dette tillige, at han intet svar giver på overgangen fra reproduktionslogikken (i II. Kapitalbind) til profitformen (i III. Kapitalbind)³⁹.

38. Som nævnt, så koncentrerer Reichelt sig om Kapitalens tre første kapitler. En sådan indskrænkning er selvfølgelig både mulig og meningsfuld, imidlertid kan en sådan indskrænkning let få et anstrøg af overakcentuering af formbestemmelserne på bekostning af materialitetsformerne: netop i de første tre kapitler spiller materialitetsformerne ingen rolle for de økonomiske formbestemmelser, men dette ændres i Kapitalens udvikling. Uden her at ville uddybe dette nærmere vil jeg hævde, at Reichelts bog netop på grund af elimineringen af materialitetsformsproblematikken (der igen kan ses som en effekt af stofbegrænsningen) lider af en på visse måder forkert overpointering af kapitalformerne.

39. Vi har tidligere (sml. fodnote 24) været inde på vanskelighederne omkring forholdet mellem das Kapital im Allgemeinen og das Kapital in seiner Realität (im Allgemeinen). Reichelt er klar over denne vanskelighed, og han er klar over, at Marx i de kategoriale udtalelser (planskitser, indskudte kommentarer etc.) ikke er entydig: f.ex. er konkurrencens status samt differentieringer indenfor konkurrencebegrebet yderst svingende. Det er tesen i denne her artikel, at man ikke kan løse problemerne omkring det reale indhold i disse »svingninger« samt muliggøre en analytisk anvendelig distinktion omkring de to kapitallag, så længe man bliver stående ved disse kategoriale udtalelser: når disse engang et indset at være såvel interpretationsbehøvende som 'svingende', så er der kun en vej frem (og denne ligner i allerhøjeste grad vejen frem fra de historieteoretiske almene udsagn i de forskellige indledninger), nemlig at gå i lag med den materielle fremstilling selv, kun denne vil muligvis kunne klarificere sagsforholdet. Og her er der - som nævnt - mangler hos Reichelt. Men ikke bare hos Reichelt: det karakteriserer så godt som alle forsøg på at pointere kapitallogikkens status ud fra begrebet das Kapital im Allgemeinen, at der bliver stående ved de kategoriale udtalelser af Marx uden at hans egen fremstilling selv inddrages. En sådan mangel findes i bogen »Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske

Vi er tilbage ved Marx, og vi fastholder relevansen af vort spørgsmål om overgangens natur og nødvendighed.

V

For at komme på sporet af et begrundende svar på spørgsmålet omkring den i første omgang påstandsgtige udtalelse (fra Marx) om profitten som merværdiens nødvendige Erscheinungsform, samt en begrundelse for profitformens optagelse umiddelbart efter reproduktionsproblematikken, kan vi stille følgende spørgsmål: *hvad er det for en modsigelse i reproduktionen, således som denne immanentisk rigtigt blev fremstillet i II. Kapitalbind, som dels gør kapitalen indenfor merværdiformen realiter reproduktiv umulig, og som med logisk (kapitallogisk) nødvendighed fremtvinger konstitutionen af profitformen, som den alene mulige form, hvori modsigelsen kan bevæge sig?*

Vi ved, at Marx opstiller ligevægtsbetingelserne for en simpel og udvidet reproduktion i II. bind indenfor das Kapital im Allgemeinen. Igennem en kritisk gennemgang af især II. Internationales bestemmelse af disse reproduktionsskemaers status i almindelighed og deres betydning for en kriseteori i særdeleshed kan det vises⁴⁰, at man ingenlunde kan tage disse ligevægtsbetingelser som a) de facto udtryk eller b) som Marx' sidste ord, hvad realisationsproblematikken indenfor reproduktionen angår⁴¹. Vi ved også, at II. Kapitalbind bl.a. skal behandle »die Bedingungen« for forefindelsen af nødvendige reproduktionselementer for den i samfundet stedfindende produktion.

Det centrale i tesen her er, at med introduktionen af reproduktionslogikken og herunder opstilling af ligevægtsbetingelser, kommer forudsætningerne for ligevægtsbetingelserne (i kapitallogikken, endnu er realkapitalen irrelevant), således som disse sættes (i fremstillingen) uden selv immanentisk at være sat af kapitalen, i modsætning til merværdiproduktionen selv. Eller sagt på en anden måde: med reproduktionslogikken nås merværdiformens objektive grænse, ikke

økonomis omfangslogiske status« og i omtalte arbejdspapir af Birger Linde: i dette demonstreres, på grund af den der udfoldede minutiøse 'filologiske' analyse, at der egentlig ikke kan præciseres ret meget ud fra de kategoriale udtalelser omkring det kapitallogiske forhold mellem disse lag. Hvad den filologiske analyse kan (og det er ikke uvæsentligt) er, at vise, at de fleste 'simple' løsninger af forholdet er i modstrid med Marx' selvforståelse.

40. Der er efterhånden udkommet en lang række undersøgelser over og kritikken af II. Internationales reception af II. Kapitalbinds reproduktionsskemaer. Den vel endnu bedste findes i omtalte værk af Rosdolsky, dog kun i 1. oplag: »Der Streit um die Marxschen Re-Reproduktionsschemata«, op. cit., pg. 524-597. Paul Mattick leverer i forbindelse med en kritik af Mandels »Der Spätkapitalismus« en kritik af Rosdolskys bestemmelse af disse reproduktionsskemaers status, se artiklen: »Ernest Mandels 'Spätkapitalismus'« i Paul Mattick: Kritik der Neomarxisten, Frankfurt/M, 1974, især pg. 142-145.

41. Dette synes Lenin at mene i polemikken mod narodnikerne i værket om kapitalismens udvikling i Rusland.

således at forstå, at merværdien hermed forsvinder, men således, at merværdiformen (og hermed værdibestemmelserne) nødvendigvis må konstituere en ny form, for reproduktivt at kunne bevæge sig (altså enhed af valorisering og reproduktion). Denne nye form er profitformens (og hermed prisbestemmelserne⁴²).

Men hvorfor nås merværdiformens objektive grænse i reproduktionslogikken?

»Sålænge vi betragtede værdiproduktionen og kapitalens produktværdi individuelt⁴³, var vareproduktets naturliform ganske underordnet for analysen, om produktet f.eks. bestod af maskiner eller korn eller spejle. Det var altid kun eksempler, og en hvilken som helst produktionsgren kunne lige så godt som en anden tjene som illustration. Det vi havde med at gøre var den umiddelbare produktionsproces selv, der overalt fremtræder som en individuel kapitalens proces⁴⁴. For så vidt der var tale om kapitalens reproduktion, var det tilstrækkeligt at forudsætte, at den del af vareproduktet, som repræsenterer kapitalværdien, inden for omsætningsfæren ville finde lejlighed til igen at forvandle sig til sine produktionselementer og dermed atter tage form af produktiv kapital. Det var også tilstrækkeligt at forudsætte, at arbejder og kapitalist på markedet ville forefinde de varer, som de giver arbejds løn og merværdi ud til. Denne rent formelle fremstillingsmåde er

42. Omend dette ikke er stedet til en gennemgang af det marxske prisbegreb, bl.a. fordi dette helt ville sprænge rammerne for arbejdet her, så skal det lige nævnes, at der med prisbestemmelse her ikke bare menes det, som Marx siger i forbindelse med pengeformen i III. kapitel i første bind, og som fastholdes som prisbegreb I. og II. Kapitalbind - nemlig, at prisen er værdien målt i penge. Af denne I. prisbestemmelse fremgår, at der ikke kan være nogen kvantitativ inkongruens mellem værdimassen og dennes prisudtryk: de to forhold kan udtrykkes i forskellige målestokke, men i denne I. prisform vil der altid være proportionalitet samt kongruens de to størrelser imellem. Dette er ikke længere tilfældet ved den prisform, som opstår efter profitformen (produktionsprisformen), som netop udmærker sig ved, at værdimasse og prisstørrelsen kun for den samfundsmæssige totalstøttelse af begge er kongruente; en udmærket gennemgang af prisformsproblematikken findes i Bernd Koch's: »Weltgeld und Wertgesetz« endnu ikke offentliggjort dipolomarbejde, Otto Suhr Institutet, West Berlin. Når det her kan have betydning at henvise til dette arbejde, så fordi det (efter Kochs udsagn) om kort tid vil blive offentliggjort i tidsskriftet »Mehrwert«.
43. Egentlig er udtrykket 'individuelt' her misvisende, der burde have stået 'umiddelbart' fordi den hidtidige fremstilling (nemlig I. Kapitalbind plus II. Kapitalbind frem til afsnittet omkring reproduktionen) netop ikke har været generaliserende ud fra de i den empiriske realitet foreliggende enkeltkapitaler, men derimod har den blotlagt de for enhver kapitalproduktion konstituerende forhold. At det kan have betydning her at gøre opmærksom på dette skyldes bl.a., at man i II. Internationale (og især i forbindelse med den såkaldte reproduktionsproblematik) faktisk gik ud fra, at første og andet bind handlede om det generelle for enkeltkapitaler. Gælder dette (som man antog) så er de problemer, som man mener, at reproduktionsafsnittet skal belyse, tillige helt forskellige fra dem, de skal belyse i den autentiske marxske fremstilling. Hvis den forudgående analyse beskæftiger sig med det generelle for enkeltkapitaler, så er man tillige fremme ved det empiriske realitetsplan, og derfor er reproduktionsskemaernes udsagn, eller de betingelser, som her oparbejdes, også direkte empirisk relaterbare.
44. Atter den samme upræcisede i begrebet som ovenfor. Tillige tilføjer den danske oversættelse endnu én: hos Marx står der: »...als Prozess eines individuellen Kapitals sich darstellt«, i den danske oversættelse anvendes her for 'sich darstellt' udtrykket 'fremtræder'. Imidlertid kan fremtrædelsestermen her forvirre, idet den (i de øvrige sammenhænge, hvor den bruges) ellers er udtrykket for 'erscheinen'. Og den umiddelbare produktionsproces er afgjort ikke nogen 'Erscheinung'.

ikke længere tilstrækkelig, når vi betragter samfundets totalkapital⁴⁵ og dens produktværdi. At en del af produktværdien igen forvandles til kapital, at en anden del indgår såvel i kapitalistklassens som i arbejderklassens individuelle forbrug, dette danner en bevægelse inden for selve den produktværdi, der er resultatet af totalkapitalen. Denne bevægelse er erstatning, ikke kun værdimæssig, men stofflig, og den er derfor lige så meget betinget af indbyrdes relationer mellem samfundsproduktets værdibestanddele som af deres brugsværdi, deres stofflige skikkelse«⁴⁶.

Heraf fremgår, at merværdiproduktionen (i den kapitallogiske fremstilling) nu for første gang konfronteres med produktionsprocessens dobbeltkarakter af værdi og brugsværdi⁴⁷. For første gang (ser vi bort fra distinktionen mellem fix og flydende kapital) træder naturalformen ikke blot ind i kapitalen som en permanent randbetingelse, som en forudsat betingelse, men som en betingelse, der på engang skal styres selv af kapitallogikken, det vil sige, at denne skal sætte materialiteten i dennes (for kapitalen) nødvendige differentiering samtidig med at materialiteten aldrig som sådan 'kan gå op i' kapitalen, blive identisk med denne.

Omend kapitalen ikke kan defineres, men kun udvikles og afledes, så siges adskillige steder i Kapitalen og Grundrisse, at kapitalen primært er bestemt som en sig selv valoriserende værdi (sich verwertender Wert). Dette udsagn rummer bl.a. elementer, som siger, at kapitalens mål er produktion af kapital (eller merværdi), og at kapitalen i denne dens telos kategorialt er absolut mobil: da dens telos er værdiførelse optræder naturalformerne kun som nødvendige *betingelser*:

»kapitalen er i og for sig (an und für sich) ligegyldig over for enhver produktionssfæres *specifitet* (Besonderheit), og bestemmes kun gennem den større eller mindre vanskelighed i salget af varerne fra denne eller hin produktionssfære, hvor den er anlagt, samt hvorledes den anlægges, og i hvilket omfang den vandrer fra en produktionssfære over i en anden, eller hvorledes den ændrer fordelingen mellem de forskellige produktionssfærer«⁴⁸

45. 'Totalkapital' på tysk Gesamtkapital angiver her blot den samlede produktive, endnu ikke i enkeltkapitaler opsplittede kapital. Udtrykket 'totalkapital' er derfor en uheldig oversættelse, da der således ikke kan skelnes mellem Gesamtkapital (som bestemt ovenfor) og så III. Kapitalbinds 'totalkapital', som netop ikke længere begrænser sig til den produktive kapital inddelt i to sektorer. Man kunne hertil føje, at der i den dialektiske terminologi, som Marx helt klart anvender, skelnes mellem 'gesamt' og 'Totalität', hvor 'gesamt' groft sagt angiver enheden, som forstandsmæssigt er ved at blive differentieret, hvorimod 'Totalität' står for den igennem sig selv fuldstændig uddifferentierede enhed.

46. Marx: Das Kapital II, MEW bind 24, pg. 393; Kapitalen, 2. bog 2, pg. 507-508. Det lange citat er begrundet ved, at Marx her måske mest kondenseret i hele Kapitalen gør rede for brugsværdiens betydning, samtidig med at han her kategorialt viser, hvorledes brugsværdien 'trækkes ind' i analysen.

47. I I. Kapital bind findes et kapital, som hedder 'Simpel reproduktion' (det 21. kapitel). Imidlertid er der dér ikke tale om en inddragelse af materialiteten: den simple reproduktion skal der udtrykke den rene form-reproduktion, der fungerer som en automatisk repetitiv proces, når først arbejdskraften har antaget vareform: arbejds lønnen (lønarbejdet) er her garantien for at arbejdskraften uden ekstraøkonomisk tvang permanent vil reproducere sig i vareform. I II. Kapitalbind vises derimod, at den rene formreproduktion ikke slår til.

48. Marx: Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, Frankfurt/M, 1970, pg. 39, fremhævelse af Marx.

Hidtil har Marx kunnet forudsætte den gnidningsfrie vandring fra sfære til sfære samt betingelserne for realisationen af de forskellige kapitalers vareprodukter, det vil sige, at hidtil er såvel de kvantitative som kvalitative betingelser for realisationen på markedet (i cirkulationen) blevet forudsat. Imidlertid er den kapitalistiske produktion karakteriseret ved at være uden nogen samfundsmæssig bevidst styring. Hvis det derfor gælder, at kapitalen er en sådan sig selv valoriserende værdi og der realiter (og ikke bare som et empirisk overfladeforhold) gælder, at der findes visse betingelser (såvel kvantitative som kvalitative) for dens reproduktion igennem markedet, så må det vises, at kapitalen selv kan skabe betingelserne for forefindelsen af disse reproduktivt nødvendige betingelser: umuligheden af den samfundsmæssige styring udelukker, at der skulle være en anden instans som 'skænkede' kapitalen disse reproduktive betingelser.

I reproduktionsproblematikken åbnes den egentlige diskussion vedrørende betingelserne for denne forefindelse af betingelser, eller rettere: det bestemmes, hvilke helt basale betingelser der må forudsættes for en reproduktion.

Det karakteristiske for de indikatorer Marx nu opstiller for muligheden af en (harmonisk) reproduktion er, at disse koncentrerer sig om a) stofflig erstatning, b) værdimæssig erstatning og c) ækvivalensformidlingen som medium for de to arter af erstatning. Reproduktionen analyseres således i første omgang ud fra erstatningsaspektet. Vi kender denne undersøgelses resultat. Hvad der imidlertid er af vigtighed at fastholde, er, at selv om såvel den stofflige som den værdimæssige erstatning er *conditio sine qua non* for en kapitalistisk reproduktion (hvadenten denne er simpel eller udvidet), så er hverken den værdimæssige eller den stofflige erstatning kapitalens mål. Disse er kun betingelser, omend nødvendige. Vi ser altså, at betingelserne for forefindelsen af reproduktionsnødvendige elementer og lovmæssigheder på engang er nødvendige og samtidig forskellige fra kapitalens mål⁴⁹.

Vi kan nu formulere vores tese til forklaring af den nødvendige overgang fra reproduktionen til profitformen således: reproduktionens erstatningslogik, som udvikles igennem merværdi og værdiformer (men tillige med henblik på den stofflige erstatning og ækvivalensformidlingen) står nødvendigvis i modsætning til reproduktionens Verwertungslogik. Profitformen er da den form, hvori alene denne modsætning kan bevæge sig.

Men hvorfor eksisterer denne modsætning i reproduktionslogikken i II. Kapitalbind⁵⁰? Vi har allerede været inde på nødvendigheden af inddragelsen af stofsiden⁵¹ for i det hele taget at kunne stille et nok så abstrakt reproduktionsspørgsmål. Herved aktualiseres de materielle komponenters økonomiske formbestemmelser, og herved bliver merværdiformen som form for det samfundsmæssige merprodukt umulig som reproduktionsmedium. Marx undersøger i

49. Se hertil *das Kapital III*, MEW 25, pg. 260; *Kapitalen*, 3. bog 2, pg. 329-330.

50. Se hertil *das Kapital III*, MEW 25, pg. 162; *Kapitalen*, 3. bog 1 pg. 200.

51. Dette var iøvrigt allerede Quesnay klar over i sin »Analyse du Tableau économique« 1766.

II. Kapitalbind reproduktionen ud fra en sektoral inddeling, som blandt andet opstår igennem to arter af materialiteters forskellige økonomiske formbestemmelse: produktion af produktionsmidler og produktion af konsummidler. Ser vi en overgang bort fra denne reproduktionslogiks erstatningsside og ligevægtsbestemmelserne for denne, så kan vi hurtigt konstatere, at den materielle forms indflydelse på de økonomiske formbestemmelser tillige fremtvinger reproduktive valoriseringsvanskeligheder; alene stofsiden, som relateret til arbejdsprocessen, viser: at der af teknologisk-materielle grunde må findes så forskellige organiske sammensætninger, at der af stofflige grunde (forskelle i de respektive fixe kapitalers materialitetsformer) må findes så mange differenser mellem givne kapitalers totale omslagstider, at der af stofflige grunde må findes så mange og store forskelle i den årlige merværdimasse per anvendt produktiv kapital, at alene af disse grunde (som kan præciseres og udvikles yderligere) ville merværdiproduktionen indenfor en reproduktionsammenhæng, som udelukkende er bundet til værdi- og herunder merværdibestemmelser være ganske umulig, da kapitalen som en (ud fra sit immenante telos) sig selv blot valoriserende værdi netop kategorialt er indifferent overfor, hvad den producerer og hvor meget den producerer, men kun 'interesseret i' hvor meget den valoriserer sig, samtidig med, at valoriseringen reproduktivt er bundet til betingelser, der i hvert fald indenfor visse grænser kræver en bestemt i såvel 'hvad' som 'hvor meget' der produceres⁵².

Men herved er der opstået en modsætning mellem a) kapitalen som kategorialt absolut mobil og primært en blot sig selv valoriserende værdi og b) nødvendigheden af existensen af betingelser for reproduktionen, som skulle kunne inkløse eller muliggøre denne valorisering: ikke bare sættes disse betingelser ikke automatisk igennem merværdiproduktionen, nej disse betingelser *kan ikke sættes* igennem merværdiformen som den afgørende form for merproduktet.

Erstatningslogikken (som vi tidligere var inde på) er kun et (omend vigtigt) aspekt heraf, men det siger, at den stofflige (og hermed den værdimæssige) erstatning står i modsætning til valoriseringslogikken, eftersom valoriseringslogikken dels er indifferent overfor stofsiden og dels limiteres specifikt af denne samtidig med at mulighedsbetingelsen for den samfundsmæssige reproduktive valorisering er knyttet sammen på en sådan måde, at den permanent må forudsætte bestemte stofflige kvaliteter og kvantiteter; eller: ligegyldigt hvor meget der end produceres værdi og merværdi, det vil sige at rigdommen har antaget den abstrakte form, så vil der stadig existere en nødvendig fordeling af det samfundsmæssige arbejde, og ikke bare som en rammebetingelse for samfundets opretholdelse rent abstrakt bestemt, men samtidig som en betingelse for selve værdiproduktionen:

»Vrøvlet om nødvendigheden af at bevise værdibegrebet beror blot på den totale uvidenhed, såvel hvad angår den sag, som det drejer sig om at bestemme, som hvad hvad angår

52. Se hertil f.eks. das Kapital III, MEW 25, pg. 165-167; Kapitalen, 3. bog 1, pg. 202-204.

den videnskabelige metode. At enhver nation ville gå tilgrunde, som - jeg vil ikke sige et år, men blot et par uger - indstillede arbejdet, ved ethvert barn. Ligeledes ved det, at massen af produkter til opfyldelse af de forskellige behov nødvendiggør forskellige og kvantitativt bestemte masser af det samfundsmæssige arbejde. At denne *nødvendighed* af en *fordeling* af det samfundsmæssige arbejde i bestemte proportioner ikke på nogen måde ophæves igennem *den bestemte form* for den samfundsmæssige produktion, men at denne kun ændrer hins måde at *komme til syne og funktionere på (erscheinungsweise)* er self-evident. Naturlove kan overhovedet ikke ophæves. Hvad der alene, under forskellige historiske tilstande, kan forandre sig, er *formen*, hvori disse love sætter sig igennem ... Vulgærøkonomen har ikke den ringeste anelse om, at de virkelige, daglige bytteforhold og værdistørrelserne ikke *kan være umiddelbart identiske*⁵³. Vitsen ved det borgerlige samfund består jo netop i, at der a priori ikke findes nogen bevidst samfundsmæssig regulering af produktionen. Det fornuftige og naturnødvendige sætter sig igennem som et blindt virkende gennemsnit«⁵⁴,

og netop denne 'sætten sig igennem' af den nødvendige fordeling af det samfundsmæssige arbejde (nødvendig såvel for dette kapitalistiske samfunds opretholdelse rent fysisk som for dets opretholdelse af de værdiproduktionsmæssige betingelser) kræver en form, som muliggør dette.

De materielle faktorerers formøkonomiske effekter på merværdimassen (og årlig rate), vil, så længe kun merværdiformen haves, betyde, at kapitalen i forbindelse med sin valoriseringstrang nødvendigvis må ophæve sine reproduktionsbetingelser.

Alene af denne grund kan II. Internationales omgang med de marxske reproduktionskemaer afvises. Hvis kapitalens endelige reproduktionsform kunne være bundet alene til værdi- eller merværdiformen, så ville der ikke eksistere nogen kapital, idet den permanent ville foreligge i en uoverstigelig modsætning mellem reproduktivtets- og profitabilitetsbetingelser⁵⁵.

Merværdiformen er umulig som formidlingsform for en reproduktion, som tendentielt både skal sikre en 'proportionate production' og en 'profitability'. Profitformen (herunder almen profitrate, produktionspriser, markedspriser etc.) er derfor »svaret« på den specifikke modsigelse, som ligger i II. Kapitalbinds reproduktionskemaer⁵⁶.

Når tredje Kapitalbind derfor starter med profitformen, så er dette et udtryk for, at denne alene er den form, hvori reproduktionens modsætninger kan bevæge sig. Når Marx i begyndelsen af III. bind siger:⁵⁷

53. Vi ser her, at Marx netop pointerer umuligheden af den reproduktive identitet mellem værdistørrelse og prisstørrelse. Heri ligger eksplicit et argument for reproduktionens logiske umulighed indenfor værdi- og merværdiformen.

54. Marx. brev til Kugelmann, 11. juli 1868, Briefe über das Kapital, pg. 184-185; se hertil Ole Marquard: »Om nogle af dialektikbegrebets indhold«, stencilat, idehistorisk institut, Århus Universitet, marts 1974.

55. Se hertil Grundrisse, pg. 647-648, ikke modtaget i udvalget Grundrids; Rhodos.

56. Se hertil das Kapital III, MEW 25, pg. 205-206; Kapitalen, 3. bog 1, pg. 253-254.

57. Das Kapital III, MEW bind 25, pg. 333; Kapitalen, 3. bog 1, pg. 36.

»Det, det drejer sig om i denne tredje bog, kan ikke være at anstille generelle betragtninger over denne enhed (mellem produktionsproces og cirkulationsproces, H-JS). Tværtimod, det drejer sig om at finde frem til og beskrive de konkrete former, der vokser frem af kapitalens bevægelsesproces, betragtet som en helhed«.

så ligger heri tillige, at denne 'kapitalens bevægelsesproces, betragtet som helhed' selv har visse betingelser, som netop ikke kan forudsættes. Desværre pointeres dette ikke hos Marx.

Med profitformen er modsætningen mellem de stofflige differenser, for så vidt som de får økonomisk form bestemmende effekter, og kapitalen som en sig selv valoriserende værdi ikke ophævet⁵⁸, modsætningen er konserveret i en bevægelig form. Og denne nye bevægelsesform, som tillige er, som Marx adskillige gange fastslår det, kapitalens »wirkliche Existenzform«⁵⁹, er endvidere grundlaget for nye og potentielt systemsprængende modsætninger. Når det hedder, at disse nye modsætninger for første gang tillige er potentielt systemsprængende i modsætning til de forudgående modsætninger, så hænger dette sammen med, at vi først nu får 'et system', og derfor også først muligheden for 'systemsprængende' modsætningsformer. Som bekendt er profitratefaldet den vigtigste af disse.

Hermed skulle det være vist *hvorfor* profitformen er merværdiens nødvendige 'Erscheinungsform'. Tillige er hermed al snak om profitten som en primært ideologisk kapitallegitimerende og mystificerende størrelse afvist; hvorved der ikke er sagt, at ikke netop profitformen virker legitimatorisk. Det afgørende er blot, at profitformen ikke kan afledes af sine ideologiske effekter.

Profitformen er hermed basalt en distributionsform for merværdien i relation til den samlede kapital, en distributionsform som udsletter (i sine udtryk) merværdiproduktionen (eller bredere: værdiproduktionens kilder) samtidig med - og det er det afgørende i denne her sammenhæng - at denne distributive formidling af værdi- og merværdiproduktionen alene muliggør denne i en reproduktionsammenhæng.⁶⁰

Profitformen muliggør således en distribution af merværdien på en sådan måde, at merværdiproduktionen er mulig igennem kapitalen som en sig selv valoriserende værdi på trods af, at denne kvalitet ved kapitalen umiddelbart står i modsætning til den samfundsmæssig nødvendige fordeling af arbejdet. Profitformen er da den form, hvorigennem alene »det fornuftige og naturnødvendige (kan sætte) sig igennem som et blindt virkende gennemsnit«⁶¹. Når Marx bl.a. i Grundrisse siger, at:

58. De to arter af betingelser dukker bl.a. op i form af to krisetyper: realisations- og profitabilitetskriser, eller i form af overproduktion af varer/underkonsumtion af varer og overakkumulation af kapital.

59. Se f.eks. *Theorien über den Mehrwert III*, MEW bind 26.3, pg. 474. I øvrigt er denne bestemmelse omkring profitformen, som den form, hvor kapitalen vinder sin virkelige existensform eller sin egentlige virkelighed begrundende for valget af udtrykket: 'kapitalen i sin realitet i almenhed' i bogen »Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status«.

60. Se *Theorien über den Mehrwert III*, MEW bind 26.3, pg. 474.

61. *Briefe über das Kapital*, pg. 185.

»Den samlede merværdi, på samme måde som den samlede profit, der blot er *merværdien beregnet på en anden* måde, kan aldrig vokse gennem denne operation, ej heller aftage; det er ikke massen selv, men derimod dens *fordeling mellem de forskellige kapitaler som herved modificeres*«⁶²,

så skal det tilføjes, at dette egentlig er en trivialitet (nemlig kvantitetens indifferens over for sin distribution), og at profitten (profitformen) ikke bare er en de facto fordelingsform af merværdien, men at denne fordelingsform, som muliggøres igennem profitformen, tillige er betingelsen for merværdiproduktionen selv. Profitten er da ikke blot en de facto effekt af merværdiproduktionen, men dennes nødvendige bevægelsesform. De virkelig afgørende »*erscheinungsformen*« hos Marx er *altid* tillige *bevægelsesformer*. Bevægelsesformer for modsætninger.

Vi begyndte artiklen med en problematisering af forholdet mellem kapitalens præsentationslogik og dens afledningsform. Omkring bestemmelsen af profitten som merværdiens nødvendige 'Erscheinungsform' skulle det være demonstreret, hvor vigtigt det er at fastholde ikke-identiteten af disse to: hvis man nemlig blot repetitivt fastslår, at profitten er merværdiens måde at komme til syne på, så har man endnu overhovedet ikke begrundet noget som helst. Man kan ganske vist henvide til karaktermaskernes beregninger, men disse er dog ellers højest usikre sandhedsvidner. Kun den immanente afledning kan begrunde nødvendigheden af en given (og da netop altid specifikt begrundet) måde, hvorpå kapitalen kommer til syne.

62. Grundrisse pg. 646, fremhævelse af Marx; ikke medtaget i udvalget Grundrids; Rhodos.

Subskription på grundrids

Karl Marx: *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi*. 4. bind, ialt ca. 1100 sider. Udgivet sammen med Forlaget KURASJE. Oversættelse, noter og indledning ved Hans-Jørgen Schanz og Mihail Larsen.

Bogladeprisen for hele værket bliver, beregnet ud fra det nuværende prisniveau, ca. 180 kroner, men hele værket kan forudbestilles ved at indbetale 150 kroner til MODTRYK. Første bind vil derefter straks blive tilsendt og de resterende 3 bind vil iflg. planen udkomme foråret 75, efteråret 75 og foråret 76. Har du allerede købt første bind, kan de sidste 3 bind forudbestilles til favorpris ved at du indbetaler 100 kroner til MODTRYK. Subskribenter, der tidligere har udnyttet mere favorable subskriptionstilbud får selvfølgelig værket tilsendt til den oprindeligt aftalte pris.

Forlaget MODTRYK

Anholtsgade 4, 8000 Århus C.

Postgiro 52 164 78 . Telefon (06) 12 79 12

Kritik af Dieter Lämples statsformsbestemmelse

*Peter Bundesen, Finn Dam Rasmussen
og Henning Jørgensen*

I denne artikel bringes en kritik af Dieter Lämples forsøg på grundlæggende at bestemme, hvad den borgerlige stat overhovedet er. Kritikken retter sig mod de forskellige *statsudledningsforsøg*, som Lämple fremsætter i den første del af sin bog: *Staten og de almene produktionsbetingelser*.

I forlængelse af denne kritik skitseres dernæst, hvorfor og hvordan statens almene form ikke kan udledes begrebslogisk, men må indføres i analysen som en historisk given bestemmelse.

I den aktuelle marxistiske diskussion om den kapitalistiske stat og dens funktioner søger Dieter Lämple i sin bog »Staten og de almene produktionsbetingelser«¹ at præcisere nogle af de bestemmelser, der må ligge til grund for en konkret-historisk undersøgelse - en såkaldt realanalyse - af en given stat i en given periode. Lämples bog falder i to dele, een hvor han grundlæggende søger at bestemme, hvad en kapitalistisk stat overhovedet er - det han kalder en formbestemmelse af staten - og een, hvor han nærmere undersøger visse af den kapitalistiske stats mulige funktioner, nemlig frembringelsen af de almene produktionsbetingelser. Resultaterne af vore overvejelser omkring Lämples behandling af de almene produktionsbetingelser falder i det store og hele sammen med Marc Festers syns-

1. D. Lämple: *Staten og de almene produktionsbetingelser*, Kurasje, København, 1973.

punkter i »Infrastruktur und Kapitalverwertung«,² hvorfor vi angående denne problematik vil nøjes med at henvise til Festers artikel. Hvad vi tager op her er således kun første del af Lämples bog, »Om forholdet mellem økonomi og politik i det borgerlige samfund«.

I

I bestræbelserne på en oparbejdelse af de begrebsmæssige forudsætninger for statsanalyser har kategoriale statsudledningsforsøg indtaget en central plads inden for de senere år, begrundet i bestemmelsen af staten ud fra de polit-økonomiske kategorier og deres indbyrdes sammenhæng. Omend de forskellige statsudledningsforsøg har bevæget sig ad forskellige baner (udgangspunkterne veksler primært mellem »overflade«⁻³ og »dybde«-

2. M. Fester: »»Infrastruktur« und Kapitalverwertung«, pp. 55-73 i ARCH+, 6. Jg., H. 23, 1974.
3. Vi skal ikke her give nogen indgående behandling af disse »overflade-afledninger« (Marxistische Gruppe/Theoriefraktion: Zur Oberfläche des Kapitals, i CIRKULAR no. 3, erweiterte neuaufl. aug. 1973, og von Flatow/F. Huiskens: »Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates«, i Probleme des Klassenkampf nr. 7, 1973, oversat i Kursaje nr. 9-10), men blot indskærpe os til principielt at afvise disse forsøg som grundlag for en materialistisk statsbestemmelse.

Disse teorier søger at aflede staten ud fra et »ordspil« mellem særlige og almene interesser. Man påstår, at de tre slags renevidensbesiddere, der fremtræder på overfladen, forfølgelse af deres respektive særlige interesser ikke samtidig er i stand til at forfølge de fælles almene interesser. Denne mangel skulle så nødvendiggøre staten, som uafhængig af de tre særinteressegrupper varetager de almene interesser. Men at »forfølgelsen af de særlige interesser udelukker realiseringen af almene interesser, er kun et definitionsspørgsmål. Marx' fremstilling af konkurrencen går netop ud på, at realiseringen af de almene interesser er det ubevidste og utilsigtede resultat af de enkelte privatejehandlinger.« (B. Blanke/U. Jürgens/H. Kastendiek: »Zur neueren marxistischen Diskussion über die analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates«, i Probleme des Klassenkampf, nr. 14/15, 1974, p. 84).

En sådan afledning af staten ud fra en angivelig modsætning mellem forfølgelsen af særlige og almene interesser kan altså ikke begrundes kapitallogisk. Derfor bliver interesserne hos Flatow/Huiskens heller ikke bestemt polit-økonomisk: »... så forudsætter den første (kategorien: interesse) nødvendigvis skelen mellem karaktermaske og subjekt, fordi interesser kun i såfald kan ytres, når der består en begrebslig forskel mellem objektiv bestemmelse af ting (penge, vare, kapital) og dens »vogter«, bærer, besidder ...« (i Kursaje nr. 9, p. 142), og endvidere: »Som subjekter, der må føle sig frie for så vidt som de kan råde over deres private ejendom, har de interesser, der udelukkende angår optimal udnyttelse af egen ejendom med henblik på højere revenueudvinding.« (i Kursaje nr. 10, p. 9).

Når staten ikke bestemmes ud fra de kapitallogiske former, men ud fra løst svævende interessebegreber, må man sige, at bestemmelsen falder udenfor rammerne af en materialistisk funderet statsteori.

bestemmelser⁴), har de dog en fælles baggrund i den »kapitallogiske, rekonstruktive« Marx-forståelses sondringer mellem forskellige kapitalanalyseniveauer.

I »Kapitalen« intenderer Marx at udvikle den kapitalistiske produktionsmådes indre lovmæssigheder og sammenhænge, men denne udvikling kunne ikke ske via en empirisk generaliseringsproces, eftersom Marx fandt det utilstrækkeligt for at få begreb om de indre strukturer blot at opsamle og kategorisere de empiriske fremtrædelsesformer. Marx søgte i stedet at udvikle kategorierne af hinanden i den »logisk-dialektiske« fremstilling, startende med de mest abstrakte bestemmelser og bevægende sig skridt for skridt over forskellige konkretiseringsetaper mod de konkrete fremtrædelsesformer på overfladen. I systemet af kritikken af den politiske økonomi er der derfor indeholdt en rekonstruktion (i tankens medium) af den logik, kapitallogikken, som ligger i og strukturerer den kapitalistiske virkelighed (hvilken specifik form kapitalernes sammenstød end må antage), og logisk metodisk går Marx frem på den måde, at han søger at fremstille alle forhold, så vidt de modsvarer deres begreb, dvs. der ses bort fra alle modifikationer, der ikke selv lader sig udlede af *kapitalens almene begreb*.

Dette første kapitalanalyseniveau går over to afledningsetaper, der sammenfattes som »kapital i almenhed« (denne almene bestemmelse af den kapitalistiske produktionsmådes lovmæssigheder) og »kapital i sin realitet i almenhed« (fremstillingen af den kapitalistiske produktionsmåde på et alment niveau, hvilket vil sige påvisning af værdilovens »rene« gennemslagsformer under iagttagelse af kapitalens eksistens ved »de mange kapitaler«). Den almene fremstilling i egentlig forstand ender med bestemmelsen af fremtrædelsesformerne på kapitalens overflade. Her er fremstillingen så vidt udviklet, som det er muligt under forudsætningen, at »de virkelige forhold svarer til deres begreb.«

Her viser nødvendigheden sig af det næste kapitalanalyseniveau, nemlig analysen af *konkrete gennemslagsformer*,⁵ hvor konkret dog ikke må forstås som konkret-realhistorisk, thi nogen »realanalyse« er der ikke tale om på dette niveau. »Konkrete gennemslagsformer« anvendes her i en meget bred betydning, idet dette »niveau« skal udgøres af de mulige teori-empiri-formidlinger, som lader sig oparbejde fra den almene undersøgelse, i bestræbelserne på at gøre den almene teoris »rene« bestemmelser adækvate (empiri-optagende) overfor de konkrete fremtrædelsesformer.

I den almene fremstilling (udledning af kapitalens almene begreb) bestemmes individerne udelukkende som karaktermasker: kapitalisten som personificeret kapital, som udbytter af levende arbejde, og arbejderen som den blotte

4. Som typiske repræsentanter herfor kan nævnes Projekt Klassenanalyse (deres seneste position foretrædes i Oberfläche und Staat, USA, Berlin, 1974) og D. Läßle, som tages op i det følgende.

5. Margaret Wirth i »Zur Kritik der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus, (pp. 17-44) i Probleme des Klassenkampfes, nr. 8/9, nr. 3, 1973, p. 19f.

personifikation af det levende arbejde og hvor disse fremtræder fordrejet som re-
venukildebesiddere på kapitalens overflade: arbejderen som besidder af re-
venukilden arbejde, kapitalisten som besidder af re-venukilden kapital og jordejeren
som besidder af re-venukilden jord. Karaktermaskebestemmelserne reflekterer
den af de økonomiske forhold givne, objektive adfærdstvang, dvs. menneske-
lige handlinger betragtes som ubestemt af enhver form for bevidsthedsakt, der
konkret gør handlingerne ikke-konforme med den økonomisk bestemte karak-
termaskeageren. Først når undersøgelsen har bevæget sig ud over den almene
fremstilling forudsættes der ikke fuld konform karaktermaskeageren hos indi-
viderne: de konkrete lønarbejdere, kapitalister og jordejere. Som sådanne kan
individerne agere imod deres økonomiske bestemmelser.

Følgende principielle kapitalanalyseniveauer må fastholdes:

I. *Alment niveau*, der indbefatter

a. kapital i almenhed

b. kapital i sin realitet i almenhed.

II. *Konkrete gennemslagsformer*.

III. *Fremtrædelsesmåde*, (kapitalen i sin realitet), dvs. agenternes faktiske ak-
tioner som konkrete individer, niveauet for realanalyse.⁶

Begrundelsen for afgrænsningerne mellem niveauerne må selvfølgelig hen-
tes i indholdet, men da dette kræver en selvstændig undersøgelse, har vi her
nøjedes med nogle antydninger (jvf. diskussionen hos W. Schwarz⁷), fordi en
korrekt statsbestemmelse forudsætter en nøje overholdelse af niveaudistink-
tionerne.

Denne korte præcisering af analysegangen i kritikken af den politiske øko-
nomi har været nødvendig for at fundere en kritik af Lämples statsudledning.

I næste afsnit vil vi tage Lämples statsformsbestemmelse op og forsøge at
påvise inkonsistenserne i denne, for i sidste afsnit i positiv form ansatsvis at
påpege, hvorledes staten må bestemmes.

6. Selve betegnelserne »gennemslagsformer« og »fremtrædelsesmåde« har vi hentet fra Wirth,
men indholdsmæssigt er der betydelig forskel mellem hendes bestemmelser og vore. For det
første: Medens Wirth fejlagtigt først reflekterer monopollet på niveauet »gennemslagsformer«,
så omfatter det almene niveau også dannelsen af gennemsnitsprofitraten, hvorfor monopollet,
bestemt som: hindringer i profitratens udligning, også må reflekteres på dette niveau. Altså
medens det almene niveau afsluttes på kapitalens overflade, så er det ikke klart, hvor det afslut-
tes hos Wirth.

For det andet: Wirth knytter sin overgang fra andet til tredje niveau sammen med en ophævelse af
karaktermaskebestemmelserne, således at individerne på det tredje niveau bestemmes som »frie
subjekter« (p. 20). Heroverfor mener vi, at karaktermaskebestemmelserne ikke kan reserveres
til de to første (eller det første) af de tre undersøgelsesniveauer, idet individerne også konkret
fremstår i deres karaktermaskebestemmelser. Blot kan deres faktiske adfærd ikke reduceres til
den økonomisk givne karaktermaskeadfærd.

7. W. Schwarz: Das »Kapital im allgemeinen« und die »konkurrenz« im ökonomischen Werk von
Karl Marx. Zu Rosdolskys Fehlinterpretation der Gliederung des »Kapital«; i: Gesellschaft
nr. 1, 1974, pp. 222-247.

II

Läpple skriver indledningsvis, at hans undersøgelse skal forstås som et bidrag til analysen af forholdet mellem økonomi og politik i de højt udviklede kapitalistiske lande. Men da den for det borgerlige samfund basale bestemmelse af forholdet mellem økonomisk og politisk struktur, som ligger til grund for det faktiske forhold mellem disse, ikke er tilfredsstillende udarbejdet, vil Läpple i bogens første kapitel foretage en sådan bestemmelse. Läpples undersøgelse bliver således et led i de verserende bestræbelser på at udlede staten i det kapitalistiske samfund ud fra kritikken af den politiske økonomi.

Läpples statsudledning starter indholdsmæssigt ud fra byttet i den simple cirkulation, idet det først er her produktionens - gennem den samfundsmæssige arbejdsdeling - samfundsmæssige sammenhæng bliver sat. Men hans udledningsforsøg løber omgående ind i problemer. Og hvor usammenhængende og modsætningsfuld, Läpples statsudledningsforsøg er, kan anskueliggøres ud fra den centrale argumentation, pp. 30-31, der først skal citeres i sin helhed:

»Varebesiddernes frihed og lighed er altså et produkt af den udviklede bytteværdiprocess. For at disse varebesiddere imidlertid virkelig skal forholde sig til hinanden som frie og lige, er det ikke tilstrækkeligt, at der på den ene side findes en økonomisk struktur, der kræver og muliggør vareproduktion og vareudveksling, og på den anden side, at ideerne om frihed og lighed er tilstede i varebesiddernes hoveder; der kræves dertil også en real juridisk og politisk struktur, der svarer til den økonomiske, og som sætter varebesiddernes frihed og lighed som bindende kommunikationsformer; en politisk og juridisk struktur, der bevirker, at varebesidderne »Forholder sig til hinanden som personer, hvis vilje er knyttet til tingene (de udvekslede varer - D.L.), således at den ene kun med den andens vilje, altså at hver kun formedelst en for begge fælles viljesakt, kan tilegne sig den fremmede vare, idet han afhænder sin egen. De må gensidigt anerkende hinanden som *privatejere*.« (Kapitalen, 1. bind 1., p. 186).

Det er nemlig ikke således, at varebesidderne forudsætningsløst anerkender hinanden som privatejere. Omend de enkelte privatproducenter nødvendigvis må optræde som privatejere, er de ikke parate til, uden videre at anerkende privatejendommen som sådan. »Bourgeoisiet forholder sig til sit regimes institutioner som jøden til loven; han omgår den så ofte, det i hvert enkelt tilfælde er muligt, men han vil, at alle andre skal holde den.« (Die deutsche Ideologie, p. 162f)«.

At vi her har at gøre med direkte modstridende udsagn er oplagt:

1. Først er friheden og ligheden produkter af selve bytteprocessen. Således er staten netop *ikke* nødvendig for at sikre ækvivalentbyttet. Havde Läpple holdt fast ved dette, kunne han have sparet hele sit forsøg på at udlede staten fra vareanalysen.
2. I næste sætning får vi at vide, at »ideerne« om frihed og lighed også må være til stede i varebesiddernes bevidsthed.
3. Dernæst postuleres yderligere nødvendighed af en statslig-juridisk instans til sikring af frihed-lighedsforholdene, for at gøre disse til »bindende kommunikationsformer«.

4. Som belæg for statens »fremanalyserede« nødvendighed på dette sted fremdrages et Marx-citat. Läßple generes imidlertid ikke af, at citatet modsiger det, som tekststykket var hentet frem for at »bevise«, nemlig statens nødvendighed som sikrer af frihed-lighedsforholdene. Marx påpeger netop i citatet, at varebesiddernes »vilje er knyttet til tingene« - altså er friheds-lighedsforholdene produkt af udvekslingsprocessen.
5. Läßple finder det imidlertid påkrævet at argumentere yderligere for statens nødvendighed. Var frihed-lighedsforestillingerne til stede i varebesiddende hoveder, og sikrede staten frihed-lighed som bindende kommunikationsformer, så viser det sig nu på trods heraf, at privatejerne samtidigt alligevel *ikke* vil anerkende privatejendommen. Hvorfor nu ikke det? Nej, for man (og »man« er pludselig bourgeoisiet og ikke vore varebesiddere!) forholder sig til samfundets institutioner som jøden til loven: man søger at omgå loven konsekvent. Her bliver statens eksistens begrundet i nødvendigheden af at sikre privatejendommen imod overgreb, men dette sker som påpeget ikke ud fra »vareanalysen«.

Man vil lede forgæves efter en retfærdiggørelse af disse åbenbare modsigelser hos Läßple. På baggrund af ovenstående kan det heller ikke undre, at Läßple i sin foreløbige konklusion serverer *endnu en* ny »statsudledning« (som ganske vist tidligere er antydnet, men som slet ikke er blevet udviklet), der denne gang sker ud fra arbejdets særlige karakter i det »borgerlige« samfund:

»Den modsigelse, der i det borgerlige samfund er indeholdt i arbejdets særlige samfundsmæssige form, fremkalder altså den borgerlige stats formspecificitet.« (p. 32)

Efter »statsudledningen« fra den simple varecirkulation bevæger Läßples fremstilling sig frem til det punkt, hvor den simple varecirkulation underordnes den kapitalistiske produktionsproces, dvs. der hvor bestemmelserne fra den simple cirkulation, der syntes at hvile på udveksling af eget arbejde, slår om i loven for den kapitalistiske tilegnelse, en lov, der ifølge Läßple må sikres af statens magtmonopol. Med selvstændiggørelsen af produktion og cirkulation finder der - stadig ifølge Läßple - en fordobling af herredømmets form sted: dels udøves der et direkte økonomisk herredømme i produktionssfæren (gennem enkeltkapitalisterne), og dels formidler cirkulationssfæren bourgeoisiets klasseherredømme, som en politisk form. Nu er det altså lykkedes for Läßple at få anbragt staten som politisk form i den økonomisk bestemte cirkulations-sfære. Ved denne »overgang« til kapitalistisk tilegnelse bliver statens nødvendighed nu også begrundet i nødvendigheden af med magt at sikre kapitalistisk tilegnelse. - Hermed mener Läßple at det specifikke forhold mellem økonomi og politik i det borgerlige samfund skulle være bestemt i sin grundstruktur (pp. 34-40).

En yderligere vanskelighed ved Läßples analyse er hans grundige sammenblanding af og spring imellem forskellige konkretiseringsområder. Man kan blot henviser til fejltagelsen i denne henseende, hans allerede nævnte sætten de indledende bestemmelser fra den simple cirkulation sammen med de subjektive

bevidsthedsprocesser hos varebesidderne. Läßple lader ideerne om frihed og lighed være til stede »i varebesiddernes hoveder« (p.30), samtidig med at disse betragtes som uvillige til og konsekvent nægtende at anerkende hinanden som besiddere af privatejendomme. Herved når Läßple frem til nødvendigheden af en til den økonomiske struktur svarende juridisk-politisk struktur, som »sætter varebesiddernes frihed og lighed som bindende kommunikationsformer.« (p.30). At udledningen er svagt funderet synes Läßple selv klar over, og han søger at udbygge sin begrundelse ved at supplere med behov for en sikring af den gensidige anerkendelse af privatejendommen. - Betragtningen af bytteprocessen og dens forudsætninger sker inden for den simple varecirkulation, hvor det ifølge Läßple er således, at »Omind de enkelte privatproducenter nødvendigvis må optræde som privatejere, er de ikke parate til, uden videre at anerkende privatejendommen som sådan« (p.31). Som nærmere belæg for dette fremdrager Läßple som nævnt følgende citat:

»Bourgeoisiet forholder sig til sit regimes institutioner som jøden til loven; han omgår den så ofte, det i hvert enkelt tilfælde er muligt, men han vil, at alle andre skal holde den.« (citeres efter Läßple, p. 31).

Ikke nok med at argumentationen nu udvikles fra nogle opfattede subjektive forhold (funderet i et citat fra en anden sammenhæng), men pludselig har vi også fået introduceret bourgeoisiklassen, der i systemet af kritikken af den politiske økonomi først lader sig identificere og analysere efter udviklingen af kapitalbegrebet. Den simple varecirkulations bestemmelser er netop første skridt mod blotlæggelsen af det kapitalistiske samfunds klassekarakter. Springet i den logiske fremstilling blokerer for en stringent statsformsudledning som følger Läßples egne intentioner, idet han for at begrunde staten påberåber sig faktorer - bourgeoisiet, »borgerlige individer« (p.32) -, der ikke er bestemt på det behandlede sted i fremstillingen.

Projekt Klassenanalyse (PKA) går i en af de foreliggende kritiske kommenteringer af Läßples bog nærmere ind på Läßples opfattelse af, hvad der skal forstås ved varernes lighedssætning i bytteprocessen.⁸ PKA har ret i, at Läßple ikke ser varernes formbestemmelse i bytte-processen som et specifikt samfundsmæssigt forhold, men lader selve bytteakten konstituere et sådant: »Ved at sætte produkter lige i byttet får vi deres værdi, som blot en substans af forskelløst menneskeligt arbejde, de træder frem i byttet som bytteværdi.« (Läßple, p. 28). Men forudsætningen for at en sætten arbejdsprodukter lig hinanden i bytteprocessen overhovedet er mulig netop den, at disse har en fælles sammenligningsdimension, og denne findes i varernes værdiegenskab, kvaliteten at være resultat af abstrakt menneskeligt arbejde. I den konkrete bytteakt får den samfundsmæssige vurdering af det i varen nedlagte arbejde sit kvantitative udtryk i varens bytteværdi, men denne vurdering eller sammenligningsproces kan netop kun gennemføres, fordi de foreliggende pro-

8. Se PKA: Oberfläche und Staat, op. citat, pp. 167-195.

duktion repræsenterer en værdiskabelse, et samfundsmæssigt forhold. - Men PKA går videre og hævder, at udvekslingsprocessen kun kan etableres, når varebesidderne i deres karaktermaskeegenskab over for hinanden udtrykker de økonomiske forholds grundvilkår: de må gensidigt anerkende hinanden som privatbesiddere, og bytteakten bekræfter blot, at denne forudsætning, dette »viljesforhold«, som udtryk for den økonomiske struktur, er tilstede. Läßple lader imidlertid byttehandlingen - hos ham lig værdisætningen - konstituere den kapitalistiske økonomi, og den gensidige anerkendelse fra vareejernes side interpreteres som hovedforudsætningen for byttet. Läßple griber her til at forudsætte ligheds- og frihedsideerne værende til stede i varebesiddernes bevidsthed, men samtidig tolke disse som nægtende at anerkende privatejendommen. Läßple sætter ikke frihed og lighed i sammenhæng med den reale basis, den økonomiske struktur, men henfører dem til »de borgerlige individers« feticherede bevidsthed.

Bytteprocessen kan ikke bestemmes ud fra individernes subjektive orientering; de økonomiske forhold må netop i personernes ageren på markedet få deres nødvendige refleks, idet varebesidderne som mere eller mindre atomare agenter på markedet tvinges til samfundsmæssigt set at forholde sig lige overfor hinanden. Läßple henlægger imidlertid her ligheds- og frihedssikringens varetægelse til den statslige juridisk-politiske instans. Kun gennem eksistensen af en (statslig) institution med suveræn magtudøvelsesrettighed kan ækvivalentbyttet sikres, idet det gøres lovfæstet i den »offentlige« magts retssystem, som »sætter frihed og lighed som bindende kommunikationsform«. Sammenflettet med denne bestemmelse af staten var Läßples bestemmelse af statens eksistens som garant for privatejendommen, men denne eksistens afledes ikke af de økonomiske forhold, som det var intenderet i begyndelsen af bogen, nemlig forsøget på at »udvikle en grundstruktur for den almene bestemmelse af staten ud fra det borgerlige samfunds økonomiske struktur.«(p.8) I denne henseende kan man sige med PKA: »Staten bliver ... fra et afledet moment af den samfundsmæssige sammenhæng til konstituens for denne sammenhæng.«. (PKA, p. 186). Hvad der skulle afledes, bliver til forudsætning for selvsamme afledningsgrundlag.

I. h. t. Läßples egen metodeforståelse kan genstand og metode ikke uden videre betragtes isoleret, dvs. metode kan ikke anskues som et invariant, generelt anvendbart redskab, men en henvisning til metoden må være genstandsspecifik. Ikke desto mindre begrundet Läßple netop sin »videnskabelighed« i metodisk henseende ved at postulere en overensstemmelse mellem hans og Marx's fremgangsmåde; herved udraderer han jo objektet for sin analyse: staten som en udenfor kapitalens kredsløb stående institution, en institution, der er fixpunkt for politiske forhold. (Man kan også gøre opmærksom på, at Läßple tilsyneladende arbejder med en lighedssætning mellem stat og politik). Staten beror i.h.t. Läßple på økonomien, og delingen mellem økonomi og politik skulle derfor være at forklare ud fra kapitalens begreb. Udgangspunktet for Läßples analyse af staten, der noget forvirrende

skiftevis sættes til at skulle være »arbejdets dobbeltkarakter«, »det borgerlige samfunds basis«, »individernes materielle liv« etc., og som viste sig at være vareanalysen, bliver også indeholdt i statens karakteristik. - Resultatet af analysen synes at ligge færdig for ham, inden argumentationen udvikles, og argumenterne hentes fra forskellige steder i Marx'. produktion - oftest i form af analogislutninger eller »metodiske præciseringer«. »Afledningen« afslører, at Läßple ikke kan identificere noget objekt for den videnskabelige analyse, men må nøjes med at lade klassiker-citater saltet op med egne kommenteringer give staten et indhold, der synes at være af overvejende økonomisk karakter.

På baggrund heraf er det ikke overraskende, at Läßple ikke kan løse de problemer, han derefter tager op m.h.t. selvstændiggørelsen af produktions- og cirkulationsprocesserne og den dertil modsvarende fordobling af herredømmets udøvelse: Läßple kan simpelthen ikke reflektere formidlingen herimellem, hvilket er forståeligt, når man betænker, at han ikke kunne udsondre nogen ikke-økonomisk sfære, men placerede staten i cirkulationsssfæren. (Läßple bruger også upræcist cirkulation og cirkulationsssfære synonymt).

Sammenfattende om udledningsforsøget kan siges, at staten både gives et tilsyneladende økonomisk indhold (»placeringen« af staten i cirkulationsssfæren) og bliver til eksistensgrundlag for de økonomiske forhold i stedet for som intenderet af blive afledt af disse. Samtidig springer Läßple uden videre mellem forskellige konkretiseringsetaper uden at betragte den nærmere gang i og forskningslogiske implikationer af en sådan fremgangsmåde, der intenderer at være i overensstemmelse med marxske teoretisk-metodiske principper.

Endelig kan der være grund til at anholde den udbredte praksis, som man finder både hos Läßple og visse andre statsudledningsforsøg, nemlig fremdragelsen af det ene marxske tekststykke efter det andet som belæg for sine udsagns rigtighed. Det er udtryk for en angribelig dogmatisme, såfremt man altid vil anholde udsagns rigtighed med henvisning til, at Marx på et eller andet sted i sin produktion sagde noget andet (eller sagde noget, der kunne tolkes i en anden retning - hvilket ikke turde være forbundet med de store åndelige anstrengelser); en sådan »bevisførelse« er kun lig formuleringsforskelle og intet andet. Det vil derfor være fremmede for den videre statsdiskussion, hvis vi kommer bort fra, at man blot ved at påpege, at Marx skrev noget andet, kan afkvalificere det ene eller det andet bidrag.⁹

9. For en nærmere kritik af »citattyteriet« se Theoretisches Organ der Roten Zellen/AK München: Resultate der Arbeitskonferenz, 1. Jg., Nr. 1, September 1974 (pp. 120-170: »Warum scheitern Marxisten an der Erklärung des bürgerlichen Staates?«).

III

Läpple kan altså ikke, som det var hans intention, *udlede* staten - som den instans, der skal sikre frihed og lighed mellem privatejerne i bytterelationen - af den økonomiske sammenhæng, men han må derimod gøre statens eksistens til forudsætning for denne.¹⁰

Det er rigtigt, som Projekt Klassenanalyse påpeger, at frihed og lighed i byttet ikke sikres af staten,¹¹ samt at ligheden sættes gennem byttet ved den af Projekt Klassenanalyse betegnede »Ins-Mass-Setzen« af de forskellige kvanta samfundsmæssigt arbejde (PKA p. 184). Men selve *forudsætningen* for byttet, de udvekslendes gensidige anerkendelse som privatejere, sikres ikke i eller af byttet, idet denne anerkendelse jo netop udgør konstituens for dette. Derfor kan bestemmelserne for sikringen af privatejendommen heller ikke *udledes* af de økonomiske relationer, men er en nødvendig historisk forudsætning for bytteforholdets gennemslag og eksistens som dominerende samfundsrelation.

Vi vil her argumentere for, at statsbestemmelsen må ske ud fra nødvendigheden af en bytteforholdet ekstern instans til sikring af privatejendommen, og at denne bestemmelse ikke er i strid med de antydninger til statsformsbestemmelse, som Marx har givet i kritikken af den politiske økonomi. Ganske vist analogiserer Marx i Grundrisse (p.83) afledningen af pengeformen med statsformens bestemmelse, men den antydning giver ingen holdbar begrundelse for at antage, at den reale fordobling af varen i vare og penge kan duplikeres i en tilsvarende fordobling af samfundet i samfund og stat.

Vi vil altså ikke forsøge, at *udlede* statsformen begrebslogisk, idet vi mener, at staten - som instansen, der skal sikre privatejendommen -

10. PKA bebrejder Läpple, at han ikke kan aflede staten af de samfundsmæssige sammenhænge, men må gøre den til konstituens for disse. (Oberfläche und Staat, op. cit., p. 186) Vi er enige med PKA i, at Läpple punktuelt bestemmer staten som forudsætning (f.x. på p. 32), men vi er uenige med PKA, idet vi netop mener, at dette er den korrekte måde at bestemme staten på.
11. En sådan forestilling om at staten skulle kunne sikre frihed og lighed ved varebyttet er urimelig. For hvis staten skulle garantere ligheden i byttet skulle den sikre, at lige store mængder abstrakt samfundsmæssigt arbejde blev udvekslet, og dette ville forudsætte en direkte statslig overvågning af produktionsprocesserne. I så fald ville der ikke være tale om uafhængige privatproduktioner, arbejdet ville være umiddelbart samfundsmæssigt, og markedets »Ins-Mass-Setzen« af de forskellige mængder forbrugt arbejde ville være ophørt. Da friheden i forbindelse med det simple varebytte består i at kunne vælge imellem forskellige brugsværdier, må den (friheden) forudsætte et eller andet præferencehierarki, der ikke kan bestemmes hos varebytterne som karaktermasker, men som subjekter, hvor de også er udstyret med viljer og bevidsthed, der gennembryster de kapitallogiske bestemmelser. Derfor angår frihedens forhold ikke direkte byttets økonomiske forbestemmelser. Af dette skulle det også fremgå, at Lämples ureflekterede sammenstilling af frihed og lighed er metodisk utiladelig, idet friheden bestemmes på brugsværdisiden, medens ligheden bestemmes på værdisiden.

skal *bestemmes* som en nødvendig forudsætning for kapitalistisk vareproduktion.¹²

I andet kapitel af »Kapitalens« 1. bind skriver Marx:

Varerne kan ikke selv på til markedet og ikke udveksle sig selv. Vi må altså se os om efter deres ejermænd, varebesidderne. Varerne er ting og derfor modstandsløse overfor mennesket. Er de ikke villige kan han bruge magt, med andre ord tage dem. For at sætte disse ting i forhold til hinanden som varer, skal varebesidderne forholde sig til hinanden som personer hvis vilje har til huse i de pågældende ting, således kun den ene med den andens samtykke, begge altså kun ved en fælles viljesakt, tilegner sig den andens vare samtidig med at afhænde sin egen. *De må derfor gensidigt anerkende hinanden som privatejere.* (1. bog 1., p. 186, vor understregning).

Forudsætningen for at byttet overhovedet kan finde sted i samfundsmæssig målestok er altså en gensidig anerkendelse af alle andres privatejendom. Staten formbestemmes ud fra den simple cirkulation som en udenfor byttet stående instans, der gennem et retssystem og den dertil knyttede tvangssikring garanterer forudsætningen for bytteprocessen: den gensidige anerkendelse af privatejendommen, hvis formaliserede udtryk er privatejendomsretten. I denne sammenhæng bliver analogien mellem bestemmelsen af penge og stat forsvarlig, idet analogt med varens fordobling i vare og penge kløves samfundet i to forskellige »systemer« af sociale relationer: samfund og stat.

Statsformen er altså først bestemt ud fra den simple cirkulation, men bestemmelsen udvikles ved fremstillingens overgang til kapitalforholdet, hvor vareformen også omfatter arbejderens arbejdskraft. Heraf følger for arbejderen en dobbelt adskillelse: 1) adskillelsen fra produktionsmidler, hvilket gør ham til ikke-ejer, 2) adskillelsen af hans arbejdsevne fra hans person - arbejdsevnen må i form af varen arbejdskraft stå fremmed overfor dens bærer, arbejderen, og kun have brugsværdi for ham for så vidt, den har bytteværdi, dvs. brugsværdi

12. Vel vidende at begreberne: udledning, afledning og bestemmelser almindeligvis bruges i flæng, ønsker vi dog at opretholde en begrebslig distinktion mellem udledning (afledning) og bestemmelse. Statsudledningstankgangen må forstås som et forsøg på at fastlægge staten som et immanent resultat af den kapitalistiske produktionsmådes indre lovmæssigheder. Statsbestemmelse reserverer vi derimod til fastlæggelse af staten som en nødvendig (historisk) forudsætning for den kapitalistiske produktionsmåde.

Den begrebslige forskel i fastlæggelse af »kapitalistisk samfund« og »kapitalistisk stat« har Marx antydnet i sin kritik af Gotha-programmet: »Det »nuværende samfund« er det kapitalistiske samfund, som eksisterer i alle kulturlande, mere eller mindre frit for middelalderlig tilsætning, mere eller mindre modificeret ved hvert lands særlige historiske udvikling, mere eller mindre udviklet. Den »nuværende stat« veksler derimod med landegrænserne. Den er en anden i det preussisk-tyske rige end i Sveits, en anden i England end i De forenede stater. Den »nuværende stat« er altså en fiktion.« Hvor udviklingen af kapitalbegrebet sker gennem en væsenslogik, kan staten begrebsligt ikke fastlægges tilsvarende, omend staten, som Marx skriver, »står på det borgerlige samfunds grund, og derfor kan siges at have visse væsentlige karaktertræk til fælles.« (Marx: Randbemærkninger til det tyske arbejderpartis program, (pp. 11-42) i K. Marx og F. Engels: Udvalgte Skrifter, bind II, Tiden, København 1952, p. 25).

for andre. Først i og med at arbejdskraften er bragt på vareform, er det muligt for arbejderen at etablere en ejensomsrelation til (en del af) sig selv. Hermed er han »privatejer«. I relationen mellem arbejder og kapitalist må arbejderens privatejendom af arbejdskraften forudsættes inden fremstillingen af udviklede kapitalistiske forhold, for hvis arbejderen ikke selv udenfor og ved kontraktforholdets indgåelse »ejer« sin arbejdskraft, men er underkastet en enkeltkapitalists råderet, så opløses kapitalforholdet. Kapitalistklassens privatejendom til produktionsmidlerne må ligeledes forudsættes. Marx bestemmer kapital dels som »kapital som ejendom« og dels som »kapital som funktion« (Kapitalen, 3. bind 2., p. 429 og 3. bind 3., pp. 801-802). I fremstillingen behandler Marx »kapital som funktion« (valoriseringsegenskaben), idet bestemmelsen af »kapital som ejendom« (privatejendom) er forudsat. Forudsætningen om at arbejderen ejendomsomt er skilt fra produktionsmidlerne inkluderer også adskillelsen fra produktionsmidlet jord (de ikke-reproducerbare produktionsmidler). Derfor må privatejendommen til disse, som kun er bestemt som »kapital som ejendom«, være forudsat.

Staten er på dette niveau i fremstillingen bestemt som et system af sociale relationer, der står udenfor kapitalforholdet, og som kan tildeles organiseringen af funktioner, der sikrer dette forholds nødvendige forudsætninger. Et system af sociale forhold, der sætter individerne lige i relation til deres bestemmelse som privatejere. Dette er det materielle grundlag for forestillingerne om staten som en over klasserne hævet neutral instans.

Statens bestemmelse som en uden for kapitalforholdet eksisterende instans muliggør, at staten *kan* intervenere i kapitalforholdet, og historisk har den da også været i stand til at påtage sig at gribe ind i forholdet mellem klasserne. Men da disse forhold ikke på grundlag af kapitalforholdet konstituerer sig som immanent nødvendige men kun som mulige funktioner, kan de ikke bestemmes på dette almene niveau, men bestemmelsen må foretages på et mere konkret niveau.¹³

13. Vi må således afvise den udbredte tendens til at forsøge at lave en almen statsbestemmelse, som i sit »væsen« allerede i kimform indeholder alle statens funktioner. Sådanne bestræbelser hviler på en misforstået analogislutning mellem stats- og kapitalbegrebet. Man bestræber sig altså på at anvende samme metodiske fremgangsmåde ved fastlæggelsen af de to objekter. (Se også: Blanke/Jürgens/Kastendiek, op. cit., pp. 60-69, og pp. 83-89) Denne kritik rammer både Läßle og Flatow/Husiken. Läßle når han vil bestemme staten ud fra modsætningen mellem særlige og almene interesser, hvor staten fastlægges som varertager af »almen-interessen«; og Flatow/Husiken, hvor statens faktiske funktioner blot er fremtrædelser for den borgerlige stats »væsen«, varetagelsen af de »almene interesser«. (Flatow/Huisken, i Kurasje nr. 10, pp. 38-39).

Denne afvisning af en »væsenafledning« af den borgerlige stat indeholder selvfølgelig også en afvisning af ethvert forsøg på at fastlægge staten som »ideel totalkapitalist« (som Läßle gør på p. 41). Opfattelsen af staten som sådan bygger på en sammenblanding af kapitalens og statens begreber. Denne sammenblanding implicerer, at staten bestemmes med et økonomisk indhold, hvorfor en refleksion af forholdet mellem økonomi og politik på forhånd er udelukket. Denne økonomiske fastlæggelse af staten må også medføre en

Når pengene i bestemte funktioner erstattes af pengetegn, er det nødvendigt med en instans uden for byttet, der garanterer disses tvangskurs (Kapitalen, 1. bind 1., pp.235-37). Men derfor kan vi alligevel ikke opfatte statens sikring af tvangskursen som en immanent nødvendig bestemmelse, for som pengetegn svarer de ikke længere til pengenes begreb (1. bind 1., p. 251), hvorfor substitutionen af penge med pengetegn ikke er en immanent nødvendighed, men blot sker af funktionelle grunde, hvor eksistensen af adækvate forhold muliggør det. Ligeledes kan vi i denne almene bestemmelse af staten heller ikke inddrage statens specificering som »nationalstat« (altså eksistensen af flere nationale kapitaler) og de deraf følgende nødvendige og mulige funktioner, for når vi indtager flere nationale kapitaler, har vi bevæget os ud over de bestemmelser, der kan foretages under behandlingen af de almene kapitalbestemmelser, hvor det forudsættes, at »forholdene svarer til deres begreb«, og de statsfunktioner, der kan bestemmes derefter er således ikke længere immanent udspringende af kapitalbegrebet.

I forbindelsen med fremstillingen i »Kapitalen« vil der kunne nævnes forhold, f.eks. kreditvæsen, hvor statens sikring af privatejendommen er påkrævet, men denne gennemgang vil ikke blive foretaget her, da disse funktioner ikke er konstituerende for statsformsbestemmelsen, men blot angiver konkrete områder, hvor staten må fungere som sikrer af privatejendommen. Denne gennemgang hører ind under en systematisk oparbejdelse af statens mulige funktioner.

Et afgørende problem, som tilsyneladende ikke har været taget op her, er: hvorfor er det nødvendigt med en instans udenfor kapitalforholdet til sikring af privatejendommen? Hvorfor er denne ikke ukrænkelig? Svaret på dette spørgsmål kan ikke udledes af de almene kategorier. Sålænge man i fremstillingen forudsætter, at agenterne optræder som karaktermasker, kan de kun handle i overensstemmelse med bestemmelserne givet af kapitalforholdet, med andre ord implicerer karaktermaskebestemmelsen kapitalforholdets forudsætninger. Agenterne i deres karaktermaskebestemmelse kan således ikke være i besiddelse af intentioner, der ikke er totalt subsumeret rene kapitalbestemmelser. De økonomiske forhold og individernes adfærd betragtes derfor som kongruente størrelser, hvilket implicerer, at karaktermaskebærerne ikke kan udstyres med en bevidsthed om, at privatejendommen ikke er det naturgivne grundlag for ethvert samfundsmæssigt samkvem. Kun som reale subjekter, hvor agenternes handlinger og bevidsthed gennembyder karaktermaskebestemmelserne, er det muligt for dem at anfægte kapitalforholdets forudsætninger, og det er som sådanne, at individerne danner de reale forudsætninger for den historiske form for klas-

negligering af klassekampens betydning for statens faktiske aktiviteter. For en sådan opfattelse kan klassekampen overfor statens enkelte aktiviteter kun fremtvinge svingninger omkring kapitalens almene (fælles) interesser, for staten er jo på forhånd defineret som varetager af disse interesser. Denne slags statsfastlæggelser nærmer sig således i betænkelig grad det tautologiske.

seherredømme og udbytning, der reflekteres i kapitalforholdet. Men det gør de ikke godvilligt: »Det tager århundreder, inden den »frie« arbejder, som følge af en udviklet kapitalistisk produktionsmåde, frivilligt går med til, dvs. samfundsmæssigt er tvunget til, at sælge hele sin aktive levetid, ja selve sin arbejdsevne for prisen af sine sædvanlige livsforbrødsnødheder, sin førstefødselsret for en ret linser.« (Kapitalen, 1. bind 2., p. 416 med rettelse). Under udviklet kapitalistisk produktionsmåde gives heller ingen permanent garanti for arbejderens anerkendelse af kapitalismens forudsætninger.

Når vi i nødvendighedsbestemmelsen af staten kun kan bestemme den som: sikrer af privatejendommen i en ud af den samfundsmæssige produktionsform given form, så ville en direkte overgang fra denne bestemmelse til en konkret historisk undersøgelse medføre, at vi var henvist til udelukkende at opsamle de øvrige bestemmelser fra empirien. Vi er derfor uenige med M. Wirth, når hun skriver,¹⁴ at de opgaver som staten gennemfører ud over de af hende udladte funktioner (sikring af reproduktionen gennem medierne ret og penge), kun kan bestemmes konkret historisk (Wirth, p. 37). Inden den konkrete historiske undersøgelse må der nødvendigvis foretages mere generelle undersøgelser på niveauet, hvor staten også er bestemt i relation til en nationalkapital - af f.eks. statens forhold til de almene produktionsbetingelser - der fastlægger mere generelle bestemmelser end de realhistoriske; Marx's vejeksempel i Grundrisse viser således hen til et eksempel på sådanne undersøgelser.

14. Wirth, der ligesom os ikke søger at aflede staten af kapitalforholdet, men også mener, at den må forudsættes (p. 31), når frem til, at den må forudsættes som sikrer af reproduktionen, henholdsvis klasserne og produktionsmidlerne (p. 33). Denne bestemmelse synes dog at være for uklar, idet den svarer overens med vor, såfremt den blot udtrykker, at klasserne skal reproducere i betydningen: opretholdelse af produktionsforholdene, men hvis der med udtrykket »sikring af reproduktionen« også angives noget om, hvilken tilstand klasserne af privatejere skal forefindes i, så tilstræbes der bestemmelser, der er umulige på dette almene niveau, og som derfor kun kan bestemmes på et mere konkret. Derfor vil vi fastholde den præcise bestemmelse »sikrer af privatejendommen« fremfor »sikrer af reproduktionsprocessen«.

Proletarische Front. Gruppe Westdeutscher Kommunisten: Imperialismen i dag. 304 sider. 45 kroner. PF-GWK forsøger at vise, hvordan den nuværende overakkumulationskrise i de imperialistiske centre markerer afslutningen på 3. fase i arbejdets reelle subsumtion (dvs. underordningens form) under kapitalen. Men krisen i forholdet mellem centre og periferi er derimod karakteriseret ved afslutningen på en imperialistisk fase, hvor det såkaldte »ulige bytte« har været dominerende princip, og hvor det eneste imperialistiske svar i dag er oprettelsen af en række relativt selvstændige, nye akkumulationscentre.

Forlaget MODTRYK

Anholtsgade 4, 8000 Århus C.

Postgiro 52 164 78 . Telefon (06) 12 79 12

Om den borgerlige stats væsen

En kritik af von Flatow/Huisken

Ralf Pittelkow

I KURASJE nr. 9 og 10 bragte vi en oversættelse af Flatow/Huisken: *Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates (Den borgerlige stats afledningsproblem)*.

Denne artikel er en kritik af Flatow/Huiskens forsøg på afledning af den borgerlige stat. Dens konklusion er for det første, at afledningsforsøget hviler på et fundamentalt forkert grundlag, der ved at knytte statens eksistens som særlig form overhovedet til at skinnet af statens klasseneutralitet gør det umuligt at begribe den borgerlige stats reelle eksistens som særskilt form ved siden af kapitalsammenhængen. Og for det andet, at forsøget på at aflede statens klasseneutralitet reelt betyder kanalisering af en historieanalytisk problematik ind i en pseudo-systematik. I forlængelse af kritikken forsøges nogle afklarende bemærkninger omkring forholdet mellem den borgerlige stats almene form, dens funktioner, dens interventionsmåder, dens politiske form og formen for dens sønderbrydning.

Indledning

Min kritik beskæftiger sig, ligesom det, den kritiserer, med den borgerlige stat i almenhed. Dens formål er at bidrage til diskussionen af udgangspunktet for ana-

lyser af den borgerlige stats forskellige historiske eksistensformer og funktionsmåder, frem for alt selvfølgelig de aktuelle former, som klassekampen udspringer i eller i forhold til. Bag dette ligger ikke nogen forestilling om, at de konkrete historiske analyser må vente til statens almene bestemmelse er ført igennem - tværtimod. Anledningen til det følgende er et forsøg på almen bestemmelse af den borgerlige stat, som i stedet for at støtte den historiske analyse gennem afklaring af dens forudsætninger på afgørende punkter tjener til at blokere den analyse. Det er på den baggrund kritikken skal ses.

Det, at der primært er tale om en kritik af en bestemt artikel (der altså på dansk har fået den misforståelige titel »Den borgerlige stats afledningsproblem«), betyder at begreber og sammenhænge, der i artiklen forudsættes bekendte, også forudsættes bekendte i min kritik. Derudover går jeg selvfølgelig ud fra, at det, der står i artiklen, er bekendt - jeg refererer altså kun til husbehov. Endelig et terminologisk problem: jeg har haft besvær med at finde den rette oversættelse af de tyske ord »Besonderes«, »Besonderheit«, »Besonderung«. I Kurasjesprog er det blevet oversat til »specificering«, men det forekommer mig at den oversættelse giver anledning til misvisende forestillinger. Når der tales om »die Besonderung des Staates« betyder det ikke »statens specificering« forstået som etableringen af eller bestemmelsen af en bestemt udgave af staten (og det er vel i reglen sådan, man forstår ordet specificering). Det betyder derimod konstitueringen af staten som en bestemt særskilt instans ved siden af kapitalsammenhængen, en konstituering, hvis grundlag er den samfundsmæssige totalitet, der har kapitalen som totaliserende subjekt (dvs. at kapitalen er den form, som den samfundsmæssige sammenhæng er etableret i, og hvis selvstændige lovmæssigheder regulerer det samfundsmæssige samkvem). Der ligger altså i »Besonderung« for det første det, at staten selvstændiggøres og for det andet det, at den selvstændiggøres som et bestemt moment i en samfundsmæssig totalitet. Det har jeg forsøgt at indfange med det bebrækkelige ord »særskillelse« (og tilsvarende »særskilthed« og »staten som en særskilt instans«). Hvilket så vist er at betragte som en foreløbig løsning.

Afledningen af staten som særskilt form

Spørgsmålet er så, hvad der nærmere gemmer sig bag terminologien: hvad vil det sige, at den borgerlige stat er karakteriseret ved at være en særskilt instans eller form? Under den feudale produktionsmåde eksisterer den samfundsmæssige rigdom ikke i en fra produkternes naturalform forskellig form med selvstændige lovmæssigheder (altså ikke som værdiabstraktion, selvstændiggjort i pengeformen, med værdiloven som den grundlæggende lovmæssighed i den samfundsmæssige dynamik). Det vil med andre ord sige, at der ikke eksisterer selvstændige objektive økonomiske lovmæssigheder. Personlige magtrelationer og økonomiske sammenhænge eksisterer ikke selvstændiggjort over for hinanden, men i umiddelbar sammenfletning. Reglerne for samfundsmæssig

adfærd og de principper efter hvilke merarbejde tilegnes kan ikke holdes ude fra hinanden (der er altså ikke tale om på den ene side regler, der fastsættes af en bestemt politiskjuridisk instans, på den anden side objektive, i sig selv fungerende lovmæssigheder, der bestemmer formen for og regulerer merarbejdets tilegnelse), de udgår fra samme samfundsmæssige instans. Samfundet har karakter af et hierarki af personlige magtrelationer. Vel er der i reglen en kongemagt og vel kan denne kongemagt undertiden stå temmelig stærkt i forhold til de undergivne vasaller (feudal centralisering), men den afgørende pointe er, at kongen blot er den øverste i det samfundsmæssige hierarki. Kongemagten er *ikke* nogen særskilt politisk instans ved siden af en samfundsmæssig sammenhæng, der reguleres af sine egne iboende objektive lovmæssigheder. Relationen mellem kongen og hans umiddelbare vasaller er af principielt samme samfundsmæssige karakter som herre-undersåt (træl) relationerne længere nede i hierarkiet, dvs. personligt magtforhold i hvilket tilegnelsen af merarbejde er indlejret.

Anderledes under kapitalismen. Her er den samfundsmæssige sammenhæng (og det vil sige sammenhæng i en mere gennemgribende forstand end den feudale, lokalbundne) reguleret af objektive, selvstændigt økonomiske love, de grundlæggende magtrelationer er ikke umiddelbare, men formidlet af den processerende værdi. Heroverfor står så staten som en særskilt politisk instans, hvis grundlag er merværdiproduktionen, men som ikke selv er merværdiproducerende (eller kun er det undtagelsesvist, ikke har det som sin egentlige bestemmelse). Flere bidrag til statsdiskussionen (således Projekt Klassenanalyse og Elmar Altwater, som begge kritiseres af von Flatow/Huisken (herefter F/H) har indskrænket sig til for det første at beskrive denne statens særskilte eksistens, og for det andet at pege på denne særskilte instans grundlæggende funktioner i forhold til dens samfundsmæssige grundlag. F/H, derimod, vil ikke stille sig tilfreds med denne påpegning af vigtige statsfunktioner. De forsøger at lokalisere den almene begrundelsessammenhæng for statens særskillelse. Dvs. at de forsøger at fastlægge, det niveau i kapitalanalysen, hvorudfra muligheden og nødvendigheden af statens særskillelse kan bestemmes. Det er denne bestemmelse af den samfundsmæssige mulighed og nødvendighed, de betegner med udtrykket »afledning af den borgerlige stat«.

For F/H sættes muligheden og nødvendigheden af statens særskillelse af det skin, der klæber ved kapitalens fremtrædelsesformer. Det er et *realt* skin, i og med at det klæber ved, reproducerer, objektive fremtrædelsesformer, men det er immervæk et *skin*, i og med at den blotte reproduktion af de fordrejede fremtrædelsesformer er ensbetydende med tilsløring af deres reelle samfundsmæssige formidling og dermed deres reelle samfundsmæssige karakter. F/Hs afledning tager m.a.o. udgangspunkt i kapitalens overflade.

I overfladens skinverden (altså det skin, der klæber ved overfladen) eksisterer klasserne ikke. De er erstattet af ligestillede revenukildeindehavere. I skinnet er revenukilderne ikke blot indtægtskilder, krystalliseringspunkter for *fordelingen* af den samfundsmæssige rigdom, men ligestillede faktorer i *skabelsen* af

den samfundsmæssige rigdom. Kapitalforholdets reelle karakter, udbytningens og dermed klassemodsætningens eksistens tilsløres hermed (jvf. F/Hs udmærkede fremstilling af det forhold). Altså: den samfundsmæssige sammenhæng, der ifølge F/H sætter muligheden og nødvendigheden af statens særskillelse, er karakteriseret som *realt skin*: statens særskillelse er kun en nødvendighed under reventilindehavernes synsvinkel, idet den almeninteresse, den skal varetage, er reventilindehavernes almeninteresse, *hvis eksistens er uadskilleligt forbundet med tilsløringen af den klassemodsætning, der er indeholdt i kapitalens begreb*. Statens særskillelse er således *uadskilleligt forbundet* med det reelle skin: tilsløringen af klassemodsætningens eksistens. I det øjeblik denne tilsløring forsvinder (idet overfladen gennemskues, ses i sin rette sammenhæng), forsvinder også det samfundsmæssige grundlag for statens særskillelse, og dermed forsvinder denne særskillelse selv! Hvad bliver der tilbage? F/H skriver:

»Altså netop i den borgerlige stats *åbne* reaktion som klassestat *forsvinder* de momenter, som adskiller staten i kapitalismen fra staten i alle tidligere produktionsmåder; staten får *åbent* den betydning, som den havde både i antikken og under feudalismen. Således kan det ikke undre, at statens afsondring fra samfundet, samfundets fordobling i samfund og en særlig statslighedssfære, selv under borgerlige produktionsbetingelser ikke mere fremtræder, når staten må føre den til klassekamp tilspidsede kamp. Antikkens og feudalismens umiddelbart tilstedeværende identitet mellem økonomisk og politisk magt fremtræder nu også her. Det særlige ved den *borgerlige* stat - dens afsondring fra samfundet og dens funktion: forvaltning af de almene interesser på en måde, som betragter alle individer som lige - bliver gennemskueligt som fordrejet skin. Altså: kun hvor lønarbejderklassen begynder at erkende den faktiske sammenhæng mellem de tre reventilformer, opdager sig selv som kilde bag den borgerlige rigdoms fordrejede fremtrædelsesformer, kun her formår lønarbejderklassen at afsløre den *borgerlige* stats *væsen* som *det falske skin* ved ethvert klassesamfunds stat.« (Kurasje, nr. 10, side 28. Jeg har foretaget enkelte ændringer i oversættelsen. Fremhævelserne af ordene »åbne« og »åbent« er mine, resten er tekstens egne).

Det er nogenlunde rene ord for pengene: den borgerlige stats væsen (dvs. dens specifikt borgerlige karakteristika) er simpelt hen falsk skin. Når dette skin forsvinder, er det, der bliver tilbage, »ethvert klassesamfunds stat«. Det er en følgerigtig konklusion (og ikke et øjeblik vanvid), når udgangspunktet er den uadskillelige forbindelse mellem statens »afsondring fra samfundet« og »dens funktion: forvaltning af de almene interesser på en måde, som betragter alle individer som lige«. Ikke desto mindre er det en absurd konklusion - så absurd, at en del mennesker tilsyneladende har læst hen over den (at dømme efter diverse diskussioner, jeg har deltaget i). Jeg angav ovenfor i hvilken forstand, man kan bestemme den borgerlige stat som en særskilt instans i modsætning til f.eks. den feudale stat (eller »stat« om man vil). Denne *reelle* særskilthed, hvis grundlag er den samfundsmæssige rigdoms *reelle form og reelle dynamik* (hvordan skal jeg forsøge at vise om lidt), eksisterer *uanset* tilsløring eller ikke tilsløring af klassemodsætningerne - dette forhold bortekspederes i F/Hs afledningsforsøg.

Nu kunne man indvende, at når F/H taler om statens afsondring (Abgehobenheit) fra det borgerlige samfund, om fordoblingen i samfund og stat, om statens særskillelse (Besonderung), så mener de faktisk noget andet end det, jeg taler om under disse betegnelser. Det er klart! I realiteten taler de om noget andet. Men sagen er den, at deres erklærede hensigt er den at forsøge at aflede den borgerlige stat som en særskilt form. Det bliver grundigt forkludret. Deres virkelige ærinde er at bestemme det reale skin, der ikke er *identisk med* men *forbundet med* denne særskilte form. De bestemmer ikke den borgerlige stat som sådan, men dens *legitimationsgrundlag* (dvs. de bestemmer det samfundsmæssige grundlag for skinnet af, at staten varetager ligestillede reneukildeindehaveres almeninteresser). Det skal ikke forstås på den måde, at det er legitimation forstået som en rent spirituel affære, som er på tale hos F/H. Det er ikke kun bestemte ideer, hvis grundlag alment bestemmes i deres afledningsforsøg. Det er også rammerne for en reformistisk praksis integreret i den borgerlige stat, der bestemmes (hvilket igen er noget andet end en analyse af reformismens samfundsmæssige baggrund og karakter - den analyse kan kun foretages historisk gennem inddragelse af totaliteten af økonomiske, politiske og ideologiske momenter. Men - endnu engang: disse rammer for en bestemt praksis er forbundet med, ikke identiske med den borgerlige stat som særskilt form. Denne form forsvinder ikke med afsløringen af den reformistiske integration. Derimod forholder det sig omvendt sådan - hvad F/H ikke kan være opmærksomme på - at statens *reelle* særskilthed ved siden af kapitalssammenhængen *i sig selv* er et grundlag for allehånde illusioner om statens klassefrie karakter!

Den systematiske betragtning, der gør det klart, at statens særskilthed ikke forsvinder med klasseherredømmets åbne fremtræden, kan suppleres med en historisk. Ligesom det reale skin af statens varetagelse af reneukildeindehaveres almeninteresse *forudsætter* statens reelle eksistens som særskilt form, således forudsætter det også eksistensen af en bestemt politisk form, en form, der lader de samfundsmæssige interesser fremtræde som politisk ligestillede, dvs. en form, der ikke åbent udelukker arbejderklassens deltagelse i statsmagtens udøvelse. I modsat fald ville klasseherredømmet i sin politiske form være åbenbar. Men skal denne betragtningsskema fastholdes konsekvent, så har den borgerlige stat først historisk eksistens med arbejderklassens valgret. Dette indebærer, at f.eks. den stat, der bekæmpede chartisternes valgretsaktioner i England i 1830'erne og 1840'erne med lovgivning og militær, ikke var en borgerlig stat.

Hvad var den så? Hos F/H kan man - hvis man som her holder sig til den del af artiklen, der drejer sig om den almene afledning af staten - ikke hente andet svar end at denne stat har samme betydning som staten i antikken og under feudalismen. Og dog var dens samfundsmæssige grundlag hverken antikt eller feudalt. Hvad så? Den pågældende stat er klart nok ikke feudal, men samtidig er den ikke i overensstemmelse med den borgerlige stats væsen?? Klassestat er den godt nok, men ikke en feudal sådan. Kapitalistisk klassestat?

Hvordan kan den være det, når den ikke er i besiddelse af den borgerlige stats væsenstræk?

Miseren består, også for den historieanalytiske betragtning, i selve bestemmelsen af den borgerlige stats væsen. Og netop den historiske betragtning afslører, hvordan F/Hs bestemmelser kun tilsyneladende har almen eller systematisk karakter. Deres bestemmelse af den borgerlige stats væsen er i virkeligheden ikke en almen, men en historisk relativ bestemmelse (af den legitimationssammenhæng, der er knyttet til staten): den borgerlige stats væsen er ikke slet og ret forbundet med den kapitalistiske produktionsmåde, nej: under kapitalismen har dette væsen *undertiden* social eksistens, undertiden har det det ikke. Det afhænger af klassekampens udviklingsgrad. Og videre: eftersom - som F/H selv gør opmærksom på ved at tale om »ejendomsbesiddernes mere eller mindre almene interesse« (jeg fremhæver) - klasseherredømmet aldrig er totalt opsuget i ligheds-skinnet, eksisterer den borgerlige stats væsen aldrig fuldstændigt. Det eksisterer ikke blot *undertiden*, men *undertiden mere, undertiden mindre*¹. Hermed må systematikken vist siges at være i opløsning! (ikke hvad angår bestemmelsen af kapitalens overflade og det skin, der klæber ved den, men hvad angår afledning af staten herudfra). Dette indebærer, at skinnet af statens klasseneutralitet ikke engang kan siges at være knyttet til den borgerlige stat som sådan. Det eksisterer socialt i forbindelse med bestemte momenter ved staten (f.eks. parlamentet) under bestemte historiske omstændigheder.

Holder man nu - i forlængelse af F/H selv - fast ved, at afledningen af den borgerlige stat som særskilt form består i bestemmelsen af muligheden og nødvendigheden af denne form (underforstået en mulighed og nødvendighed sat af kapitalformen), så må det betyde, at skinnet af statens neutralitet ikke kan afledes alment. Skinnet er nemlig ikke med nødvendighed knyttet til kapitalformen. Hvad der derimod med nødvendighed er knyttet til kapitalformen er de fremtrædelsesformer, der er *det almene objektive grundlag* for, at staten *under bestemte historiske omstændigheder* tager sig (mere eller mindre) neutral ud.

Tilbage bliver, at »afledningen« af klasseneutraliteten som den borgerlige stats væsen reelt fungerer som kanalisering af de nødvendige bestemmelser af klassekampens historiske former og udviklingsmuligheder, de komplekse sammenhænge af integration og klassekamp, ind i en pseudosystematik.

Bemærkelsesværdigt nok berører F/H selv dette forhold i to noter (nr. 81 og 103 i den tyske udgave, nr. 83 og 106 i den danske). De understreger for det første, at den mystificerede bevidsthed, som klæber ved kapitalens fremtrædelsesformer, ikke er identisk med den empiriske bevidsthed, og at den empiriske bevidsthed netop under bestemte historiske omstændigheder bryder igennem

1. Jf. angående den historiske relativitet i disse bestemmelser H. Reichelts bemærkninger om F/Hs artikel i *Gesellschaft. Beiträge zur Marxschen Theorie I* (ed. suhrkamp, 1974). Da min kritik af F/H i alt væsentligt var udformet, før jeg læste Reichelts artikel, har jeg i øvrigt ikke forholdt mig til denne.

mystifikationerne. Og for det andet skriver de faktisk: »Forlader man disse meget skematiske forestillinger, så er konkret historisk empiri altid totaliteten af kampe og af harmoni, af overfladeforestillinger og revolutionær bevidsthed, af interessepolitik og systemsprængende aktion, og det i alle afskygninger og variationer« (note 81/83)². Men hvordan kan de skrive det, når de samtidig mener at aflede den borgerlige stats væsen: skinnets af klasseneutralitet? Det kan kun lade sig gøre ved at tage de mystificerede bevidsthedsformer som det givne grundlag for »afledningen« og dermed se bort fra, at analysen af disse mystificerede bevidsthedsformer i sammenhæng med kapitalens objektive fremtrædelsesformer ikke betyder, at de eksisterer med almen nødvendighed. Lige så lidt er dette derfor tilfældet med statens klasseneutralitet.

Der gælder for manglen på begribelse af statens faktiske særskilthed det samme som gælder for dens »erstatning«, den tilsyneladende afledning af statens klasseneutralitet: den betyder en blokering af forståelsen af statens rolle i klassekampen og - i uadskillelig sammenhæng hermed - i forholdet mellem enkeltkapitalerne, nationalt og internationalt. Vil man bestemme indkomstpoltikkens samfundsmæssige karakter, valutasystemets funktionen, det militære apparat (til forskel fra den feudale herremands bevæbnede tjenerskab og bønder), kort sagt: vil man forstå den kapitalistiske stats karakter og funktionsmåde (til forskel fra andre statsformer), må man gå en anden vej rundt end F/H: det analytiske udgangspunkt må være statens reelle eksistens som særskilt form ved siden af kapitalens sammenhæng. Først på den baggrund kan man forstå formerne for statslig *intervention* i den økonomiske sammenhæng og for statslig *repression* som afgørende moment i klassekampen, former, der udspringer af historisk specifikke krav fra kapitalens (eller bestemte kapitalfraktioners) side.

Pointen ved indkomstpoltikken eksempelvis er en direkte og *almen* indgriben over for fastlæggelsen af arbejdskraftens pris på grundlag af givne markedsbetingelser for bestemte kvalifikationer og på grundlag af styrkeforholdet mellem kapitalister og arbejdere³. Direkte og almen kan denne regulering kun blive via kombinationen af den særlige statslige lovgivningsmagt og det dertil knyttede statslige repressionspotentiale. Forudsætningen for at reguleringen kan fungere er i øvrigt - under historiske omstændigheder, hvor fagforeningerne ikke slet og ret er smadret - at de (fagforeningerne) integreres i den statslige planlægning af lønniveauet. Dette er betinget af og betinger igen bestemte modsætningsniveauer og - former i klassekampens forhold mellem stat, reformistisk fagforeningsbureaukrati, fagforeningsopposition og arbejderbasis. - Dette for blot at pege på bestemmelsen af den kapitalistiske stat som en særskilt form som forståelsesrammen (og ikke forståelsen selv) for den statslige interventions karakter og dermed for klassekampens modsætningsformer.

2. I denne som i andre henseender formulerer F/Hs artikel såre reelle indsigter, hvilket vel ikke bør lades uomtalt i forbindelse med denne grundlæggende kritik af afledningsforsøget som helhed.
3. Se om dette lederen i *Proletar!* nr. 9 1974.

Kritikken af Projekt Klassenanalyse og af Altvater

Men hvad er baggrunden for at afledningsforsøget afspores? Og hvad er grunden til, at det er så forholdsvis nærliggende at læse henover deres radikale konklusion (udover det at den er så absurd)?

For at tage det første spørgsmål først: udgangspunktet for F/Hs afledning er en kritik af to forsøg på bestemmelse af den borgerlige stat, foretaget af henholdsvis Projekt Klassenanalyse og Elmar Altvater. F/H sammenfatter deres korrekte karakteristik af Projekt Klasseanalyses statsbestemmelse således (karakteristikken af PK står i Kurasje nr. 9, p. 134 og fremefter):

»Bestemmelsen af den borgerlige stats form er resultatet af en uformidlet sammenstyknings af den simple varecirkulations bestemmelser (ligestillede individuelle vareproducenter, de privates fælles interesser) med teoremet om de almene rammebetingelser for den samfundsmæssige produktion og reproduktion (fællesskabets opgaver), som ville forudsætte gennemførelsen af bestemmelsen af enkeltkapitalernes konkurrence. Heroverfor udtrykker de to almene statsfunktioner (1. sikring af kapitalens værdigøgningsbetingelser, og dermed betingelserne for udbytning af arbejderklassen 2. knægtelse af arbejderklassen i tilfælde af, at klassemodsætningerne manifesterer sig i åben klassekamp, RP) den kapitalistiske produktions antagonistiske karakter rent i form af klassemodsætningen.«

F/H er enige med PK i, at staten som form må bestemmes på grundlag af de samfundsmæssige almeninteresser, der gør denne særlige statslige eksistens mulig og nødvendig. Men PKs bestemmelse af disse almen- eller fællesinteresser sker på grundlag af den simple vareproduktions kategorier: fællesinteresserne er varebesiddernes fællesinteresser i forbindelse med bytningen. Men, som F/H rigtigt gør opmærksom på, hermed reflekteres overhovedet ikke det specifikke grundlæggende forhold mellem kapitalen og varen arbejdskraft. Samtidig underforstås dette forholds eksistens, når der tales om, at fællesinteressen drejer sig om »almene rammebetingelser for den samfundsmæssige reproduktion«, hvilket også, ifølge PK selv, betyder almene forudsætninger for kapitalens udbytning af arbejderklassen. F/H ser nu to veje, ad hvilke man kan gøre PKs bestemmelser mere sammenhængende: *Enten* Kan man sige, at der godt nok er tale om alle varebesidderes fællesinteresser, men at genstanden for disse ikke er de almene produktionsbetingelser, men derimod betingelserne for ækvivalensbytning. Man kan altså sige, at den fællesinteresse, staten varetager, er de byttendes fælles interesser i at betingelserne for bytningen sikres. Denne formulering rejser imidlertid straks spørgsmålet: hvordan kan der være tale om fælles interesser under bortseen fra *den kapitalistiske formbestemthed* af de varer, der byttes? F/Hs artikel er netop et forsøg på at besvare dette spørgsmål. *Eller* man kan sige, at de fælles interesser specielt er kapitalbesiddernes fællesinteresser. Men hermed forsvinder arbejderklassen i følge F/H slet og ret ud af PKs samfundsbegreb. Og at et samfundsbegreb, der ikke medreflekterer arbejderklassen, ikke kan bruges til noget siger sig selv. Ræsonnementet her kan umiddelbart lyde besnærende. Det videreføres i kritikken af Altvater, hvor det bliver tydeligt nok, at det hviler på et fejlagtigt grundlag.

Kritikken af Altvater går på to punkter: For det første på, at han ikke gør noget systematisk forsøg på afledning af den borgerlige stat, men indskrænker sig til at pege på nogle grundlæggende funktioner staten har, hvis grundlag er kapitalens iboende skranker. Jeg er enig i, at Altvaters artikel ikke betegner nogen systematisk tilgang til sagen, men jeg er ikke enig i den positive forståelse af, hvad systematik her vil sige, sådan som den kommer til udtryk senere i F/Hs artikel - herom senere. For det andet går kritikken af A så på, at hans lighedssætten mellem »total kapital« og »samfund« er ensbetydende med en lignende amputation af samfundsbegrebet som den, der var på tale i forbindelse med PK. F/H skriver: »Samfundet som resultat af kapitalbesiddernes indbyrdes forhold placerer den, som ikke besidder andet end sin *arbejdskraft*, uden for den samfundsmæssige sfære.« (Kurasje 9, p. 139). Som sagt: her bliver det åbenbart, at ræsonnementet om, at arbejderklassen bliver placeret uden for den samfundsmæssige sfære, hviler på et fejlagtigt grundlag. Når A. sætter samfundet lig med forholdet mellem enkeltkapitalerne, er dette *ikke* det samme som at sætte det lig forholdet mellem kapitalbesidderne. Forholdet mellem enkeltkapitalerne er et forhold mellem de enkelte kapitalforhold, som selsagt ikke kan reduceres til kapitalbesidderne, men er et *forhold mellem kapital, personificeret i kapitalisten, og lønarbejdere*. Arbejdskraften er her medreflekteret som konstituerende moment for og i kapitalforholdet.

Der er her to ting, der må holdes ude fra hinanden: 1. A. placerer ikke arbejderklassen uden for den samfundsmæssige sfære. Når han taler om kapitaler, betyder det kapitalforhold. Og her indtager som bekendt arbejdskraften en temmelig central placering. 2. Noget andet er, at arbejderklassen i en sådan bestemmelse kun ansues som arbejdskraft, som værdi-ækvivalent for den variable kapital og som kapitalsummeret levende arbejdsformåen. Kapitalens karakter af *klassekampsbestemt* forhold mellem kapitalister og arbejderklasse formuleres ikke som væsenstræk ved den kapitalistiske samfundsmæssighed, i og med at denne bestemmes som forholdet mellem enkeltkapitaler slet og ret. Det bliver ved underforståelsen og en understregning af, at »vi begrænser os til en side af de statslige aktioner overfor de mange enkeltkapitaler« (Kurasje 7, s. 26).

Det er pkt. 1, der umiddelbart står til diskussion i forbindelse med F/Hs kritik af A. Deres sammenfattende konklusion går, som det allerede er fremgået, i korthed ud på, at de samfundsmæssige fællesinteresser, der sætter muligheden og nødvendigheden af den borgerlige stats særskillelse, ikke kan bestemmes ud fra bytningen eller ud fra kapitalens væsen, som det eksisterer i forholdet mellem enkeltkapitalerne, men må bestemmes ud fra det skin, som klæber ved kapitalens overflade. Kun på den måde kan man nemlig, ifølge dem, medreflektere arbejderklassen i fastlæggelsen af de samfundsmæssige almeninteresser, der er statens grundlag.

Der er taget stilling til denne konklusion. Supplerende kan hertil knyttes nogle bemærkninger om F/Hs indførelse af det interessebegreb, som er grundlaget for konklusionen. Ifølge F/H forudsætter interessebegrebet nødvendig-

vis en skelnen mellem *karaktermaske* og *subjekt*, »fordi interesser kun i så fald kan ytres, når der består en begrebslig forskel mellem objektiv bestemmelse af ting (penge, vare, kapital) og dens »vogter«, bærer, besidder«. Jeg må indrømme, at jeg har lidt svært ved at finde rundt i dette ræsonnement: Først siges det altså, at kategoriens interesse kun kan forstås på baggrund af skellet mellem karaktermaske og subjekt, fordi man kun kan tale om interesse, når der skelnes mellem »tingsbestemmelse« og »bærerbestemmelse«. Karaktermaske-bestemmelse og »tingsbestemmelse« sættes åbenbart lig hinanden, og det samme gælder subjekt-bestemmelse og »bærerbestemmelse«. Men nu er karaktermaskebestemmelsen for mig at se rent faktisk en »bærerbestemmelse«. Skal man skelne mellem karaktermaske-bestemmelse og subjektbestemmelse må det derfor snarere gå ud på, at den første er begrundet i en fundamental »tingsbestemmelse« (kapitalist-lønarbejder, køber-sælger), mens subjektbestemmelsen ikke er direkte begrundet i de objektive *væsenssammenhænge* (idet subjektet konstitueres på kapitalens overflade). Men hvis man skelner på den måde, så går skellet ikke mellem karaktermaskebestemmelsen, som interessekategorien *ikke* kan knyttes til, og subjektbestemmelsen, som interessekategorien *kan* knyttes til. Det går derimod mellem to forskellige interessebegreber, der knytter sig til forskellige niveauer i kapitalanalysen. Det vil også sige, at hele ræsonnementet omkring interessebegrebet kan koges ned til, at F/H gør opmærksom på, at det interessebegreb, de vil anvende, (og altså dermed det subjektbegreb, de anvender) er forbundet med det reale skin, der klæber ved kapitalens overflade (idet det nemlig er de ligestillede reventuildeindehaveres interesser, der er tale om). Og grunden til, at det er det interessebegreb, og ikke et begreb om den objektive klasseinteresse, de anvender i statsafledningen, er allerede angivet.

Alt dette betyder selvfølgelig ikke, at F/Hs interessebegreb er uanvendeligt. Tværtimod kan man sige, at de bidrager til en afklaring omkring konstitueringen af samfundsmæssige interesser på kapitalens overflade. Men dels indføres interessebegrebet med en problematisk begrundelse, og dels - og det er selvsagt afgørende - indgår det som bærende moment i det mislykkede forsøg på afledning af den borgerlige stat.

Statens funktioner

Jeg er gået ud fra konklusionen i F/Hs statsafledningsforsøg og har bestemt den som fejlagtig. I det umiddelbart forudgående har jeg peget på, hvilke fejlagtige argumenter, der fører til denne fejlagtige konklusion. Det følgende er nogle positive bemærkninger til den almene bestemmelse af den kapitalistiske stat.

F/H peger i forbindelse med Projekt Klassenanalysens statsanalyse på, at hvis man blot ser statens nødvendighed på baggrund af varebyttet som sådan, så tilslører man varernes specifikke formbestemthed under kapitalismen dvs. så tilslører man det specifikke forhold mellem varen arbejdskraft og kapitalen. Dette er rigtigt i den forstand, at hvis man siger, at staten varetager de

byttendes interesse i sikringen af byttebetingelserne, så har man i den samfundsmæssige bestemmelse ikke overskredet den simple vareproduktion idet forholdet under kapitalismen jo er et andet: Her er bytningen mellem kapital i pengeform og varen arbejdskraft udgangspunktet for ud-bytningen. Det betyder, at besidderen af kapitalen i pengeform og besidderen af varen arbejdskraft i deres samfundsmæssige væsen ikke er ligestillede parter med en objektiv fællesinteresse i sikring af bytningens betingelser. Men betyder det, at det er forkert at sige, at staten er nødvendig for at sikre, at det samfundsmæssige samkvem foregår ved bytning efter bestemte regler? Den påstand vil være temmelig vanskelig at opretholde. Statens udskillelse hænger umiddelbart sammen med de generaliserede bytterelationer i og med kapitalismen: for at de samfundsmæssige relationer generelt kan antage karakteren af bytterelationer af principielt samme karakter, hvor man end befinder sig, og ikke af umiddelbare personlige magtrelationer, må der netop en særskilt magtinstans til for at sikre formidlingen af forholdet mellem subjekterne gennem den abstrakte rigdom i selvstændig form: pengene, og dermed sikre den almene ligestilling mellem de byttende subjekter (betragtet *isoleret*, som byttende). Altså: for at kapitalen kan bevæge sig frit, dvs. fungere i overensstemmelse med sit begreb, må en særlig magtinstans sikre, at den elementarform, hvori/hvorved den bevæger sig, kan fungere som almen samfundsmæssig formidlingsform. Og denne elementarform udmærker sig altså ved, at den umiddelbart ikke indebærer magtudøvelse, at den umiddelbart ligestiller selvstændige individer, mens det, den i realiteten formidler, er udbytningen af arbejderklassen. Den kapitalistiske udbytnings beståen forudsætter denne formidlingsforms beståen (dvs. forudsætter de almene betingelser for bytningen).

På den ene side kan vi altså konstatere, at kapitalens beståen forudsætter sikringen af bytningens almene betingelser, og at denne sikring må varetages af en anden instans end de i bytningens involverede parter (idet det, som netop skal sikres, er deres umiddelbare ligestilling i bytningen, det at de forholder sig til hinanden gennem pengeformen og kun middelbart gennem magtudøvelse). På den anden side kan vi med F/H konstatere, at man kun kan sige, at alle byttende har en fællesinteresse i formidlingsformen, hvis man ser bort fra den sammenhæng, bytningen indgår i, altså hvis man tilslører det samfundsmæssige væsensforhold, at det, der formidles, er udbytningen. Sikringen af bytningen er altså en nødvendighed for kapitalen, fordi den er en sikring af udbytningen. Den er i kapitalens interesse, eller med en anden formulering: den er i kapitalejernes fællesinteresse. Men den er ikke i arbejderklassens (objektive) interesse. Med andre ord: bytningen under den kapitalistiske produktionsmåde indebærer godt nok fællesinteresser, som nødvendiggør staten, men det er kapitalejernes fællesinteresser som kapitalens bærere. Er arbejderklassen dermed udelukket fra *samfundsbestemmelsen*? Nej, selvfølgelig er den ikke det: kapitalens væsensinteresse i forbindelse med bytningen er netop sikringen af forudsætningen for kapitalforholdets etablering. Hvad arbejderklassen derimod er udelukket fra, er den *fællesinteresse*, der nødvendiggør den særskilte statslige sikring af udbyt-

ningen. Og denne udelukkelse ligger som bekendt ikke i de anvendte begreber, men i samfundet selv.

Statens sikring af bytningen og dermed udbytningen er en sikring af, at arbejderklassen forbliver på den plads, der er anvist den i (og med) kapitalismehængen (juridisk: sikring af den kapitalistiske ejendomsret). Skal staten sikre (ud)bytningen mod angreb fra arbejderklassen, må den have den fornødne statslige magt til det i form af domstole, politi og hær. Abstrakt anskuet ligger dette magtapparat som en nødvendighed i det generaliserede varebytte som sådan. Men i og med at dette varebytte er forudsætningen for kapitalens eksistens, får magtapparatet sin konkrete bestemmelse som *klasseundertrykkelsesapparat* med specifikt kapitalistisk undertrykkelsesindhold og -form.

Hermed er angivet det mest almene samfundsmæssige grundlag, der sætter nødvendigheden af en stat: den pengeformidlede bytnings eksistens, hvis juridiske garanti er den private ejendomsret, er en logisk og historisk forudsætning for kapitalens eksistens. Og den kan kun sikres af en særlig instans, der står over de byttende og har et magtpotentiale til at sikre bytningens betingelser: staten. Dermed er ikke sagt, at den kapitalistiske stat simpelt hen varetager de byttendes ligestillede interesser. De ligestillede interesser eksisterer nemlig kun for en formel betragtning af bytningen. I deres væsen er interesserne ikke ligestillede. Hvad staten sikrer er - for at sige det endnu engang - at bytningen kan finde sted som forudsætning for udbytningen. Den sikrer altså kapitalejernes interesse i udbytningen.

Denne formulering af sammenhængen indebærer ikke den opsplittning i på den ene side de byttendes almeninteresser, på den anden side kapitalejernes interesser og de dermed forbundne repressionsformer over for arbejderklassen, som optræder hos PK. I modsætning til det rent udvendige på den ene side - på den anden side fastholder den enheden af væsen og fremtrædelsesform: sikring af den interesse, der ligger i kapitalens væsensbestemmelse, gennem sikring af den formelle ligestilling i bytningen. Ligestilling og udbytning er i den sammenhæng ikke simpelt to *forskellige* ting. Ligestillingen - som formel ligestilling - formidler udbytningens forudsætninger: kapital i pengeform og levende arbejdsformåen.

Hvis det eneste spørgsmål, der var relevant i forbindelse med en almen bestemmelse af den kapitalistiske stat, var: er der noget i det kapitalistiske samfund, der alment sætter statens nødvendige eksistens? - så kunne man standse her med bekræftende svar. Men for at en almen bestemmelse af staten kan fungere som grundlag for de konkrete analyser af statsfunktioner, og ikke som den selvstændiggjorte blotte påpegning af statsformens nødvendighed, må man stille det mere omfattende spørgsmål: hvilke momenter i den samfundsmæssige sammenhæng begrunder staten på hvilken måde? Eller - i og med at der udelukkende er tale om den *almene* bestemmelse af den kapitalistiske stat - : hvilke momenter i kapitalen i almenhed begrunder staten på hvilken måde?

Til behandling af spørgsmålet er det indledningsvis på sin plads at se på, om F/Hs skarpe skelnen mellem statens *form* og dens *funktioner* er et brug-

bart udgangspunkt. Med form menes her statens særskilthed i varetagelsen af samfundsmæssige almeninteresser, dens placering som bestemt moment i samfundstotaliteten. Som jeg har været inde på, understreger F/H, især over for Altvater, at statens afledning ikke kan have karakter af en påpegning af en række mere eller mindre grundlæggende statsfunktioner. Afledningen foregår for dem ikke på grundlag af disse konkrete indholdsbestemmelser, men på grundlag af en almen bestemmelse af de fællesinteresser i samfundet, der muliggør og nødvendiggør statens særskilte eksistens. De skriver:

»Metodisk betyder dette blot, at man ikke kan forstå den borgerlige stats væsen gennem en forklaring af det bestemte konkrete indhold, som den må have på et givet tidspunkt (statsfunktioner). Statsfunktionerne, dvs. de områder, som den statslige politik forholder sig til, og som fremtræder i opdelingen i ressorts og ministerier, er ikke konstitutive for den borgerlige stats væsen. Omvendt bliver det spektrum af områder, som den statslige politik forholder sig til, først analytisk tilgængelige, når man går ud fra den borgerlige stats begreb, der, som kendetegnende den borgerlige stats *form samtidig indeholder angivelsen af de almene betingelser* for statsfunktionernes genese (forvaltning af almene interesser) (Kurasje, nr. 10, p. 39 - jeg har ændret et par steder i oversættelsen).

I denne sammenhæng vender F/H sig også mod den blotte sammenfatning af de grundlæggende statsfunktioner under betegnelser som »almene rammebetingelser for produktionen«, idet de mener, at man med sådanne almenheder tilslører forskellene på de forskellige betingelser i karakter, baggrund og funktion.

F/H har ret både i dette sidste, at statsfunktionernes forskellighed negligeres i de sædvanlige bestemmelser, og i, at den sideordnede påpegning af en række statsfunktioner i sig selv ikke er nogen afledning af staten. Ikke desto mindre mener jeg, at deres forsøg på en meget klar skelnen mellem bestemmelsen af statens form og bestemmelsen af dens forskellige funktioner ikke kan opretholdes, og at denne klare skelnen hænger sammen med deres tilgang til afledningen i det hele taget. De taler selv om varetagelsen af reвенukildeindehavernes fællesinteresser som den helt almene *funktion*, der er grundlaget for statens særskilthed, altså dens *form*. Og de præciserer nærmere disse fællesinteressers indhold: 1. opretholdelse af reвенukilkilden 2. størst muligt revenu 3. reвенuets kontinuerte strømmen. M.a.o.: bestemmelsen af statens form hviler på en almen bestemmelse af indholdet i dens grundfunktioner. Dette tilkendegiver i sig selv, at funktionsbestemmelse og formbestemmelse er uløseligt forbundet. Spørgsmålet er altså snarere, *hvilke* funktioner der er grundlaget for formbestemmelsen, dvs. *hvad* der konstituerer de fællesinteresser, der nødvendiggør statens særskillelse (at tale om, hvad der konstituerer fællesinteresserne, er at tale om fællesinteressernes indhold, at tale om fællesinteressernes indhold er at tale om statsfunktioner - man kan tage sikringen af det generaliserede varebytte, som vi var inde på ovenfor, som eksempel). Og hermed er vi atter tilbage ved grundspørgsmålet i forbindelse med kritikken af F/H: hvordan bestemmes disse fællesinteresser. Hvad F/H i realiteten gør, er ikke at skelne skarpt mel-

lem funktionsbestemmelse og formbestemmelse, men derimod at skelne mellem forskellige slags funktionsbestemmelser som grundlag for formbestemmelsen. For dem er de almene funktionsbestemmelser, hvorudfra statens kan afledes, at placere på et bestemt niveau i kapitalanalysen (kapitalens overflade). Det vil sige, at nogle bestemte funktionsbestemmelser - nemlig dem, der er forbundet med reвенukilde-indehavernes fællesinteresser - bliver »aflednings-relevante«, mens andre først kommer ind i forbindelse med den mere konkrete analyse af indholdet i statens aktiviteter.

Men forkaster man F/Hs grundlag for statsafledning, må man på et nyt grundlag tage stilling til spørgsmålet: hvad konstituerer de fællesinteresser som muliggør og nødvendiggør statens særskilte eksistens? Og dette spørgsmål indebærer også spørgsmålet: hvilke statsfunktioner er det, som muliggøres og nødvendiggøres i kraft af disse fællesinteresser? Jeg har allerede været inde på, at det er i kapitalejernes objektive fællesinteresse, at almene betingelser for bytning sikres. At der eksisterer denne fællesinteresse, i sammenhæng med og i modsætning til kapitalejernes særinteresser, er ensbetydende med *muligheden* af statens særskilte eksistens (dette svarer til F/H's ræsonnement: at modsætningen mellem sær- og fællesinteresser indebærer statens mulighed). Men det blev også fastslået, at enkeltkapitalerne ikke selv, som enkeltkapitaler, kan varetage denne funktion. Dette forhold sætter statens *nødvendighed* (jvf. F/H: statens nødvendighed ligger i, at fællesinteresserne ikke slet og ret kan varetages gennem varetagelsen af særinteresserne). At sikringen af bytningens betingelser udskilles som en særskilt statsfunktion, er altså en mulighed og nødvendighed, der sættes, ikke af kapitalens overflade, men af *kapitalens væsen*.

Der er altså i forbindelse med sikring af bytningen tale om en almen nødvendighed, sat af kapitalens væsen som sådan. Spørgsmålet er så om man kan sige det samme om andre statsfunktioner, der historisk set har været grundlæggende. Tager man f.eks. funktioner som etablering af infrastruktur eller varetagelse af arbejdskraftens kvalificering (altså funktioner, der indgår i sammenfatningen »almene rammebetingelser for produktionen«), er der ikke tale om, at det er alment nødvendigt, at staten varetager dem. Således må staten ikke *med nødvendighed generelt* varetage funktionen: etablering af infrastruktur. Derimod kan man sige, at denne funktion er begrundet som *mulighed* i kapitalen i almenhed. Den almene mulighed af denne statslige funktion ligger i 1. den mulige ikke-identitet mellem det for kapitalen nødvendige arbejde og det kapitalproduktive (eller i det mindste profitsikrende, hvis der ikke er tale om produktivt arbejde) arbejde (f.eks. jernbanedrift) (profitsikrende betyder her i princippet ikke profitsikrende overhovedet, men gennemsnitsprofitsikrende). 2. det forhold, at der *i henseende til brugen* er tale om *almene produktionsbetingelser*. Det betyder, at fællesinteressen ikke slet og ret er negativt bestemt, som det at alle enkeltkapitaler har brug for infrastruktur, men positivt, i den forstand, at en række kapitaler (hyppigt ikke alle inden for en given politisk sammenhæng, hvilket kan være grundlag for politiske stridigheder mellem kapitalfraktioner - jvf. nedenfor) vil

kunne drage nytte af etableringen af bestemte infrastrukturelle forudsætninger. I disse to forhold ligger altså muligheden af en særskilt statslig varetagelse af infrastrukturelle produktionsbetingelser. Under givne omstændigheder er denne særskilte statslige varetagelse en *nødvendighed*, men det er i så fald en *historisk nødvendighed* og ikke en nødvendighed, der er begrundet i kapitalens væsen som sådan.

Den historiske nødvendighed sættes af de historiske økonomiske, politiske, ideologiske betingelser for kapitalens væsens fremtræden og er altså ikke bestemt som nødvendighed ud fra kapitalens begreb. Hvormed ikke omvendt er sagt, at statsfunktioner som f.eks. varetagelsen af infrastruktur slet og ret er ubestemmelige ud fra kapitalens begreb. De kan bestemmes som mulighed ud fra de modsætninger og begrænsninger, der ligger i kapitalens begreb.

På baggrund af det, der er sagt, dels om forholdet mellem statsform og statsfunktioner og dels om statsfunktionernes mulighed og nødvendighed, giver der sig to konklusioner: 1. Konstitueringen af staten som særskilt instans kan ikke begribes som andet end *konstitueringen af bestemte sociale funktioner som særskilt statslige funktioner*. 2. En skelnen mellem almene og historiske bestemmelser af statsfunktioner er ikke ensbetydende med en skelnen mellem på den ene side statens væsen, hvis *almene nødvendighed* fremstilles i statens *afledning*, og på den anden side statens blot *empiriske* eksistensformer, der er genstand for *empirisk analyse*. En sådan opdeling ser nemlig bort fra den sammenhæng, der er mellem kapitalens i almenheds modsætninger og begrænsninger og funktioner, der ikke med nødvendighed er statslige.

Pointen i at pege på dette er ikke mindst undgåelsen af en selvstændiggørelse og fetichering af afledningsproblematikken som sådan (sådan som den finder sted hos F/H). Springet fra en sådan selvstændiggørelse til en identifikation af materialistisk analyse med afledning med dertil hørende reduktion af komplekset af økonomiske, politiske og ideologiske former og de strategiske og organisatoriske perspektiver for klassekampen, som fremstår af dette kompleks, til almene objektive nødvendigheder er vel ikke særlig langt.⁴

Retsformen og interventionsmåderne

At F/Hs adskillelse af statsform og statsfunktioner ikke kan opretholdes, betyder ikke, at bestemmelsen af statens er identisk med bestemmelsen af dens funktioner. Hvad der var tale om ovenfor var, at statens særskilthed kun kan begrundes i funktionernes indhold. Men disse funktioner fremtræder i en bestemt form, en bestemt statslig interventionsform i forhold til samfundstotaliteten. Statens almene interventionsform er *retsformen*, der er uløseligt knyttet sammen med *den fysiske intervention*, men således, at den fysiske intervention normalt får sin statslige bestemmelse gennem retsformen.

4. Vil man have et hjemligt eksempel på denne type objektivisme, kan man tage det københavnske studenterråds publikation *Videnskab, uddannelse, kapital* (1973).

I Altvaters artikel om statsinterventionismen opereres der med »skabelse og sikring af de almene retsforhold, som retssubjekternes relationer i det kapitalistiske samfund udspilles i« som en statsfunktion på linje med andre, herunder på linje med (altså slet og ret sideordnet) de instrumenter, der skal sikre overholdelse af retsnormerne (»i givet fald politisk undertrykkelse af arbejderklassen og dette ikke blot med retslige, men også med politimæssige og militære midler«). Denne blotte sideordning kritiseres med rette af F/H. De sætter heroverfor følgende bestemmelse:

»Den retsform (egentlig: retsformighed, på tysk: Rechtsförmigkeit), som de almene interesser får, når de reguleres gennem staten, udtrykker blot almenheden som en almen gyldighed, der lader de private ejendomsbesiddere være lige som statsborgere. Men hermed (...) er ikke fastlagt en *statsfunktion*, men en for staten ejendommelig resultatant af forvaltningen af de almene interesser. Det apparat, som er nødvendigt for at garantere overholdelse af love og bestemmelser, straffe afvigende adfærd osv. kan først afledes heraf.« (Kurasje, nr. 10, p. 27)

Retsformen er den form, hvori den statslige varetagelse af de samfundsmæssige almeninteresser foregår. Og statens særskilte varetagelse af samfundsmæssige almeninteresser er grundlaget for eksistensen af *almene retsregler*. Den *retsidentitet*, som disse almene retsregler sætter, bliver tilsvarende en almen retsidentitet, hvis grundlag ikke er en konkret politisk-økonomisk status - såsom at være håndværker i denne bestemte by med disse bestemte handelsprivilegier og organiseret i dette bestemte lav, med disse bestemte lavsregler - således som det var tilfældet under feudalismen, men hvis grundlag derimod er almene økonomiske, og mere generelt: almene samfundsmæssige former. Eksempelvis køber eller sælger, kreditor eller debitor, statsborger (med bestemte statsborgerlige rettigheder som statsborger) eller privatperson (med bestemte retsregler til beskyttelse af privatlivets fred). Det enkelte individ optræder således i forskellige sociale sammenhænge (som bærer af forskellige sociale strukturer) med en forskellig retsidentitet. Under feudalismen eksisterer der ikke individer som sådanne, men kun personer i en bestemt samfundsmæssig placering (f.eks. liv-egen eller håndværker) og underlagt de magtrelationer, der gælder for denne samfundsmæssige placering, både i form af vilkårlig magtudøvelse og i form af faste regler (f.eks. angående hoveriarbejdets omfang). Først med kapitalismen får man på den ene side det abstrakte individ - individet som sådan - der træder i forhold til andre individer gennem bytningen (og altså ikke umiddelbart er underlagt en bestemt personlig magtrelation), på den anden side de forskellige samfundsmæssige former, der grundlæggende konstitueres af kapitalen som et objektivt forhold med selvstændige bevægelsesformer og -love og hvortil knytter sig forskellige retsidentiteter. Marx formulerer forholdet således i *Om Jødespørgsmålet* (altså på et tidspunkt, hvor kapitalanalysen overhovedet ikke har taget form endnu): »Konstitueringen af den politiske stat og opløsningen af det borgerlige samfund i de uafhængige *individer* - hvis indbyrdes forhold er *retten*, hvor det indbyrdes forhold mellem stands- og lavsmenneskene er

privilegiet - fuldendes i et og samme forløb.« (NB: betegnelsen »det borgerlige samfund« går her ikke specielt på kapitalismen, men generelt på den samfundsmæssige sammenhæng - også omfattende andre produktionsmåder. Men først på et bestemt historisk tidspunkt opløses dette borgerlige samfund altså i uafhængige enkeltindivider).

At det samfundsmæssige indhold i retsreglerne (til forskel fra privilegierne) er *alment*, er imidlertid ikke ensbetydende med, at det er samfundsmæssigt *neutralt*. De to ting blandes under tiden sammen, f.eks. når man taler om en liberalistisk stat, der har karakter af en »natvægterstat«. Den kapitalistiske stat er *aldrig* slet og ret natvægter, den griber *altid* gennem sine aktiviteter ind i konkurrenceforholdet mellem kapitalerne og i forholdet mellem klasserne. Det gælder fra love om arbejdsdagens længde (at de griber ind i forholdet mellem klasserne er indlysende, men de har heller ikke samme effekt for alle kapitaler, f.eks. ikke samme effekt for kapitaler med høj som for kapitaler med lav organisk sammensætning), over anlæg af jernbaner eller havne (hvor placeringen selvsagt er temmelig afgørende) til statslig uddannelse af arbejdskraft (forskellige uddannelsesinteresser for arbejdere og kapital, forskellige uddannelsesbehov for de forskellige kapitalers vedkommende). Spørgsmålet er altså ikke, *om* staten griber ind i forholdet mellem kapitalerne og forholdet mellem klasserne, men på hvilke *områder*, på hvilken *måde* og i hvilket *omfang* dette sker.

Det er ikke opgaven her at bestemme udviklingstendenserne i statsinterventionens indhold og omfang. Jeg skal indskrænke mig til kort at angive de interventionsmåder, der generelt karakteriserer den kapitalistiske stat. Med udgangspunkt i retsformen som den normale almene statslige interventionsform kan man - det være sagt med alle mulige forbehold - operere med fem forskellige interventionsmåder:

1. Intervention slet og ret i form af *almene* retsregler, der altså ikke blot er *almen-gyldige* (det er enhver statslig beslutning), men også har en *almen form* (forstået som angivet ovenfor). Det kan f.eks. være regler for kreditgivning eller for arbejdssikkerhed.

2. Intervention i bestemt form, men med et alment samfundsmæssigt indhold (»alment« ikke i betydningen »over klasserne«, men i modsætning til »til brug for en bestemt kapital eller bestemte personer«). F.eks. bygning af en Storebæltsbro. Eller indkomspolitik.⁵

3. Intervention i bestemt form, men med et umiddelbart ikke-alment samfundsmæssigt indhold. Desuden af ikke-merværdi-producerende karakter (dette sidste gælder selvsagt også for det, der nævnes under pkt. 1 og 2, men det er

5. Den blotte sammenstilling af størrelser som indkomspolitik og Storebæltsbro kan tage sig vanvittig ud, hvis man ikke holder fast ved, at det, det drejer sig om her, udelukkende er at pege på forskellige statslige interventionsmåder. At disse i den faktiske analyse ikke kan løsrives fra statsfunktionernes karakter siger sig selv. Funktionen i her at give interventionsmåderne en særskilt behandling er at bidrage til afvikling af sammenrodningen af forskellige niveauer i statsanalysen og diskussionen.

først relevant at markere det her i modsætning til pkt. 4). Det kan f.eks. være subventionering af en bestemt virksomhed. Middelbart har den type interventioner som oftest almen relevans på forskellig måde - jf. f.eks. statslig støtte til B&W, der har haft en økonomisk og politisk funktion udover denne virksomheds specielle sammenhæng - men den fungerer altså via forholdet mellem staten og en bestemt enkeltkapital (eller bestemte personer).

4. Intervention i bestemt, men merværdi-producerende form. Dette er ensbetydende med statens fungerer som selvstændig kapitalist, f.eks. statens overtagelse af ensamfundsnødvendig, men ikke tilstrækkeligt profitabel råstofindustri, eller i mere avanceret form: ØD.

5. Endelig, i modsætning til de andre punkter, der alle *forudsætter* den sikrede eksistens af de grundlæggende former for samfundsmæssigt samkvem kodificeret i almene eller specifikke regler med retslig status (jf. hvad der er blevet sagt om den pengeformidlede bytning): Intervention i form af statslig magtanvendelse. Denne har altid en bestemt form, som selvfølgelig kan have sit grundlag i almene retsregler, mens dens samfundsmæssige indhold kan være såvel umiddelbart som middelbart alment.

Der er historisk - med udviklingen af verdensmarkedet - en klar tendens til, at de interventionsmåder, der er omtalt under pkt. 3 og pkt. 4 (dog især 3, omend det perspektiv, der f.eks. ligger i ØD⁶, i stigende grad trænger sig på), forøges kraftigt i omfang og betydning (ikke mindst i form af direkte nationalstatslig støtte til kapitaler inden for de meget kapitalkrævende såkaldte vækstindustrier, såsom flyindustri, kerneindustri, elektronisk industri, skibsbygning, med henblik på styrkelse af disse kapitalers position på verdensmarkedet - en direkte støtte, der forbindes med omfattende indirekte støtte, f.eks. gennem statskontrakter), en tendens, der går hånd i hånd med øget statslig disciplinering af arbejderklassen (bl.a. gennem indkomspolitik)⁷. Men det er samtidig klart, at pkt. 3 og 4 angiver statslige foranstaltninger, der ikke kan tænkes generaliseret inden for den kapitalistiske stats rammer. Når staten giver speciel støtte til en bestemt kapital eller bestemte kapitaler kan det være i overensstemmelse med almene kapitalinteresser (i reglen en bestemt eller nogle bestemte kapitalfraktioners) interesser). Men hvis den generelt skulle give specifik støtte til de forskellige enkeltkapitaler, ville den ikke længere eksistere som en særskilt samfundsmæssig instans uden for og ved siden af kapitalsammenhængen, men være fuldstændig indoptaget i konkurrenceforholdet mellem enkeltkapitalerne. Noget tilsvarende

6. For nogle relevante perspektiveringer omkring ØD se *Proletar!* nr. 6 1973.

7. En interessant fremstilling af sammenhængen mellem nationalstatens rolle i konkurrencen på verdensmarkedet og den nødvendige integration/disciplinering af arbejderklassen findes i Klaus von Dohnanyi: *Japanische Strategien oder Das deutsche Führungsdefizit* (Piper Verlag). Dohnanyi har bl.a. været leder af planlægningsafdelingen på Ford i Köln (den, der kender noget til baggrunden for fremmedarbejdernes meget militante kamp på denne virksomhed i 1973, vil dermed også kunne regne ud, at manden har førstehåndskendskab til disciplinering af arbejderklassen) og er sidenhen blevet statssekretær i forbundsstatens økonomiministerium.

kan siges om statens fungeren som en enkeltkapitalist i konkurrencesammenhængen: hvis denne interventionsmåde blev generaliseret, ville der ikke længere være tale om den kapitalistiske stat som en særskilt politisk instans ved siden af kapitalsammenhængen.

I forbindelse med omtalen af de forskellige interventionsmåder er det nærliggende at tage det spørgsmål op, som blev stillet, men ikke besvaret i forbindelse med selve kritikken af F/Hs artikel, nemlig hvad grunden kan være til, at det er nærliggende at læse hen over F/Hs radikale og fejlagtige sammenfattende bestemmelse af den borgerlige stats væsen som falsk skin. Baggrunden er nemlig, så vidt jeg kan se, den, at de i forbindelse med sammenfatningen taler om to ting på én gang: For det første taler de om, at det, der i virkeligheden generelt er den borgerlige stats væsen (nemlig skinnet, der dækker over en klassestat af samme art som f.eks. den feudale) i en tilspidset klassekampssituation afsløres: i og med at den borgerlige stat åbenlyst bekæmper arbejderklassen, træder dens klassekarakter åbenlyst frem, mens dens særlige borgerlige væsenstræk - det, at det tog sig ud som om den varetog reventuilkildeindehavernes fællesinteresser - gennemskues som det skin, det er. Dette er som sagt forkert. Men for det andet beskæftiger de sig i den sammenhæng med det såre reelle forhold (som også Projekt Klassenanalyse er inde på), at der - betinget af klassekampens udvikling - sker ændringer i statens interventionsmåder (herunder i vægten mellem de forskellige interventionsmåder). Den åbne repression træder stadig mere frem med klassekampens udvikling, og i det omfang, det er påkrævet, overskrider repressionsformerne det grundlag, der er fastlagt i de almene retsregler. Det er velsagtens markeringen af dette perspektiv, der for mange læsere får de helt grundlæggende skavanker til at forsvinde.

Den politiske form

Ligesom staten består i sin særskilthed også i forbindelse med en tilspidset klassekamp, hvor dens karakter af klassestat utvetydigt træder frem, således kan staten også varetage sine grundlæggende funktioner som borgerlig stat under en politisk form, der mere permanent åbenbarer sin klassekarakter. Sagt på en anden måde: sikringen af de almene betingelser for kapitalakkumuleringen kræver ikke nødvendigvis en *borgerlig demokratisk* statsform. Dette forhold tages op i en artikel, skrevet af Heide Gerstenberger: *Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates* (Prokla, nr. 8-9, 1973). Hun skriver:

»Lige så lidt som man kan gå ud fra, at den materielle konstituering af den borgerlige stat først lader sig sætte igennem i sammenhæng med den forfatningsmæssige konstituering, lige så lidt kan det antages, at en konsekvent borgerlig, altså parlamentarisk forfatning, samtidig skulle betyde den bedst mulige opfyldelse af statslige funktioner for den borgerlige produktionsmåde.« (p. 208 - min oversættelse).

Denne ikke-nødvendige sammenhæng mellem materielle statsfunktioner og borgerlig demokratisk forfatning, eller, som det også hedder hos Gerstenberger, mellem statsfunktionernes indhold og statens form, belyses historisk ud fra den borgerlige stats konstituering (perioden fra det 15. til det 19. årh., med fokusering på det 17. og det 18. årh.). Eftersom G. således via denne historiske analyse forholder sig til den teoretiske problematik, som behandles her, er det nærliggende at tage artiklen op i denne sammenhæng. Jeg holder mig til den mere principielle side af sagen og vil derfor ikke nærmere referere den række af præcise historiske bestemmelser, som artiklen rummer.

Gerstenberger opererer med de materielle statsfunktioner og retsstatsligheden som to momenter i konstitueringen af den borgerlige stat, som historisk ikke falder sammen. Den materielle konstituering går forud for den formelle konstituering. Den formelle konstituering som borgerlig retsstat har som sit centrale indhold »statsmagtens abstraktion fra de samfundsmæssige relationer. Retsstaten griber ikke umiddelbart ind i disse, men fungerer som garant for deres eksistens«, med andre ord: statens særskillelse, der kommer til udtryk i den almengyldige retsform.

At konstitueringen af den borgerlige stat som retsstat følger efter den materielle konstituering, skal ikke forstås på den måde, at der i forbindelse med den materielle konstituering overhovedet ikke er tale om retsstatslige forhold. Pointen er derimod, at udviklingen af retsstatslige former først føres igennem efter den materielle konstituering, dvs. at denne konstituering ledsages dels af almene retsregler og dels - og nok så væsentligt - af statslige foranstaltninger, der direkte griber ind i, eller bedre: er sammenflettet med det økonomiske liv. Hvordan Gerstenberger mere præcist forestiller sig forholdet mellem materiel konstituering og retsformerne, kan det være lidt vanskeligt at finde ud af. Men hun sammenfatter det således:

»For teorien om den borgerlige stat som retsstat forekommer det mig i hvert fald at være af eminent betydning, at den borgerlige stat i merkantiltiden allerede udvikles i sine *historisk grundlæggende økonomiske funktioner* og organisationsformer, men at den for den typiske retsstatslige udvikling endnu indskrænker sig til cirkulationssfæren« (op. cit. p. 225)

Her siges det altså, at de almene retskategorier i merkantiltiden (dvs. den tid, der domineres af den »oprindelige« akkumulations røveriske udbytning og handel og den statslige politik, der svarer hertil) kun omfatter cirkulationssfæren, mens forholdet mellem varen arbejdskraft og kapitalen (altså produktionsforholdet) endnu ikke er omfattet af denne almene retsstatslighed og først bliver det efter den i vidt omfang med magt gennemførte tilvejebringelse af forudsætningerne for dette forhold: fra de umiddelbare producenter løsrevne produktionsmidler på den ene side og de frie lønarbejdere på den anden. Denne simple skelnen mellem retsstatens konstituering i forhold til henholdsvis cirkulationssfære og produktionsssfære, er særdeles problematisk al den stund handelen i merkantiltiden og handlen sidenhen (hvor man i England allerede kan sætte et skel med

revolutionen og det såkaldte interregnum midt i det 17. årh.) hvilede på et forskelligt grundlag, idet merkantiltidens handel - frem for alt udenrigshandelen - i meget vidt omfang var en kongeligt privilegeret monopolhandel og ikke en, der udviklede sig gennem konkurrencen mellem enkeltkapitalerne. Det bliver derfor mystificerende at tale om etablering af de borgerlige retsformer i forhold til *cirkulationssfæren* i merkantiltiden.

Nu kunne man sige, at spørgsmålet om dette skels (altså mellem cirkulationens og produktionens retslighed) brugbarhed er underordnet, eftersom det centrale er den adskilte materielle og formelle konstituering af staten. Men de to ting hænger faktisk sammen. Det kan man f.eks. se ved at tage udgangspunkt i merkantilstatens rolle i forhold til udenrigshandelskompagnierne (det er netop i forbindelse med denne rolle, at den materielle konstituering af den borgerlige stat ifølge Gerstenberg tager sin historiske begyndelse).

Staten sikrer og forbedrer de store handelskompagniers handelsmuligheder på verdensmarkedet (gennem politisk-militær indsats - hvordan kan man læse om hos Gerstenberger). Dette betegner klart nok et skridt i udviklingen af en kapitalistisk stat: staten som en politisk instans - og ikke kompagnierne selv som økonomisk-politisk-militære organisationer (som det var før) - sikrer betingelserne for handlen. Men der er *ikke* tale om en udviklet kapitalistisk statsfunktion: de handelkapitaler, hvis interesser staten varetager, er ikke etableret på grundlag af og ikke fungerende via selvstændige økonomiske og bevægelseslove. De er etableret og opretholdes via kongeligt privilegium. Der er således stadigvæk tale om en sammenfletning af økonomiske og politiske instanser, om statens umiddelbare involvering i den økonomiske aktivitet, hvilket generelt netop *ikke* karakteriserer den udviklede borgerlige stat. Den merkantile stat varetager godt nok en særlig politisk funktion i forhold til disse handelsskaptaler - og denne overgang til nationalstatslig beskyttelse af deres virke markerer som sagt i sig selv et skridt i retning af statens selvstændiggørelse - men det er en politisk funktion i forhold til *bestemte* handelsskaptaler, hvis grundlag er fastlagt politisk. Staten sikrer således ikke de kapitalistiske bevægelsesloves sætten sig igennem, idet disse bevægelseslove endnu ikke eksisterer i udfoldet form. Der er ikke tale om en udviklet kapitalistisk statsfunktion, idet grundlaget for en sådan: en udviklet kapitalisme ikke eksisterer endnu. Dette gælder ikke specielt mht. til disse handelskompagnier, men generelt for den samfundsmæssige sammenhæng.

I merkantilperioden er der altså endnu ikke tale om »den borgerlige stat i dens *historisk grundlæggende økonomiske funktioner* og organisationsformer«. Disse er godt nok *under udvikling* i takt med udviklingen mod den udfoldede kapitalisme, men der er altså ingenlunde tale om den tilendebredte materielle konstituering af den borgerlige stat. De udviklede borgerligt-statslige funktioner etableres netop først i og med den gennemførte opløsning af den umiddelbare sammenfletning af økonomisk og politisk, en opløsning, der igen gennemføres i og med etableringen af kapitalens selvstændige bevægelseslove (altså i og med at kapitalen i sin almene realitet fungerer i overens-

stemmelse med sit begreb). Altså: *udviklingen af borgerlige statsfunktioner og udviklingen af statens særskilthed, og dermed udviklingen af de almen-gyldige retsformer, som denne særskilthed manifesterer sig i, er ét og samme forløb*. Man kan ikke dele op og sige: først udvikledes de borgerlige materielle statsfunktioner, dernæst udvikledes den borgerlige stats særskilthed og de almene retskategorier, der knytter sig til denne (jvf. hvordan afledningen af den særskilte borgerlige stat ovenfor netop blev bestemt som afledning af de almene statsfunktioner). Hvad der historisk er tale om i forbindelse med det, G. kalder merkantilperioden, er, at *såvel* borgerlige statsfunktioner *som* særskillelsen af staten og dermed udviklingen af almen-gyldige retsformer er under udvikling. Denne udviklings afgørende gennembrudspunkt er den industrielle revolution. Først hermed udfoldes kapitalens selvstændige bevægelseslove, først her fungerer kapitalen i sin almene realitet i overensstemmelse med sit begreb. Og først her svarer statens funktioner til et udfoldet kapitalistisk samfundsmæssigt grundlag.

Dette betyder ikke, at staten ikke før kapitalens bevægelseslove sætter sig igennem kan varetage funktioner, som så sidenhen er grundlæggende for den udfoldede kapitalisme. Tværtimod. Det gælder f.eks. for sikringen af de almene betingelser for bytningen. Denne funktion har staten allerede før de selvstændige kapitalistiske bevægelseslove fungerer. Men bliver man blot stående ved konstateringen af dette, ser man bort fra bytningens og dermed den pågældende statsfunktionens *specifikke kapitalistiske formbestemthed* med bytningen mellem kapitalist og besidder af varen arbejdskraft. Det er denne specifikke formbestemthed, der tilsløres hos G., når hun slet og ret taler om, at den borgerlige stat konstitueres materielt i merkantiltiden. Det betyder også, at hun tilslører forskellen mellem statsfunktioner, der skaber en grundlæggende forudsætning for kapitalismen - det kan f.eks. være statens medvirken i ekspropriering af bønder - og kapitalistiske statsfunktioner.

Jeg har i det foregående sat lighedstegn mellem det, G. kalder statens formelle konstituering og statens særskillelse, »statsmagtens abstraktion fra de samfundsmæssige relationer«. Dette fordi særskillelsen er det grundlæggende forhold (der indebærer retsformernes almenhed og almen-gyldighed) og fordi spørgsmålet om sammenhængen mellem statsfunktioner og politisk styreform er et spørgsmål for sig. Det var for så vidt dette sidste spørgsmål, G. startede med at rejse, idet hun understregede den ikke-nødvendige sammenhæng mellem borgerligt demokrati og borgerlige statsfunktioner. Dette er i sig selv rigtigt. Det grundlæggende problematiske, som jeg har beskæftiget mig med, kommer først ind, når denne problemstilling ikke holdes ude fra den mere omfattende angående statens såkaldte materielle og formelle konstituering i det hele taget, altså angående forholdet mellem statsfunktioner og den statslige særskilthed og dens retsformer.

Gs artikel er således - sine kvaliteter til trods - meget problematisk både mht. hvilke teoretiske problemer, der er på spil i den historiske (skitse til en) analyse, hun giver, og mht. selve de historiske bestemmelser. Det kan på den

baggrund ikke undre, at hendes teoretiske konklusion er yderst uklar. Hun skriver:

»Denne retsstatslige abstraktion markerer imidlertid historisk overgangen fra den borgerlige stats materielle til dens forfatningsmæssige konstitution. Fra nu af er den borgerlige stats nødvendighed ikke længere begrundet i enkeltkapitalernes specifikke skranker respektive i deres i konkurrencen tildækkede eller truede fællesinteresser, men først og fremmest via arbejdskontrakt-relationernes tilsyneladende frihed og revenukildernes tilsyneladende lighed i det borgerlige samfund.« (Prokla 8-9, p. 225).

Hvordan de to nødvendigheder *systematisk* forholder sig til hinanden forbliver her en gåde (jvf. det vage »men først og fremmest« der i citatet sætter de to former for nødvendighed i forhold til hianden). Mindre gådefuldt bliver det ikke af, at G. i en afsluttende note peger på en systematisk sammenhæng, som ikke svarer særlig godt til det, der står i den passage, som lige er citeret. Hun skriver i denne note, hvor hun direkte forholder sig til F/Hs statsafledning:

»Den af Sybille von Flatow og Freerk Huisken foretagne systematiske afledning af den borgerlige stat, som går ud fra kapitalforholdets (det udfoldede kapitalforholds) overfladestruktur, må altså nødvendigvis fremhæve den borgerlige stats legitimitationsfunktion som den centrale. Heroverfor må man stille det spørgsmål, om ikke den her udviklede historiske dominans af økonomiske statsfunktioner også har systematisk karakter. Ud fra kapitalens samfundsmæssige overfladestruktur skulle man så aflede den specifikke form for den borgerlige stats særskillelse, mens særskillelsen selv skulle følge af nødvendigheden af tilvejebringelse af almene produktionsbetingelser.«

I modsætning til det andet citat tales der her ikke om, at statens nødvendighed først ligger i det ene forhold og dernæst i højere grad i det andet forhold. Der tales derimod om forskellige slags nødvendighed, der kan fastlægges på forskellige niveauer i kapitalanalysen. Ser man bort fra problemerne vedrørende afledningsbegrebets status, så er dette sidste afgjort mere rimeligt, netop fordi det fastholder skellet mellem væsen og fremtrædelsesform. Når G. på den ene side, som tidligere citeret, afviser, at en parlamentarisk forfatning generelt skulle betyde den bedst mulige opfyldelse af statslige funktioner for den borgerlige produktionsmåde, og på den anden side taler om at aflede den specifikke form for den borgerlige stats særskillelse, må det vel forstås på den måde, at man ud fra kapitalens overflade kan bestemme den borgerligt parlamentariske styreform som den politiske form, som mest gennemført svarer til kapitalens fetichagtige fremtrædelsesform. Hvad den historiske analyse angår, gælder så for G. en tilgang som svarer til Rosa Luxemburgs formulering: »Mellem den kapitalistiske udvikling og demokratiet kan man ikke konstruere nogen almen absolut sammenhæng. Den politiske form er altid resultatet af hele summen af politiske, indre og ydre, faktorer.« (i *Socialreform eller revolution?*)

Men spørgsmålet om den kapitalistiske stats politiske form er ikke identisk med spørgsmålet om parlamentarisk demokrati, borgerligt eller fascistisk dik-

tatur osv. Disse forskellige former må ses på baggrund af det mere fundamentale forhold, at det politiske i og med fordoblingen i samfund og stat generelt er henvist til en særlig sfære, således at politiske beslutninger - uanset styreform i snævrere forstand - ikke er umiddelbart forankret i og rettet mod den samfundsmæssige sammenhæng (det er denne problematik, som Marx - endnu inden for rammerne af borgerligt filosofiske kategorier - beskæftiger sig med i *Kritikken af den hegelske retsfilosofi og Om Jøde - spørgsmålet*). En sådan selvstændiggørelse af det politiske i særlig statslig form er historisk forbundet med den kapitalistiske produktionsmåde og den kapitalistiske stat som særskilt form, men er ikke begrænset til denne stat. Den forsvinder ikke automatisk med afskaffelsen af den kapitalistiske produktionsmåde gennem statsovertagelse og planøkonomi⁸.

Selvstændiggørelsen betyder også selvstændiggørelse af hele det statslige forvaltningsapparat og en hermed forbundet specialisering og bureaukratisering af dets arbejde (det er disse træk Max Weber fokuserer på). Det er hele dette kompleks af selvstændiggjort politisk form og bureaukratisering og specialisering af forvaltningen, som Marx har i tankerne, når han i *Borgerkrigen i Frankrig* skriver, at arbejderklassen ikke simpelt hen kan tage det færdige statsmaskineri i besiddelse og sætte det i bevægelse for egne formål, og når han karakteriserer Pariserkommunen som den endeligt opdagede politiske form, under hvilken arbejdets økonomiske befrielse kunne fuldendes. Og det er dette kompleks, som Lenin tager op i forlængelse af Marx, når han i *Staten og revolutionen* taler om sønderbrydning af den borgerlige stat.

Spørgsmålet om statens sønderbygning og om en revolutionær bevægelses politiske karakter kan ikke reduceres til en organisatorisk formel - hvadenten det nu gælder formen for valg af delegerede, formen for opbygning af et rådssystem, formen for partiets opbygning eller andet (Karl Korsch peger med rette på, at de pågældende skrifter af Marx og Lenin ikke er fri for en tendens til selvstændiggørelse af formelle momenter i statsanalysen, såsom valgformer, aflønningsformer m.m. (Korsch: *Revolutionær kommune*⁹)).

Den kapitalistiske stats funktioner, interventionsmåder og politiske form er ikke simpelt hen sideordnede momenter. Forholdet mellem dem er forholdet mellem en indholdsmæssig sammenhæng og dennes manifestationsformer i kapitalens organisering af samfundstotaliteten (hvilket ikke betyder, at interventionsmåder og politisk form simpelt hen er afledt af de statsfunktioner, som den eller de dominerende kapitalinteresser kræver, idet klassekampen gør sig gældende såvel i statsfunktionerne som også selvstændigt i forhold til politisk form og interventionsmåder som en kamp om *forudsætningerne* for bestemte statsfunktioner - f.eks. kampen omkring fascismen som politisk form som en politisk form som en forudsætning for disciplinering af arbejderklassen). Det betyder, at

8. Hvilket også betyder, at socialisering, respektive socialisme, ikke kan reduceres til disse foranstaltninger. Se herom bl.a. Karl Korsch: *Skriften zur Sozialisierung* (EVA 1969).

9. Findes i *Staten og kontrarevolutionen* (Paludan).

spørgsmålet om sønderbrydning af den kapitalistiske stat hverken teoretisk eller praktisk kan isoleres som et spørgsmål om den politiske form. Det er et spørgsmål om en organisering af det sociale samvær, der indebærer sønderbrydningen af indholdet i og sammenhængen mellem den kapitalistiske stats særskilte eksistens, dens funktioner, dens interventionsmåder og dens politiske former. Statens sønderbrydning er dens »tilbageføring« i en samfundsmæssig sammenhæng, der ikke har kapitalen, men de associerede producenter som subjekt.

Her skal kun peges på perspektivet. Dets præcisering er et spørgsmål om bestemmelse af de reelle klassekampsbetingelser og bevægelser og deres udviklingsmuligheder, og ikke om en tegnebrædtskonstruktion af, hvordan man må organisere det sociale samvær under socialismen.

Ralf Pittelkow

Bokcafét

är en specialbokhandel för marxistisk och radikal litteratur inom politik och ekonomi. Vi ser också som en av våra huvuduppgifter att tillhandahålla väsentlig såväl grundläggande som mera avancerad litteratur inom samhällsvetenskaperna, filosofi, vetenskapsteori, historia, miljödebatt, psykologi, psykoanalys och pedagogik, litteraturvetenskap och konstteori, film och teater m.m. Vi har även en hel del skönlitteratur, barnböcker, grammofonskivor och affischer.

Besök oss vid tillfälle! I kafeet kan du sitta ner vid en kopp kaffe och ta del av en stor mängd aktuella tidningar och tidskrifter i referensbiblioteket. Om du inte bor i Lund eller besöker Lund så ofta kan du fortlöpande ta del av bok- och tidskriftsnyheter genom att läsa vår nya

MÅNADSBULLETTIN

Bulletinen innehåller förutom en fullständig förteckning (indelad i ämnesområden) över alla nyheter vi tar in, också recensioner och notiser om litteratur vi anser vara av särskilt intresse.

Du kan prenumerera på månadsbulletinen för 15:- per år genom att sätta in summan på postgiro 63 86 61-9 (Bokcafét) och märka talongen »Månadsbulletinen«.

Vårt fullständiga sortiment kan du ta del av i vår Lagerkatalog och Lagerkatalogens supplement. I denna kan du få uppslag till litteratururval vid kurser och studiecirkel och den kan förhoppningsvis även ge impulser till din egen läsning.

Du kan beställa Lagerkatalogen (kostnadsfritt, men vi ser gärna att du bidrar med några kronor i frimärken till portot) genom att skicka in namn och adress till

Bokcafét

S:t Petri Kyrkogata 7 S-222 21 Lund Tel. 046/14 71 04

politiske arbejdstekster
udkommer med 4 numre
om året på ialt ca. 300 s.

ABONNEMENT

Nr. 1-4: udsolgt
Nr. 5-8: 28,00 kr.
Nr. 9-12: 40,00 kr.

LØSSALG

Nr. 1: udsolgt
Nr. 2: udsolgt
Nr. 3/4: 14,00 kr.
Nr. 5: 10,00 kr.
Nr. 6/7: 20,00 kr.
Nr. 8: 12,00 kr.
Særunummer I: 27,00 kr
for abn. 23,00 kr.
Særunummer I indeholder:
Rabehl: Artikler om 2. In-
ternationale, SPD og KPD
i Weimarrepublikken.

Nr. 3-4 indeholder:

Schmiede: Kriseteorien,
Cogoy: Profitratens fald
og akkumulationsteorien,
Mattick: Om Marx' akku-
mulations- og sammen-
brudsteori.

Nr. 5 indeholder:

Cogoy: Værditeori og
statsudgifter.

Nr. 6-7 indeholder:

Projektgruppe: Socialde-
mokratiet - et borgerligt
arbejderparti (en politøko-
nomisk analyse med hen-
blik på perioden 1953-
63).

Nr. 8 indeholder:

Rabehl: Den russiske Re-
volution, Red: Den russis-
ke Revolution og arbejder-
bevægelsens udvikling.

Bestilling sker ved at indsende betaling til:

politiske arbejdstekster, Rosenborggade 15,
1130 København K
GIRO: 3 211444

PAX BOKKLUBB

Postboks 100, Skøyen, Oslo 2, Norge Norsk postgiro 20 12 04

PAX FORLAG A/S er et uavhengig sosialistisk forlag som eies av 2400 enkeltpersoner og drives av et arbeidskollektiv på 15 medlemmer. Det er kommet over 400 titler på PAX - bøker om pedagogikk og skole, om psykologi og religion, sosiologi og filosofi, pasifisme og den tredje verden, amerikansk politikk, politikk i Europa og EEC, sosialistisk teori, politiske håndbøker og diverse annet.

For tre år siden startet vi en bokklubb i Danmark - for å øke utbredelsen av sosialistisk litteratur i Danmark og for å gi folk bosatt i Danmark muligheten av å skaffe seg PAX-bøker billigere. For PAX betyr Bokklubben større inntekter (omkring 100.000 i året), noe som bidrar til å sikre PAX' fortsatte eksistens. Til nå har vi fått over 1000 medlemmer, og vi har inntrykket av at det er fornøyde medlemmer.

Økte produksjonskostnader og forsendelseskostnader har tvunget oss til å sette prisen noe opp. Vårt tilbud går nå ut på:

For 300,- d.kr. får man tilsendt 20 bokkuponger. Hver av disse kan byttes inn i en fritt valgt PAX-bok - uansett pris. Bøkene blir fritt tilsendt.

Medlemmene får gratis abonnement på PAX REVY

Vi håper å se deg som medlem i Bokklubben. Det betyr mye for PAX å ha dette salget i Danmark, og det er samtidig et meget bra tilbud for medlemmene. Medlemskap innebærer at man får PAX-bøker til omlag 1/3 av den danske utsalgsprisen.

Med kameratslig hilsen

PAX FORLAG A/S

Navn:

Adresse:

Jeg melder meg herved inn i PAX BOKKLUBB, og venter å få tilsendt 20 bokkuponger. 300,- d.kr. er sendt på PAX FORLAGS postgiro 20 12 04/ følger vedlagt i sjekk.

SUBSKRIPTIONER:

STØT MODTRYK OG SPAR PENGE.

MODTRYK tilbyder subscriptionsordninger med tre hovedbegrundelser. For det første er subscriptionerne med til at styrke forlagets anstrengte likviditet, hvilket betyder at abonnenterne er med til at øge forlagets udgivelseskapacitet. For det andet muliggør subscriptionerne en præcis kalkulation af oplagsstørrelsen. Endelig for det tredje kan bøgerne tilbydes til en væsentlig lavere pris. Som eksempel på besparelsen kan nævnes, at de 7 bøger som i efteråret 1973 blev udbudt til en samlet subscriptionspris på 100 kroner, kom til at koste 165 kr. i bogladen.

SUBSKRIPTION på følgende fire nye bøger:

Bernd Rabehl: *Marx og Lenin*. Ca. 408 sider. Kr. 65,00. Ud fra 1861-bondefrigørelsen beskrives Ruslands oprindelige akkumulation. Med ringe udviklede kapitalforhold kunne arbejderklassen ikke alene omvælte Ruslands tilstande. Som resultat af denne bondealliance opstod marxismen-leninismen, som siden via den kommunistiske verdensbevægelse blev udbredt over hele jorden, men som ikke blev grundlag for omstyrtelse af kapitalforholdet i de pågældende lande. I stedet indskrænkede den sig til at fremme de nationale arbejderklassers støtte til socialismens opbygning i Sovjetunionen.

Rudi Dutschke: *Forsøg på at stille Lenin på benene*. Om den halvasiatiske vej til socialismen. Lenin, Lukacs og Tredie Internationale. ca. 352 sider, 60,00 kr.

Bolsjevikkerne kunne kun forestille sig den vesteuropæiske vej til kapitalismen og socialismen. Derfor tog de ikke udgangspunkt i deres lands asiatiske fortid, og heller ikke bønderne som bærere af den asiatiske tradition. Bolsjevikkerne mente, at de tilbagestående masser skulle opdrages af det lille proletariske lag og dets avantgarde, partiet. Bogen beskriver hvorledes bolsjevikkerne vandt deres opdragerrolle og følgerne af denne rolle. Lukacs vej til kommunismen og KOMINTERNs rolle under SUPKs ledelse fremdrages som eksempler.

Roman Rosdolsky: *Kapitalens tilblivelseshistorie*. Råudkastet til Kapitalen fra 1857-58. 2 bind, ialt ca. 500 sider. Kr. 85,00. Gennem analysen af Grundrids når Rosdolsky til en rekonstruktion af den metodologiske struktur i Marx' kritik af den politiske økonomi og han fastholder de abstrakte begrebets fundamentale betydning for en kapitalismekritik, der ikke er fikseret af statsmonopolistiske eller blandingsøkonomiske tendenser.

Uwe Brüggemann: *De russiske fagforeninger i revolution og borgerkrig 1917-1919*. Ca. 224 sider. Kr. 50,00. Med fagforeningernes og bedriftskomiteernes betydelige bidrag til den revolutionære mobilisering af arbejderne og med organisationernes forestillinger om socialismens opbygning i Rusland - men deres samtidige indbyrdes konkurrence om ledelsen af den økonomiske kamp - måtte det modsætningsforhold der opstod overfor bolchevikpartiet få konsekvenser for Oktoberrevolutionens fortsatte forløb. Rekrutteringen af partiets ledende kadre fra fagforeningerne betød en væsentlig bevægelse frem mod sammensmeltningen af fagforeningerne og det statslige økonomiapparat, der resulterede i Partiets dominans over arbejderne organisationer.

Allerede i dag kan du på vedlagte girokort bestille og forudbetale disse bøger. Ved bestilling af alle fire titler får du 30% rabat, 3 bøger giver 25%, 2 bøger 20% og en enkelt bog 15%—rabat. Bøgerne tilsendes portofrit på udgivelsesdagen. Sidste frist for subscription: 1. AUGUST 1975.

Forlaget MODTRYK

Anholtsgade 4 8000 Århus C.

Postgiro 5216478. Telefon (06) 12 79 12

PAUL MATTICK: **KRISER OG KRISE- TEORIER**

**Udgivet i fællesskab af forlagene KURASJE og
MODTRYK**

De nationale kapitalers stadig snævrere sammenkædning gennem verdensmarkedet og krisesyntomerne i kapitalakkumulations aktuelle udvikling - inflation, skærpet konkurrence, monopoldannelse, stagnation - har nødvendiggjort en fornyet diskussion af kriser og kriseteorier. I denne bog fremsætter Mattick en teori om den aktuelle krisetendens i de kapitalistiske landes såkaldte blandingsøkonomiske systemer. Hans analyse følger som et resultat af en indgående kritik og fremstilling dels af den borgerlige økonomis kriseteorier (fra klassikerne til keynesianismen) samt disse teories historiske udspring og anvendelse, og dels af krisefremstillingen hos Marx og epigonerne (først og fremmest Rosa Luxemburg, Otto Bauer, Hilferding og Grossmann).

Kapitalismen har i efterkrigsperioden opvist en række fænomener, som har givet anledning til adskillige teorier om, at kapitalens grundlæggende bevægelseslove - som de er bestemt af Marx i Kapitalen - i og med disse ukendte og historisk særlige former mere eller mindre er sat ud af spillet. Heroverfor udmærker Matticks analyse sig derved, at den konsekvent forsøger at fastholde det udgangspunkt, at det der i den aktuelle kapitalistiske udvikling tilsyneladende er fænomener, som udvikler sig selvstændigt

og forandrer de kapitalistiske produktionsforhold, bestandig må forklare ud fra merværdiproduktionens modsigelser. Kapitalismens mange forskelligartede krisefremtrædelser må derfor også først og fremmest forklare på grundlag af det kapitalistiske samfunds iboende tendens til profitabilitetskriser.

I forbindelse med de aktuelle krisetendenser skriver Mattick bl.a.: »Ligesom den mangeårige konjunktur ikke greb alle kapitalistiske lande på samme måde, så er også virkningerne af den begyndende krise endnu forskellig i de forskellige lande. Men i alle lande er skiftet fra konjunktur til stagnation allerede mærkbart, og frygten for yderligere inflation forenes med frygten for en ny krise. Om den krise, der er under udvikling endnu en gang lader sig bremse gennem statslige indgreb for at imødegå de nuværende vanskeligheder på bekostning af kapitalens levetid, lader sig ikke konstatere teoretisk. Det vil uden tvivl blive forsøgt, men resultatet kan meget vel blot føre til en temporær konsolidering af de givne elendige tilstande - og dermed til et langstrakt systematisk sammenbrud af det kapitalistiske system. Hvad der før eller senere dagligt vil ske for vores øjne er den empiriske bekræftelse på den marxiske akkumulationsteori, på kapitalens kriselovmæssighed« (Mattick, s. 136).

Bogen kan købes i bogcafeerne, i vores boghandel eller tilsendes portofrit ved indbetaling af 17,- kr til:

KURASJE

Krystalgade 14/16
1172 København K
Giro 7 16 60 44

Åbningstider:
man-fred., kl. 12-16.

VENSTREFLØJENS LITTERATUR I VENSTREFLØJENS BOGSALGSSTEDER

NORDJYLLAND:

- HUSETS BOGCAFE
Hassersgade 10
9000 Aalborg
man-fre: 14-21
lør: 12-18.
- FOLKEBUTIKKEN
Grønnegade 20
7800 Skive
man-tors: 15-17.30
fre: 15-20; lør: 10-12.
- FOLKEBUTIKKENS
BOGUDSALG
Skive Seminarium
7800 Skive.
- GALLERI 33
STRUER BOGCAFE
Østergade 33
7600 Struer
man-tors: 15-17
fre: 15-20; lør: 9-13.
- MIDTBENS BOGSALG
Nørregade 14
9000 Aalborg
ons-tor: 15-17.30
fre: 15-19; lør: 9-12.30
- MIDTJYLLAND:
ANARKISTISK BOG-
HANDEL - Carl Heinrich
Petersen.
Gøttersgade 27
8800 Viborg.
- BOGCAFEEN
Sønderbrogade 25
7100 Vejle.
man-tor: 15-19;
fre: 15-20; lør: 9-13.

- BOGCAFEEN RØDE
NÆVE
Grenå Gymnasium.
Hassersgade 10
Fornakredse:
Fasnevvej 19.1.t.v.
8500 Grenå.
- BOGCENTRALEN på
Marselisborg Seminarium,
Dalgs Avenue 12
8000 Århus C.
Åbningstid: se opslag
eller ring 06/129577.
- BOGLADEN PRINKIPO
Sjælensgade 95 a,
8000 Århus C.
man-fre: 14-17.
- FREDERICA BOGCAFE
Oldenborgsgade 8
7000 Fredensborg
man-fre: 16-18.
- HUSETS BOGCAFE
Vester Alle 15
8000 Århus C.
man-fre: 12-22.
- P.L. GRUPPEN
Jydsk Fritidshjemssemi-
narium,
Fuglesangsalé 14
8210 Århus V.
man-fre: 10-14.
- RANDERS SOCIALIS-
TISKE BOGSALG,
Valtsvej 40
8900 Randers.
man, tir, tor og
fre: 19-21.

- SILKEBORG BOGCAFE /
DEN RØDE BOGLADE.
Skolegade 15
8600 Silkeborg
man-fre: 15.30-17.
lør: 10-12.
- SOCIALISTISK BOGCAFE
Dalgsågade 25 B
7400 Herning
man-fre: 16-18, lør: 10-12.
- VIBORG BOGCAFE
Dampen 10
8800 Viborg
man-tor: 16-17.30 og
fre: 16-20.
- ÅRHUS BOGCAFE.
Sjælensgade 69
8000 Århus C.
man-fre: 14-18,
lør: 10-13.
- SYDJYLLAND:
ESBJERG BOGCAFE
Danmarksgade 66
6700 Esbjerg
man-tor: 15-17.30
fre: 15-20; lør: 10-12.
- HADERSLEV BOGCAFE
Slotsgade 2
6100 Haderslev
fre: 14-18; lør: 10-12.
- RIBE BOGCAFE
Sjælensgade 20
6720 Ribe
man-tor: 14.30-17.30
fre: 14.30-20; lør: 10-12.

- FYN:
BOGLADEN
Skt. Knuds Kirkestræde 7
5000 Odense
man-tors: 14-17.30
Fre: 14-20; lør: 10-13.
- DSR's BOGCAFE
Skårup Statsseminarium,
v. Johnny Skråder
Vestergade 48
5881 Skårup.
- RSF - DE RØDE BOG-
LADE
Løstre Stationsvej 13
5000 Odense.
- KØBENHAVNSOMRA-
DET, ØVRIGE SJÆL-
LAND OG FALSTER.
ANTROPOLOGISK BOGBIX
Frederiksholms Kanal 4
1220 Kbh. K.
man-fre: 12.00-13.00.
- BOGCAFEEN
Gladsaxe Seminarium
Telegrafvej 5
2750 Ballerup
man-fre: 11.30-12.30.
- BOG BUTIKKEN OKTOBER
Griffensdalsgade 10
2200 Kbh. N.
- DEMOS
Knabrostræde 3
1210 Kbh. K.
man: 12-17.30;
tirs-tor: 10-17.30
fre: 10-18.30;
lør: 10-13.

- DSR's BOGHANDEL
Vord. Statssemin.,
Kustevej 3
4760 Vordingborg
- FLAGLIGT FORUMS
BOGBIX
Geografisk Institut
Haraldsgade 68
2100 Kbh. Ø.
- KFML's BOGBUTIK 1 MAJ
Rosenborggade 5, kld.
1130 Kbh. K.
man-tors: 13-17.30
fre: 13-19; lør: 11-13.
- KURASJE'S BOGIMPOR
T
Kryсталgade 14/16
1172 Kbh. V.
man-fre: 12-16.
- ROSA
Clermontgade 27
4000 Roskilde
tlf. 03/36 62 74
man og fre: 15-18
lør: 10-13.
- RUC BOGHANDEL
Marbjergvej
4000 Roskilde
man-fre: 10-16.
- DEN RØDE BOGLADE
Vestergade 9, kld.
1365 Kbh. K.
man-fre: 10-17.30.
- SOF-BOGCAFE
Svanens Kvarter 2 C
2620 Albertslund

Alle interesserede venstrefløjens bogcaféer og bogudsalgssteder optages på denne liste ved henvendelse til: **KURASJE, Kryсталgade 14/16, 1172 København K.**

KURASJE

ADRESSE: KURASJE, Krystalgade 16/14,
1172 København K, Danmark.

GIRO NR.: 7 16 60 44.

LØSSALG:

Nr. 1:	udsolgt
Nr. 2-3:	udsolgt
Nr. 4:	10,00 kr.
Nr. 5-6:	20,00 kr.
Nr. 7:	10,00 kr.
Nr. 8:	10,00 kr.
Nr. 9:	15,00 kr.
Nr. 10:	15,00 kr.
Nr. 11:	16,00 kr.

ABONNEMENT:

Nr. 1-4:	udsolgt
Nr. 5-8:	30,00 kr.
Nr. 9-12:	40,00 kr.

**Bestilling sker ved indbetaling af ét af disse beløb.
Anfør på giro talonen, hvad betalingen dækker.**